

T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN EL-KÂFÎ ADLI ESERİNİN 'KİTÂBÜ'Ş-ŞERİKE'
BÖLÜMÜNÜN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Musab YEMENOĞLU

İstanbul 2019

T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN EL-KÂFÎ ADLI ESERİNİN 'KİTÂBÜ'Ş-ŞERİKE'
BÖLÜMÜNÜN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUSAB YEMENOĞLU

Danışman: Prof. Dr. HASAN HACAK

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Musab Yemenoğlu'nun HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN EL-KÂFÎ ADLI ESERİNİN KİTÂBÜ'Ş-ŞERİKE BÖLÜMÜNÜN TAHLİLİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.05.2019 tarih ve 2019-16/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 11 / 10 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. HASAN HACAK	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ERTUĞRUL BOYNUKALIN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET BOYNUKALIN	

ÖZET

Hanefî mezhebinin kurusucusu Ebû Hanife'nin (ö.150) görüşlerini talebesi Şeybânî(ö.189) metne geçirmiştir. Bu eserler 'zâhirü'r-rivâye' diye isimlendirilir. Zâhirü'r-rivâye adlı eserlerin en geniş *el-Asl*'dır. *el-Asl*'ın en yaygın özeti el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî (ö.334)'ye ait *el-Kâfî*'dir. Çalışmamızda eser Şirket bölümü çerçevesinde tahkik ve tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Kâfî, el-Hâkim eş-Şehîd el- Mervezî, Şirket, Kitâbü's-Şerike, Tahkik, Tahlil, el-Asl, el-Mebsût, el-Muhtasar, Zâhirü'r-rivâye.

خُلَاصَة

أبو حنيفة (١٥٠ هـ) مؤسس مذهب الحنفية. كتب الشيباني (١٨٩ هـ) اجتهاداته في كتب ظاهر الرواية. أبسط كتب ظاهر الرواية الأصل المعروف بالمبسوط للشيباني. الكافي للحاكم الشهيد المروزي (٣٣٤ هـ) مختصر كتاب الأصل. هذا البحث تحقيق وتحليل لكتاب الشركة في كتاب الكافي. **كلمات مفتاحية:** الكافي، الحاكم الشهيد المروزي، كتاب الشركة، تحقيق، تحليل، الأصل، المبسوط، المختصر، ظاهر الرواية.

ABSTRACT

Ebû Hanife (h. 150) is builder of Hanafiyyah. Şeybânî (h. 189) compile opinions of his teacher Ebû Hanife in books named 'zâhirürrivâye'. Largest book in zahirürrivaye is *el-Asl*. The book known as the summary of *el-Asl* is *el-Kâfî* for el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî (ö.334). In this study *el-Kâfî*, verifies and analyzes chapter of 'Kitâbüs-Şerike'.

Key Words: el-Kâfî, el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî, Company, Kitâbü's-Şerike, Verification, Analysis, el-Asl, el-Mebsût, el-Muhtasar, Zâhirü'r-rivâye.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	II
ÖNSÖZ	III
GİRİŞ	
I. KONU	IV
II. METOT VE KAYNAKLAR	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EŞ-ŞEHÎD VE EL-KÂFÎ'Sİ

I. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ	2
A. Adı ve Nesebi	2
B. Hayatı ve Yaşadığı Çevre	3
C. İlmi Kişiliği	6
D. Hocaları ve Talebeleri	7
E. Eserleri	8
II. EL-KÂFÎ FÎ'L-FIKH	10
A. Önem	10
B. Nüshalar	16
C. Şekil	20
D. İçerik	22

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KÂFÎ'NİN ŞİKET BÖLÜMÜNÜN TAHKİK VE TAHLİLİ

I.	GENEL OLARAK İSLÂM HUKUKUNDA ŞİRKET	30
	A. Şirket Türleri Ve Tasnifi	32
	B. Şirketin Sona Ermesi	45
	C. Diğer Şirket Türleri	46
II.	EL-KÂFÎ'NİN ŞİRKET BÖLÜMÜ	49
	A. el-Kâfî'nin Şerike Bölümünün Tahkikli Metni	49
	B. el-Kâfî'nin Tahkikli Şirket Bölümünün Türkçe Çevirisi	75
III.	METNİN TAHLİLİ VE MERVEZÎ'NİN İHTİSAR ÜSLÛBU	100
	A. Yapısal Özellikleri	102
	B. Muhteva Tahlili	107
	C. Temel/Diğer Bazı Eserlerle Mukâyesesi	108
	SONUÇ	116
	EKLER	118
	KAYNAKÇA	122

KISALTMALAR

b.	:	İbn, bin
bk.	:	Bakınız
bs.	:	Baskı
c.	:	Cilt
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
İTNES:	:	İSAM Tahkikli Neşir Esasları
Hız.	:	Hazreti
m.	:	Milâdî
md.	:	Madde
Nr.	:	Numara
Nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
Thk.	:	Tahkik
Trc.	:	Tercüme
v.	:	Vefatı
vb.	:	Ve benzeri
vr.	:	Varak
YL	:	Yüksek Lisans

ÖNSÖZ

Bölgemizde en yaygın mezheb Hanefîliktir. Hanefîlik öncelikli olarak Ebû Hanîfe'nin (ö.150) meclisinde talebeleriyle tartışarak geliştirdikleri meselelerden oluşur. Buradaki görüşleri Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Şeybânî(ö.189) metne dökmüştür. Bu eserler 'zâhirü'r-rivâye' diye isimlendirilir. Zâhirü'r-rivâye adlı eserlerin en geniş metni *el-Asl* adlı eserdir. *el-Asl*'ın en yaygın özeti Hâkim eş-Şehîd Mervezî'nin *el-Kâfî*'sidir. *el-Kâfî* genel manada *el-Asl*'ın özetidir. Daha dikkatle incelendiğinde ise zâhirü'r-rivâye eserlerinden alıntılarda görülmektedir. *el-Kâfî*, Serahsî(ö.483) tarafından *el-Mebsût* adıyla şerhedilmiştir.

Zikri geçenlerin haricinde *el-Kâfî*'nin, Sâ mânîler devrinde kadılık ve vezirlik gibi devlet görevleri yapmış bir alim olan Mervezî tarafından telif edilmiş olması, mezhebin birinci kaynağı *el-Asl*'ın Irak'tan Mâverâünnehr'e aktarılmasında rol alması ve daha kısa metin olarak onu özetlemesi gibi özellikleri onu Hanefî edebiyatında önemli kılmaktadır.

Çalışmamızda *el-Kâfî*'nin Şirket bölümünün tahkik, tercüme ve *el-Asl*, *el-Muhtasar*(Tahavî) ve *el-Mebsût*'un yine şirket bölümü ile kıyası sunulmuştur. İlim camiasına faydalı olmasını Allah'tan temenni ederim.

Çalışmamızda yardımı dokunan tüm çevremdekilere teşekkürlerimi sunarım. Özellikle bana sabreden aile fertlerime şükranlarımız borç bilirim. Danışmanım Prof. Dr. Hasan HACAK ve tavsiyelerinden dolayı Prof. Dr. Mehmet BOYNUKALIN ve Prof. Dr. Ertuğrul BOYNUKALIN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

I. KONU

Çalışmamızda; Hakim eş-Şehîd Mervezî¹'nin *el-Kâfî* adlı eseri şirket bölümü özelinde konu edilmiştir. Eser Hanefî mezheb'i muhtasarlarındandır.

Hanefî mezhebi; İslam'ın fikhî mezheplerinden re'y ekolüdür. Mezhebin başlangıcı Irak, Kufe bölgesinde Ebû Hanîfe'nin² halkasındaki görüşlerinden oluşmaktadır. Ebû Hanîfe, dönemindeki meseleleri halkasında talebeleriyle tartışmış ve karara bağlamıştır. Bu mesâili talebeleri not almış ve tedvin etmişlerdir. Böylece mezhep edebiyatı oluşmuştur. Hanefî mezhep edebiyatı beş başlıkta toplanabilir. Bunlar; 1.Rivâye, 2.Nevâzil, 3.Belli konudaki eserler, 4.Usul kitapları, 5.Tabakât kitaplarıdır. Fikhi ıstılahta 'Rivaye'; mezhep görüşlerini nakleden metinler için kullanılmıştır. Bu metinler ikiye ayrılmıştır. Mezhep imamlarının temel görüşlerini içeren eserlere 'Zâhiru'r-rivâye' ismi verilmektedir. Mezhep imamlarının ikinci derece görüşlerinin toplandığı eserlere 'Nâdiru'r-rivâye' ismi kullanılmaktadır.³

Zâhiru'r-rivâye kitapları; Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Şeybânî⁴ tarafından telif edilmiştir. Temel ya da asıl kitaplar manasında; el-Usûl olarak da anılan bu eserler; *el-Asl (el-Mebsût)*, *el-Cami'u'l-kebîr*, *el-Câmi'u's-sağîr*, *es-Siyerü'l-kebîr*, *es-Siyerü's-sağîr* ve *ez-Ziyâdât*'tır.

el-Asl fıkıh, *el-Cami'u'l-kebîr* muâmelat, *el-Câmi'u's-sağîr* furû fıkıh, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *es-Siyerü's-sağîr* ise devletler hukuku konularını içermektedir. *ez-*

¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945)

² Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767)

³ bk: Eyyüp Said Kaya, 'Zâhiru'r-rivâye', XLIV, 101-102; 'Nâdiru'r-rivâye', XXXII, 272-280, **DiA**.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805)

Ziyâdât ise ismi geçen bu beş Şeybânî'nin yaptığı kitaba kendi yaptığı ekleri içermektedir.

Hanefî mezhebinde yıllar boyu zâhirü'r-rivâye üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi zâhirü'r-rivâye kitaplarından olup zâhirü'r-rivâye üzerine yapılmış bir çalışma olan *Câmiü's-Sağîr* adlı eserdir. *Câmiü's-Sağîr*, Ebû Hanife'nin talebesi Şeybânî tarafından yazılmış ve Ebû Hanife'nin bir diğer talebesi Ebû Yusûf⁵'a kıraat edilip takdirini kazanmıştır. Bunun yanında *Câmiü's-Sağîr*'in küçük hacimli olması, müellifin yanından ayırmamış olması ve dönemindeki kadı ve müftülere ezberlenmesini tavsiye etmesi gibi özellikleri eseri diğer zâhirü'r-rivâye kitaplarından ve zâhirü'r-rivâye üzerine yapılan diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

Zâhirü'r-rivâye üzerine yapılan çalışmalardan ikincisi zâhirü'r-rivâyeyi özetleme çalışmalarıdır. Bu özetler iki başlıkta incelenebilir. Birincisi zâhirü'r-rivâye'yi ve eserin yazıldığı dönemdeki mezheb mesailini içeren metinlerdir. Bunlar 'Teşekkül Dönemi Muhtasarları' ismi verilen eserlerdir.⁶ Bu eserler; Tahavî⁷'ye ait *el-Muhtasar*, Mervezî'ye ait *el-Kâfî*, Kerhî⁸'ye ait *el-Muhtasar*'dır. Bu bölümün ikincisi ise zâhirü'r-rivâye kitaplarının bir kısmının özeti olan eserlerdir. Bu kısımda *el-Asl*'in özetleri bulunmaktadır. Bunlar; İbrahim el-Hanefî⁹'ye ait *Muhtasaru'l-Asl* ve Ebû İsmâ el-Belhî¹⁰'ye ait *Muhtasaru'l-Asl*'dir.¹¹

Zâhirü'r-rivâye üzerine yapılan çalışmalardan üçüncüsü ise zâhirü'r-rivâyeyi dolaylı olarak kaynak alan eserlerdir. Bunlardan Radiyyüddin es-Serahsî¹²'ye ait *el-Muhîr* ve Burhaneddin el-Buhârî¹³'ye ait *el-Muhîr* adlı eserler özel bir yer tutmaktadır. Kâsânî¹⁴ *Bedâiü's-Sanâi*'de, İbn Nüceym¹⁵ *Bahrü'r-Râik* ve *Fetâvâ-yı Hindîyye*'de

⁵ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798).

⁶ Bk. Orhan Ençakar, **Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi - Kudûrî'nin Muhtasar'ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde**, Tez(Yüksek Lisans) Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2013, s.2-5.

⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri et-Tahavî (ö. 321/933).

⁸ Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952).

⁹ Muhammed b. İbrahim el-Hanefî (v. 705'den sonra).

¹⁰ Ebû Nasr Abdürrahim b. Ebû İsmâ el-Belhî.

¹¹ Bk. Boynukalın, **İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin Kitabü'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtım ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili**, s.124-5, İstanbul: 2009.

¹² Radiyyüddin es-Serahsî (v.571).

¹³ Burhaneddin el-Buhârî (v.616).

¹⁴ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191).

¹⁵ Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri (ö. 970/1563).

zâhirü'r-rivâye eserlerine başvurmuştur. Mergînânî¹⁶ de *el-Bidâye* ve onun şerhi *el-Hidâye*'sinde zâhirü'r-rivâye kitaplarından faydalandığını belirtmiştir.

H. IV. asırda Hanefî mezhebinin Mâverâünnehir'deki önde gelen âlimlerinden Mervezî'nin dokuz kadar eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin içinde *el-Kâfî* önemli bir yer tutmaktadır. *el-Kâfî*, dönemin büyük bir ihtiyacına cevap vermiştir. Mervezî'nin asrında zâhirü'r-rivâye metinlerine başvurmak isteyen için eserler büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Bu sebeple kullanımda ve ulaşımında bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Hatta değişen görüş ya da ihtiyaç duyulan duruma göre yeniden şekillenen meseleleri içeren nâdirü'r-rivâye eserlerine başvurmak da bu zorluğu artırmaktadır. Müellif Mervezî ise zâhirü'r-rivâye ve mezhebin değişen görüşlerini içeren nâdirü'r-rivâye eserlerini özetlemeye çalışmıştır. Nevâirden meseleleri dâhil ederek *el-Kâfî* adlı eseri telif etmiştir.

Aynı zamanda Hanefî metinlerinde esere farklı kitaplarda dolaylı ve dolaysız olarak birçok atıflar yapılmıştır. *el-Kâfî*'nin bazen zâhirü'r-rivâye'nin ilk metni *el-Asl* yerine kullanıldığı görülmektedir.

Hanefî mezhebi mesailinde zâhirü'r-rivâye eserleri önemli ve birincil kaynaktır. *el-Kâfî* ise bu kaynakların muhtasarı olarak mezhebin ikincil kaynağı olmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Mervezî ve *el-Kâfî* hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde İslam hukukunda genel olarak şirket konusu açıklanmıştır. Ardından *el-Kâfî*'nin şirket bölümünün tahkikli metni ve tercümesi bulunmaktadır. Son olarak tahlil bölümünde *el-Kâfî*'nin şirket bölümünün diğer eserlerle mukayesesi sonucu elde edilen bilgiler bulunmaktadır. Burada Mervezî'nin nasıl bir ihtisar telif ettiği hakkında bilgiler verilmiştir.

II. METOT VE KAYNAKLAR

Çalışmamızda Mervezî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin şirket bölümü tahkik ve tahlil edilmiştir. Bu eseri seçmemizdeki amaç eserin Hanefî mezhebinde önemli bir yerinin olmasıdır. İkinci bölümde bulunan tahlillerimizde, kitabın tahkikli neşrinin bulunmaması hasebiyle hakkında bulunan bilgi kirliliğine ışık tutmak amaçlanmıştır.

¹⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197).

Birinci bölümde Mervezî'nin hayatı hakkındaki bilgilerde tabakat kitapları ve dönemi anlatan tarih kitaplarından faydalanılmıştır. Aynı bölümde *el-Kâfî* adlı eserinin tanıtımında ise tabakat eserlerinin yanında, yazma eser fihrist kitaplarından faydalanılmıştır.

İkinci bölümde İslam hukukunda şirket bahsi için klasik hanefî fıkıh kitaplarına başvurulmuştur. *el-Kâfî*'nin şirket bölümünün tahkikli metninin hazırlanmasında üç nüsha kullanılmıştır. Tercüme kısmında *el-Mebsût*'un Cevat Akşit editörlüğündeki türkçe çevirisinden faydalanılmıştır. Tahlil bölümünde de *el-Kâfî*'nin şirket bölümü üç farklı eserle mukayese edilmiştir. Bunlar; *el-Kâfî*'nin özetlediği metin Şeybânî'nin *el-Asl*'ı, *el-Kâfî* ile muasır ilk hanefî muhtasarı olan Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı ve *el-Kâfî*'nin şerhi Serahsî¹⁷,nin *el-Mebsût*'udur.

Eser hakkında akademik olarak çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır;

- Muhammed Alem Hammad, Hâkim Şehîd el-Mervezî ve **Ceza Hukuku** İle İlgili Görüşleri (Hadd Cezaları Bağlamında) Tez (Doktora), Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Şamil Dağcı, 2004.
- Süleyman KESKİN, el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfî Adlı Eserinin Kitâbu's-**Salât** Bölümünün Tahkiki, Tez (YL), Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Muharrem KILIÇ, 2008 Ocak.
- Mehmet Sait ARVAS, el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfî Adlı Eserinin **Zekât, Savm, Hayz ve Menasik** Bölümlerinin Tahkiki, Tez (YL), Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Muharrem KILIÇ, 2008 Ocak.
- Yusuf ÖZGE, el-Hakîm eş-Şehîd'in el-Kâfî Adlı Eserinin **Buyu** Bölümünün Tahkiki, Tez (YL), Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Abdullah Özcan, 2010.

¹⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]).

- Nergiz ÖNCE, Mervezi'nin el-Kâfi adlı Eseri Çerçevesinde İlk Dönem Haneî Literatüründe **Eşribe**, Tez (YL), Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Hacı Mehmed GÜNAY, 2013 Mayıs.
- Abdylmejrit Sahatmammedov, Hâkim eş-Şehid el-Mervezi'nin **Devletler** Hukuku ile İlgili Görüşleri, Tez (Doktora), Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Recep Cici, 2017.
- Vildan İnce, El-Hakim el-Mervezi'nin “el-Kâfi” Adlı Eserinin “Kitabu't-**Talak**” Bölümünün Tahkiki, Tez (YL), Karadeniz Teknik Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Ahmed Niyazov, (Devam Ediyor).
- Neslihan Demir, Hakimu's-Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi Adlı Eserinin Kitabu'l-**Vekale** Bölümünün Tahkiki ve Tahlili, Tez (YL), Karadeniz Teknik Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Şenol Saylan, (Devam Ediyor).
- Ayşegül Ay, Hakimu's-Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi Adlı Eserinin Kitabu'l-**Kefale ve'l-Havale** Bölümünün Tahkiki, Tez (YL), Karadeniz Teknik Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Muharrem Midilli, (Devam Ediyor).

Çalışmamızın ilim camiasına faydalı olması duasıyla.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EŞ-ŞEHÎD VE EL-KÂFÎSÎ

Bu bölümde Mervezî ve *el-Kâfî* adlı eseri hakkında bilgiler verilecektir. *el-Kâfî*’den yapılacak olan tahkik bölümü ve onun bazı eserlerle mukayesesinden önce müellif ve eserin tanıtılması amaçlanmıştır.

I. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ

A. Adı ve Nesebi

el-Kâfî’nin Müellifi; Ebü’l-fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (b. Abdullah bin Abdülmecid bin İsmail) el-Mervezî el-Belhî es-Sülemî el-Hâkim eş-Şehîd’dir.¹

Müellifin ismi Muhammed, künyesi Ebü’l-Fazl’dır. Müellifin nisbesi kaynaklarımızda el-Mervezî, el-Belhî ve es-Sülemî şeklinde zikredilmiştir. Mervezî nisbesi; Merv² Şehri doğumlu olduğu için verilmiştir. Süleymî nisbesinin neden verildiğine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak ailesinin Süleym kabilesine mensubiyeti ihtimalinden dolayı verilmiş olabilir. Samânîler³ döneminde Merv’in yanında Belh⁴ de önemli bir şehirdir. Müellif, Merv doğumlu olup Mervezî nisbesinin yanında Belh’de eğitim almış veya bazı görevler yapmış olması hasebiyle Belhî nisbesini almış görünmektedir.

Mervezî, vazifelerinden dolayı çeşitli sıfatlar almıştır. Sâ mânîler’in beşinci yöneticisi Emir II. Nasr (v. 301/914) döneminde Buhârâ’da kadılık yapmıştır. Kadılık

¹ Ebû Saîd Abdülhay Gerdîzî, **Zeynü’l-Ahbâr**, Arapçaya Trc.: Affan Seyyid Zeydan, Kahire: Meclisü’l-A’la li’s-Sekâfe, 2006, 212-7; Abdülkerim Sem’ânî, **el-Ensâb**, Haydarabad: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1980/1400, VII, 187-192; Abdurrahmân İbn Cevzî, **el-Muntazam**, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, 2. bs, 1995, XIV, 49-50; İsmail İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, Katar: Vüzaratü’l-Evgâf, 2015, XII, 169; Muhyiddin Kureşî, **Cevâhirü’l-Mudîyye**, Kahire: Mektebetü’l-Hicr, 2. bs, 1993/1413, III, 313-315; İbn Kutluboğa, **Tacü’t-Terâcîm**, Bağdad: Mektebetü’l-Müsenna, 1962, I, 272; Takıyyüddin Temimî, et-**Tabakât**, Riyaz: Darü’r-Rüfâi, 1983, I, 36; Kâtib Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn**, Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1990/1378, 1378; İsmail Bağdathî, **Hedîyyetü’l-Ârfîn**, İstanbul: MüessesetüTarihi’l-Arabî, 1951, II, 37; Abdülhay Leknevî, **Fevâidü’l-Behîyye**, Kahire: Matbaatü’s-Saade, 1324, 185; Hayrettin Zirikli, **el-A’lâm**, 15. bs, Beyrut: Dârü’l-İlmîlî-Melayin, 2002, VII, 242; Ömer Rıza Kahlâle, **Mu’cemü’l-Müellfîn**, Beyrut: Mektebetü’l-Müsenna, 1957, XI, 185; Carl Brockelmann, **GAS-Sup**, Leiden: E.J. Brill, 1942, I, 289; Fuat Sezgin, **Tarihü’t-Türâsi’l-Arabî**, Medine: 1991, I, b.3, 99-101; Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, 3.bs, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, 39-40.

² İsmi; güneyindeki (bugün bulunmayan) Mervezûz’dan ayırmak için Merveşşâhicân olarak anılmış. Daha sonra sadece Merv olarak zikredilmiştir. Kaynaklarda tam olarak kuruluş tarihine ulaşılamamıştır.

³ Sâ mânîler; Mâverâünnehir ve Horasan’da hüküm süren bir İslâm hânedanı (203-394 / 819-1005). Aydın Usta, ‘Sâ mânîler’, **DİA**, XXXVI, 64-68.

⁴ Merv’e yakın, paralel doğusunda, Amuderya’nın alt kısmında bulunmaktadır. Tahsin Yazıcı, ‘Belh’, **DİA**.

görevinden dolayı el-Hâkim (el-Kâdî)⁵ diye anılmıştır. el-Hâkim eş-Şehîd ayrıca vezirlik de yapmış ve bundan dolayı kendisine el-Vezîr denmiştir. Vezirliği ise, hocası olduğu, II. Nasr'ın oğlu Sâmânîler'in 6. yönetici I. Nuh(v. 331/943)'un dönemindedir. Bu görev esnasında isyanlar sebebiyle şehit edildiğinden dolayı eş-Şehîd sıfatı verilmiştir.

Müellif, tabakat kitaplarında genellikle 'Hâkimü's-Şehîd' olarak tanınmaktadır. Ancak tez boyunca Mervezî nisbesi kullanılacaktır.

B. Hayatı ve Yaşadığı Çevre

Kaynaklarda Mervezî'nin doğum tarihi ile ilgili net bilgi bulunmamaktadır. Fuat Sezgin, Ahmed b. Hanbel (v.241/885)'den rivayette bulunmasını dikkate alarak 241/885 tarihinden önce olduğunu belirtmiştir.⁶ Ancak Mervezî, Ahmed b. Hanbel'in şahsından değil hocası Ebû Recâ Muhammed b. Hamdeveyh (Hamdûye) (v.306/918) nakliyle rivayette bulunmuştur.⁷ Bu sebeple Sezgin tarafından Mervezî'nin doğumu için verilen tarihin hatalı olduğunu belirtmek gerekir.

Mervezî'nin yaşantısı hakkında çok bilgi bulunmamakla beraber ilmi yönü ve vezirlik görevi tabakat kitaplarında zikredilmiştir. Mervezî, çocukluğundan itibaren eğitim almıştır. Eğitimine babasıyla başlangıç yaptıktan sonra ilk eğitimini Merv'in çeşitli hocalarından tamamlamıştır. Mervezî, kendi asrında önemli bir eğitim merkezi sayılan Merv dışında; Nişabur, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke, Mısır, Buhârâ gibi birçok İslâm merkezini dolaşmıştır. Bu bölgelerde özellikle de Horasan'da bulunan âlimlerden ilim tahsil etmiştir.⁸

Mervezî'nin doğup yaşadığı şehirlerden biri Merv'dir. Şehir; Türkistan'ın Horasan bölgesindedir ve ismini yakınlarındaki eski bir şehir olan Mervezûz'dan almıştır.⁹ Merv, öneminden dolayı Horasan bölgesinin başşehirlerinden sayılmıştır.

⁵ Leknevî, 185; Zirikli, VII, 242; Kehhâle, XI, 185.

⁶ Sezgin, I, b.3, 99-101.

⁷ Leknevî, 185; Sem'ânî, VIII, 187-192; Kuraşî, III, 313-315.

⁸ Sem'ânî, VIII, 187-192.

⁹ Merv; Kuzeyinde Harizm, güneyinde Kirman, Doğusunda Mâverâünnehir, Batısında Cürcan ve Hazar denizi bulunan bir şehirdir. Mâverâünnehir'e yakın, Ceyhun (Âmuderya) Nehrinin biraz daha güney-batısında yer alır. Murgab deltasının alt kısmındadır ve bu nehirden de beslenir. Semerkant ve Buhara gibi bereketli topraklara

Merv, Sâ mânîler sınırlarındayken ise başkent olan Mâverâünnehir bölgesinin Buhârâ Şehri'nden sonra ikinci şehir konumunda olmuştur.

Mervezî'nin doğduğu şehir; Merv'in bulunduğu Horasan bölgesi idari olarak birçok devlet görmüştür.¹⁰ Bu sebeple çok farklı etnik bir yapıya sahiptir. Türk, Fars, Arap ve birçok toplumdaki kabile, aşiret ve aileler çeşitli sebeplerle bu bölgelere yerleş(tiril)miştir.

Mervezî'nin kadılık yapıp yaşadığı bir diğer şehir Buhârâ'dır. Buhârâ'nın bulunduğu Mâverâünnehir Bölgesi ise Türk-Soğd ittifakındaki kültürel havza olmakla beraber Batı İran kültüründen farklı bir kimlik olarak gelişmiştir. Mâverâünnehir'deki bu renkli yapı Uygurlar'ın da bu ittifaka katılmasıyla gelişerek Doğu Türk topraklarına da yayılmıştır. Din olarak Maniheizm etkisindeki bölge, Türk kavimlerinin İslâm'ı kabulüyle islamî yönde ilerlemiştir. Mâverâünnehir, farklı kültürlerle hakim yapısını korurken aynı zamanda İslam'la gelişmiştir.¹¹

Mâverâünnehir Bölgesi, Sâ mânîler tarafından IV.yy'da Buhârâ'yı merkez kabul etmeleriyle birlikte yönetilmeye başlamıştır. Böylece Buhârâ ve Semerkant gibi bölgenin ve hatta Orta Asya'nın önemli şehirlerinde Sünnîlik ve Hanefîlik çevresinde yeni bir dini kimlik oluşmuştur. Bölgede bu çerçevede hocalar ve talebeler yetişmiştir. Müellif Mervezî de döneminde sünnî-Hanefî kimliğin Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki önemli temsilcilerindendir. Ayrıca hem doğduğu Merv, hem de yaşadığı

güneyden açılan bir kapı mesabesindedir. İranı, Hazar denizi kıyılarını ve diğer Batı'dan gelen misafirlerini Turan, Çin, Hindistan pazarlarına bağlayan işlek konumda bir yerleşim merkezidir. Osman Gazi Özgüdenli, 'Merv', **DİA**, XXIX, 223-225.

¹⁰ Pers (Ahâmenî MÖ 550-330), Sakalar, Sâsânî, Eftalit (Ak Hunlar,Hayâtıla), Dört Halife ve Türk-Soğd hakimiyetinde yönetilmiştir. İslâm'a göre erken sayılabilecek Hz. Osman zamanında İslâm ile tanışmış müslüman toprağı olmuştur. Tarihi önemi Abbâsî ihtilalinin(748) başlangıç yeri olmasıyla başlar. Daha sonra da ismi genellikle ihtilal, isyan meseleleriyle beraber zikredilmiştir. Merv, Abbâsî halifelerinden Me'mûn halifeliği (813-833) döneminde 808 yılında başşehir olmuş ve bu dönemde gelişmiştir. 817 yılında başşehir değişince Abbâsî hanedan emirlerinin yönettiği bir merkez haline gelmiştir. Abbâsî Halifesi Me'mûn'a büyük desteğinden dolayı Horasan valisi olan Tahir b. Hüseyin 207 (822)'de bağımsızlık ilan etmiş. Ve Horasan bölgesinin idari merkezini Nişabur'a taşınmıştır. Abbâsî ardından Emevî Hâkimiyeti ve sonra da Tâhirîler (Âl-i Tâhîr 821-873), Sâ mânîler, Gazneliler yönetiminde kalan şehir, ikinci parlak dönemini şehzadeler şehri olarak Selçuklular zamanında yaşamıştır. Daha sonra yine birçok yıkım gören şehir, 1884'de Rus topraklarında ardından da 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan Cumhuriyeti topraklarında kaldı. Şu an Türkmenistan'ın başşehiri Aşkabat'a yakındır. Özgüdenli, 'Merv', **DİA**, XXIX, 223-225.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, 'Mâverâünnehir', **DİA**, XXVII, 177-180; Ramazan Şeşen, 'Buhara', **DİA**, VI, 363-367.

Buhârâ Şehirlerinin bu çeşitli yapısı müellifin düşünce dünyasında ve kültürel yapısında etkili olmuştur.

Mervezî, çeşitli kürsülerde ders vermiştir. Aynı zamanda Mervezî, sevilen bir alim olması sebebiyle halka açık sohbetler de yapmıştır. Bu sohbetlere dönemin yöneticileri de katılmıştır.

Mervezî, hocalık vasfının haricinde idari görevler de üstlenmiştir. Mervezî'nin yaşadığı dönemde Horasan bölgesinin hâkimi Sâmânîler'dir. Sâmânî Devleti¹², Türk kabul edilen bir hanedan tarafından kurulmuştur. 819-1005 yılları arasında Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde hüküm sürmüştür.

Sâmânîler'in beşinci yöneticisi Emir II. Nasr dönemi Sâmânîler devleti için zirve olarak nitelendirilebilir. Mervezî bu dönemde Buhârâ'da kadılık görevi yapmıştır. Görev yaptığı süreçte hükümlerindeki adaletiyle tanınmış ve sevilen bir devlet adamı olmuştur.¹³ Mervezî, baba II. Nasr'ın oğlu Şehzâde Nûh'un eğitimini üstlenmiş ve onunla ilgilenmiştir. Hocasını seven I. Nuh, babasının vefatıyla emir olduğunda hocası Mervezî'yi yanına almış ve vezirlik görevini ona tevdi etmiştir.

Babası II. Nasr'ın son döneminde Sâmânî devletinde baş gösteren isyan ve karışıklıklar Emir Nuh'un döneminde de artarak devam etmiştir. I. Nuh, fetih ve isyanlarla ilgilenmesi sebebiyle başkent dışında bulunmuştur. Mervezî ise her ne kadar vezir olsa da Emir bulunmadığı için tüm devlet işleriyle ilgilenmiştir.¹⁴ Bu vezirlik sürecinde Mervezî, bazı siyasî ve idari tenkitlere maruz kalmıştır.

Askerler, dağılma emareleri gösteren devletin maaş ödeme ve erzak dağıtımındaki gecikmelerini bahane ederek Ebû Ali b. Muhtâc liderliğinde isyan

¹² Sâmânîler: Hânedan adını, Belh şehrinin hâkimi iken düşmanlarının baskısından kaçarak Emevîler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'ye sığınan ve onun yardımları sayesinde Belh'i yeniden ele geçiren Sâmânîhudât'tan alır. Sâmânîhudât, 724-727 yılları arasında Horasan valiliği yapan Esed b. Abdullah'ın teşvikiyle islamı kabul eder. Abbâsî halifesi Me'mûn'un emriyle 204/819 yılında Sâmânîhudât'ın oğulları çeşitli valiliklere görevlendirilir. Bu olay Sâmânîlerin kuruluşu kabul edilir. Sâmânîler, Karahanlı ve Gazneli devletleriyle savaşlarındaki iletişimlerle türk toplumların islamı kabulünde köprü vazifesi görmüştür. Sâmânîler zamanında kültürel hayat; İbn-i Sina, Hâkim en-Nisâbüri, Ebul'leys Semerkandî, Matûridî, Firdevsî gibi âlimlerle zengindi. Kuranın en eski tercümesi 'Câmiu'l-beyân' ve Hint edebiyatından 'Kelile ve Dimne' farsçaya bu dönemde çevrilmiş, Şahname bu dönemde yazılmıştır. Aydın Usta, 'Sâmânîler', *DİA*, XXXVI, 64-68.

¹³ Gerdîzî, 212-7.

¹⁴ İbn Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169; Gerdîzî, 212-217.

başlattılar.¹⁵ İsyancılar, hicrî 334 yılı Rebûlâhir ayında (Kasım, 945) bir gece ansızın yükselen kargaşada eksikliklerden sorumlu tuttıkları vezir Mervezî'yi şehit ettiler.¹⁶

Şehadeti hakkında küçük farklar bulunmakla beraber kaynaklarda genel olarak aşağıda anlatacağımız şekilde geçmektedir; Bir zamandır devam eden karışıklıklar iyice artmıştır. Bir gece artan gürültüyü duyan Vezir Mervezî, olanları sorup isyancılar hakkında bilgi alınca olacakları hissederek, berberini çağırıp tıraş olur, temizlendikten sonra kefen niyetiyle beyaz elbisesini giyer ve ibadetle sabahlar. Sabah namazında secde halindeyken şehid edilir. Her ne kadar Emir Nuh isyanı bastırmak için asker göndermişse de bu askerler geç kalırlar ve veziri kurtarmaya yetişemezler.¹⁷

İran'lı Alim Gerdîzî'nin Horasan tarihini 432(1031) yılına kadar anlattığı eseri *Zeynü'l-Ahbâr*'da, asilerin lideri Ebû Ali b. Muhtac'ın Mervezî'yi yakalayınca arkasını dönmesini emrederek o halde şehit ettiği zikredilmektedir.¹⁸

Belirtildiği üzere şehadeti konusunda ittifak vardır. Ancak, şehadetin şekli, yeri ve zamanı hakkında küçük farklar mevcuttur. Şehadet yeri ile ilgili Merv¹⁹ ve Rey²⁰ şehirlerini belirtenler olmuştur. Vefat tarihi 334/945 yılıdır. Tabakat eserleri Mervezî'nin vefatını 334 olarak vermiştir.²¹ Tarih kitapları da bunu desteklemiştir.²² Bu konuda bir istisna olarak: bazı kaynaklarda Leknevî'nin 344 tarihini belirttiği zikredilir. Ancak Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*'de âlimi tanıtırken 344/954 Rabûlâhir²³ tarihini bir imla hatası olarak yazmıştır. Bir sonraki sayfada Mervezî'nin şehadetini anlatırken 334 tarihini vermiştir.²⁴

¹⁵ İbn Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169; Gerdîzî, 217,218.

¹⁶ Sem'ânî, VIII, 187-192; İbn Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169; Kuraşî, III, 314; Leknevî, 186; Kehhâle, XI, s185; Gerdîzî, 217,218.

¹⁷ Sem'ânî, VIII, 187-192; İbn Kesîr, XII, 169; İbn Cevzî, XIV, 49-50; Leknevî, 186.

¹⁸ Gerdîzî, 218.

¹⁹ Sem'ânî, VIII, 187-192.

²⁰ Zirikli, II, 19-20;

²¹ Kuraşî, III, 313; İbn Kutluboğa, I, 272; Bağdatlı, II, 37; Katip Çelebi, II, 378; Leknevî, 185; Zirikli, VII, 19; Kahhâle, XI, 185.

²² Gerdîzî, 218; İbn Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169.

²³ Leknevî, 185.

²⁴ Leknevî, 186.

C. İlmî Kişiliği

Mervezî, farklı bölgelerde çeşitli alimlerden ilim tahsil etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Mervezî, hocalık, kadılık ve vezirlik yapmıştır. Mervezî'nin görevleri sırasında ilmi çalışmalarını aksatmadığı belirtilmektedir.²⁵ Kaynaklarda hocalarının özellikle Mervezî'nin münazaralardaki mahâreti dikkatlerini çektiği belirtilmiştir.²⁶ Bu sebeple de hocaları onu ilme gayretlendirmiş ve teşvik etmiştir. Yine kaynaklarda ilmî şahsiyeti yanında şairliği zikredilmektedir.²⁷

Mervezî fıkıh alanında kaynakların belirttiğine göre IV. asrında Horasan bölgesinin Hanefî mezhebi imamı olarak tanınmıştır.²⁸ Kemâlpasazâde²⁹,nin müctehid tasnifinde³⁰ ismi zikredilmemektedir. Ancak biz üçüncü mertbe olan 'Meselede Müctehid' olarak tahmin etmekteyiz. Çünkü muasırı Tahavî ve Kerhî yine halefi Serahsî gibi alimler bu grupta zikredilmiştir. İlerde daha iyi açıklanacağı üzere; Mervezî'nin özellikle *el-Kâfî*'deki ilmî gayret ve hizmeti bu fikri desteklemektedir.³¹

Mervezî, fıkıh yanında hadis ilminde de alim bir şahsiyettir. Dönemindeki alimler, kendisini '*Hanefiler içinde hadis bilgisi en iyi*' şeklinde nitelendirmektedirler.³² Mervezî'nin kaynaklarda ve '*Muhaddis*' olarak geçmektedir. Mervezî'nin altmışbin bin hadis ezber bildiği bu sebeple '*Hafız*' sıfatına layık olduğu belirtilmiştir.³³

Aynı zamanda takva sahibi bir alim olarak nitelendirilen Mervezî'nin günlük ibadetlerinin yanında gece ibadetlerine yolculuklar dahil dikkat ettiği, haftada iki gün;

²⁵ Sem'ânî, VIII, 187-192; İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169.

²⁶ İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50.

²⁷ İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169.

²⁸ Sem'ânî, VIII, 187-192; İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169; Kuraşî, III, 313-315; Zirikli, II, 19-20.

²⁹ Osmanlı (9.) Şeyhülislamı ve tarihçi Ahmed Şemsüddin İbn Kemâl (v. 1534/940)

³⁰ Kemâlpasazade, '**Tabakât-ı Hanefiyye**'; 'Risale fi duhuli veledi'l-bint fi'l-mevkuf ala evladi'l-evlad' adlı risalenin sonunda kısa bir bölümdür. Risale'nin bulunduğu yerler için bakınız: Nihal Adsız, "**Kemal Paşa Oğlu'nun Eserleri**", Şarkiyat Mecmuası, İstanbul 1972, Sayı: 6, 71-112, Sayı: 7, 83-135.

³¹ Bk.: İkinci Bölüm.

³² Sem'ânî, VIII, 187-192; İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169.

³³ Bk.: Kemâlüddin İbn Hümâm, **Fethü'l-kadîr**, Bulak : el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1316. Birkaç yerde '*Hâfızü'd-dîn*' sıfatıyla da yazılmıştır.

pazartesi ve perşembe sünnet oruçlarını tutmaya önem verdiği ve dualarında Allah-u teâlâdan sürekli şehadet istediği tabakat ve tarih kitaplarında belirtilmiştir.³⁴

D. Hocaları ve Talebeleri

Mervezî, doğum yeri ve ilk tahsilini aldığı Merv şehri haricinde ilim için Horasan bölgesindeki birçok şehri ziyaret etmiştir.³⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb* kitabında ve bazı kaynaklarda³⁶ Mervezî'nin hocaları bölgelerine göre şöyle sıralanır;

- Merv'de: Ebû Recâ Muhammed b. Muhammed Hamdûye el-Hûrekânî, Yahyâ b. Sâsûye ez-Zühelî, Ali Muhammed b. İsâm b. Süheyl Hamek;
- Nîsâbü'r'da: Abdullah b. Şîrûye,
- Re'y'de İbrâhîm b. Yûsuf el-Hisincânî;
- Bağdat'ta: Heysem b. Halef ed-Dûrî, Ebû Abdullah Ahmed b. Hasan es-Sûfî;
- Kûfe'de: Ali b. Abbâs el-Becelî;
- Mekke'de: Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî;
- Mısır'da: Ali b. Ahmed b. Süleyman el-Mısırî;
- Buhârâ'da: Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî, Hammâd b. Ahmed b. Hammâd, Hasan b. Süfyân en-Nesevî.

Kaynaklarda Mervezî'nin bir ders kürsünün ve talebelerinin bulunduğu dair bilgi zikredilmemiştir. Hadis İlminde ise talebe olarak ünlü hadis alimi Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Horasan ulemasının, Mervezî'den hadis rivayetinde bulunduğu

³⁴ Sem'ânî, VIII, 187-192; İbn Kesîr, XII, 169; İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; Kuraşi, III, 313-315; Leknevî, 185-186.

³⁵ Mervezî'nin ilim zinciri ismi verilen doktora tezinde şu şekilde zikredilmiştir: Hâkim Şehid el-Mervezî, (ö.334/945) < Ebû Mansur el-Maturidi (ö.333/944) < Ebû Ca'fer et-Tahavi (ö.321/933) < Ebû Said el-Berdai (ö.317/929) < Ebû Hazim Abdulhamid (ö.292/905) < Ebû Bekre Es-Sekafi (ö.270/884) < Ebû Abdullah es-Selci (ö.266/879) < Ebû Bekr Ahmed b.Ömer eş-Şeybani el-Hassaf (ö.261/874) < Hilal b.Yahya b.Müslim el-Besri (ö.245/858) < Ebû Muhammed Yahya et-Temimi (ö.243/857) < Ebûl Velid el-Kindi (ö.238/852) < Muhammed b.Semâa el-Kûfî (ö.233/847) < Ebû Musa b. Eban b. Sadaka (ö.221/836) < Ebû Abdurrahman Bisr b. Ğiyas (ö.218/833) < Ebû Hafs el-Kebir (ö.216/831) < İsmail b.Hammad (ö.212/827) < Hasan b. Ziyad el-Enbari (ö.204/819) < Ebû Muti Hakem el-Belhi (ö.199/814) < Ebû Süleyman Musa el-Cüzcani (ö.200/815) < Vekî' b.el-Cerrah (ö.197/812) < Hafs b.Ğiyas (ö.194/810) < Esed b. Âmr b. Âmir el-Kuşeyri (ö.190/806) < Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani (ö.189/805) < Yahya b. Zekeriya el-Kûfî (ö.183/799) < Ebû Yusuf (ö.182/798) < Ebû Abdullah Kasım b.Ma'n el-Huzelî (ö.175/791) < Nuh b. Ebi Meryem el-Kureşi (ö.173/789) < Ebû'l-Huzeyl el-Enbari (ö.158/775) < Ebû Hanife (ö.150/767). (M.Allem Hammad, **Hâkim Şehid el-Mervezî ve Ceza Hukuku İle ilgili Görüşleri**, Tez (Doktora), Ankara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, Ankara: 2004.)

³⁶ Sem'ânî, VIII, 187-192; Kuraşi, III, 313-315; İbn Kutluboğa, I, 272; Leknevî, 185-186.

belirtillmiştir.³⁷ Mervezî'nin Ahmed b. Hanbel'den hoca olarak rivayette bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir.³⁸ Ancak bunun Mervezî'nin kendi hocası Ebû Recâ Hamdûye aracılığıyla olduğunu yukarda açıklamıştık.

E. Eserleri³⁹

a) *el-Kâfî*

Çalışmanın ana konusu olan bu eser hakkındaki bilgiler ilerde verilecektir.

b) *el-Müntekâ*

Ebû Hanife ve talebelerinin görüşlerinin toplandığı bir eserdir. Belirtilen şekilde *el-Kâfî*'ye benzer. Ancak kaynaklar, özellikle Nâdirür-rivâye'nin görüşlerini de içerdiğini belirtmektedir.⁴⁰ *el- Müntekâ*, *el-Kâfî* kadar yaygınlaşmadığı için günümüze ulaşmamıştır.⁴¹ Abdülhak ed-Dımaşkî diye tanınan İbrahim b. Ali eserin ismini *el-Mübteğâ* olarak belirtmiştir.⁴² Temîmî ve diğerleri ise *el- Müntekâ* olarak zikretmektedir.⁴³

³⁷ Bk.: Birinci Bölüm; Kuraşı, III, 313-315; Leknevî, 185-186; Sem'ânî, VIII, 187-192; İbnu'l-Cevzî, XIV, 49-50; İbn Kesîr, XII, 169.

³⁸ Kuraşı, III, 313.

³⁹ Sem'ânî, VIII, 187-192; Kâtib Çelebî, II, 1851; Bağdatlı, II, 37; Leknevî, 185; Zirikli, II, 19-20; Kehhâle, XI, 185.

⁴⁰ Kâtib Çelebî, II, 1851; Abdülhay Leknevî, *Mukaddimetü'l-hidâye*, İdaratü'l-Kurân ve'l-Ulûmü'l-İslâm, H.1418, I, 30.

⁴¹ Kâtib Çelebî, II, 1851; Leknevî, 185.

⁴² Kâtib Çelebî, II, 1851.

⁴³ Temîmî, I, 36; Kâtib Çelebî, II, 1851; Bağdatlı, II, 37; Leknevî, 185; Leknevî, *Mugaddime*, I, 30; Zirikli, II, 20; Kehhâle, XI, 185.

- c) *el-Ğurer*⁴⁴
- d) *el-Müstahlaş mine'l-Câmi'*⁴⁵
- e) *Şerhu'l-Câmi'*⁴⁶
- f) *Uşûlü'l-fıkh*⁴⁷
- g) *el-İşârât*⁴⁸
- h) *Muhtaşaru Kitâbi'l-Hiyel*⁴⁹
- i) *el-Muhtaşar*

el-Muhtasar, Hanefî mezhebi görüşlerini içeren özet bir kitaptır. Kaynaklarda *el-Muhtasar*'ı Mervezî'nin *el-Kâfî* haricinde bir eseri olarak belirtenler olmuştur.⁵⁰ Ancak anladığımız kadarıyla *el-Kâfî*'nin muhtasar bir metin olması bu karışıklığa sebep olmuştur.⁵¹ Sonuç olarak *el-Muhtasar*'ın Mervezî'ye ait ayrı bir eser olmadığı söylenebilir.

II. EL-KÂFÎ Fİ'L-FIKH

el-Kâfî: Hanefî mezhebi görüşlerini içeren muhtasar bir fıkıh kitabıdır. *el-Kâfî*: teşekkül dönemi⁵² Hanefî metinlerinden bir eserdir. Mervezî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini içeren Şeybânî'nin telif ettiği eserleri *el-Kâfî*'de toplamıştır. Mervezî, özellikle Şeybânî'nin *el-Asl* diye bildiğimiz biraraya getirilmiş eserini merkeze almış ve nâdirü'r-rivâye eserlerine de başvurmuştur.

⁴⁴ Kâtîp Çelebi, II, 1202.

⁴⁵ Bağdatlı, II, 37; Kehhâle, I, 185.

⁴⁶ Sem'ânî, VIII, 187-192.

⁴⁷ Sem'ânî, VIII, 187-192.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Mecmûa*, I, 20-21, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1252/1836.

⁴⁹ Beşir Gözübenli, 'Hâkim eş-Şehîd', *DİA*, XV, 195.

⁵⁰ Kâtîb Çelebi, II, 1851; Bağdatlı, II, 37; Zirikli, II, 19-20; Kehhâle, XI, 185.

⁵¹ İbn Kutluboga, I, 272; İbn Âbidîn, I, 20-21; bk: Osman Bayder, *Hâkim eş-Şehîd'in "el-Kâfî" Adlı Eserindeki Faaliyeti Üzerine*, *Bilimnâme Dergisi*, XIX, 2015/2, 246-261.

⁵² Bk: Eyyüp Said Kaya, *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkıhî İstidlâl*, 99,100, Tez (Doktora), Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2001; Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2. B, 2014, 127.

Çalışmanın konusunu olan bu eser fihristlerde; *el-Kâfî*⁵³, *el-Kâfî fi'l-fıkh*⁵⁴, *el-Kâfî fi furûi'l-Hanefiyye*⁵⁵ *Muhtasaru'l-Kâfî*⁵⁶ isimleriyle geçmektedir. Kaynaklarda 'Hâkimü's-Şehîd' olarak bilinen Mervezî'ye ait olduğu kesin bir şekilde belirtilmiştir. *el-Kâfî* Mervezî'nin en meşhur eseridir.

A. Eserin Önemi

Kufe ve Bağdat; Hanefî mezhebi'nin kurucusu Ebû Hanîfe ve talebelerinin yaşadıkları bölgelerdir. Bu sebeple mezhep bu bölgede gelişmiştir. Bir dönemden sonra Kufe ve Bağdat'ta bazı sebeplerden dolayı Hanefî mezhebi gelişme fırsatı bulamamıştır. Hanefî mezhebinin bu bölgedeki birikimi, alimler ve eserler vasıtasıyla dönemin önemli ilim merkezlerinden; Mısır ve Mâverâünnehir'e taşınmıştır. Bu bağlamda Mâverâünnehir Bölgesi'nde Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden biri şüphesiz *el-Kâfî* dir.

el-Kâfî, zâhirü'r-rivâye görüşlerinin naklinde Hanefî mezhebi edebiyatında önemli bir yer tutar. Ebû Hanîfe,⁵⁷ kendinden önceki alimlerin bilgilerini nakletmiş ve dönemindeki meselelere cevap aramıştır. Bu açıdan Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen fikhî görüşlerin ya da usulünün bulunduğu bir eser bulunmamaktadır. Ancak bu bilgiler İmam Ebu Yusuf⁵⁸ ve İmam Muhammed⁵⁹'in yazdığı eserlerde toplanmıştır. Bunlardan Şeybânî'nin metinleri daha güvenilir olmuş ve kabul görmüştür. Bu eserler; Zâhirü'r-Rivâye olarak isimlendirilmektedir⁶⁰ ve şunlardır; *el-Asl (el-Mebsût)*, *ez-Ziyâdât*, *el-Cami'u'l-kebîr*, *el-Câmi'u's-sağîr*, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *es-Siyerü's-sağîr* adlı altı kitaptır.

⁵³ Sem'ânî, VIII, 187-192; Temimi, I, 36; İbn Abidin, I, 20-21; Leknevi, 185; Kehhâle, XI, 185; Mervezî, *el-Kâfî*, Ayasofya, no:1363, 1a; Carullah, no:830, -a; Damad İbrahim, no:646, 1a;

⁵⁴ Sezgin, I, b.3, 99-101; Heyet (:Muhammed Ebû Bekr b. Ali, Ahmed Ayış el-Anî, Cemâl Muhammed Seyyid, Mustafa Müflih Kudat, Hassan Casim el-Hays), *el-İstidrâkât* alâ Tarihi't-Türasi'l-Arabi : Kısmü'l-Fıkh, Cidde : Dâru İbni'l-Cevzi, 1422, V, 48-49

⁵⁵ Çelebi, II, 1378.

⁵⁶ Temimi, I, 272.

⁵⁷ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767)

⁵⁸ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798)

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805)

⁶⁰ Bk: Eyyüp Said Kaya, "Zâhirü'r-Rivâye", *DİA*, IVIV, 101-102; Bedir, 49-54; Bayder, 49,50. Kavramın oluşmasında *el-Kâfî*'nin etkisi için bakınız: Bedir, 76,85.

Şeybânî'nin ardından gelen Hanefî alimler onun eserleri üstüne şerh ve ihtisar gibi çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu gayretlerden biri de *el-Kâfî* adlı eserdir. Mervezî, *el-Kâfî*'de mezhebin birincil kaynaklarından Şeybânî'nin eserlerini özetlemeye çalışmıştır. Bu eserlerden kastın genel manada *el-Asl* olduğu söylenebilir. Mervezî, eserin mükaddimesinde amacını şöyle açıklamaktadır:

'Bismillâhirrahmânirrahim. Sâlât ve selâm Muhammed ve âline olsun. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır. [Güzel] Sonuçlar, müttakîler içindir. Salât [ve selâm] Muhammed'e ve onun tertemiz âline olsun. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ahmed (Allah ondan razı olsun) dedi ki: "Bu kitabıma: Muhammed b. Hasan[Şeybânî]'in 'Mebûsû' [geniş] kitapları ve telif edilmiş 'Cami'lerindeki manaları; ezberlemeye isteklilerin yolunu[işini] [kolaylaştırmak]açmak ve sefer ya da hizada yazılması, okunması ve taşınmasındaki meşakkati hafifletmek amacıyla, sözünü özetleyerek ve meselelerden tekrarları çıkararak koydum. Kusurlardan arındıran ve fayda sahibi olan Allah'tır.'" ⁶¹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.
وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ. صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهَرِينَ. قَالَ أَبُو الْفَضْلِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "قَدْ أَوْدَعْتُ كِتَابِي هَذَا مَعَانِي مُحَمَّدَ بْنَ الْحَسَنِ فِي كِتَابِهِ الْمَبْسُوطَةِ وَمَعَانِي جَوَامِعِهِ
الْمُؤَلَّفَةِ مَعَ اخْتِصَارِ كَلَامِهِ وَحَذْفِ الْمَكْرَرَاتِ مِنْ مَسَائِلِهِ قَاصِدًا لِتَسْهِيلِ سَبِيلِ الرَّائِغِينَ فِي حِفْظِهِ إِلَيْهِ
وَتَخْفِيفِ الْمُؤُونَةِ عَلَيْهِ فِي كِتَابَتِهِ وَقَرَأْتُهُ وَحَمَلَهُ فِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ. وَاللَّهُ وَلِيَّ النِّفَعِ وَالْعَصْمَةِ مِنَ
الزَّلَلِ." "

Buradan Mervezî'nin 'mebsû' kavramından *el-Asl*'i; 'cevâmi' kavramının çoğul olmasından da Şeybânî'nin diğer eserlerini yani *el-Camiü'l-Kebîr*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *es-Siyerü'l-Kebîr*, *es-Siyerü's-Sağîr* ve *ez-Ziyâdât*'ı anlaşılmıştır.⁶²

⁶¹ Mervezi, Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi Koleksiyonu, 68 numaralı yazma, varak 3b.

⁶² Bk. Mervezi, *el-Kâfî*, Carullah, no:830, varak:5b; Şemsülemme Serahsî, *el-Mebûsû*, Daru'l-Marife, Beyrut: 1989, I, 3-4; İbn Âbidîn, I, 20-21; Gözübenli, XV, 195; Farklı yorumlar için bk; Bedir, 49,50; Bayder, 252.

el-Kâfi: Tarihi sırada Hanefî muhtasarları arasında Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ından sonra ikinci olarak yer almaktadır. *el-Kâfi*'ye kaynakları, içeriği, konuları işleyişi, genişliği ve daha birçok yönden baktığımızda sonraki dönemde kullanılan terimsel 'muhtasar' kavramının dışında bir eser olduğunu görüyoruz.⁶³ Bir anlamda sonraki dönemlerde medrese tarzı eğitim sisteminin gelişmesiyle ders kitabı telifi şekline dönüşen muhtasar eserler ve onların şerh, ihtisar ve haşiyeleri Hanefî edebiyatında bir telif geleneği olmuştur. Hanefî edebiyatında diğer bir telif şekli ise mesailin tamamını içeren tarzdaki metinlerdir. Bu çeşit kitaplara genellikle 'mebsut' ismi verilmiştir. Şeybânî'nin *el-Asl*'ı, Mervezî'nin *el-Kâfi*'si ve Serahsî'nin *el-Mebsût*'u bu geleneğin örnekleri sayılabilir. Hanefî mezhebi eserlerindeki atıflarda geçen 'mebsut' kavramının bu üç eser için de kullanıldığı görülür. Şöyle ki; başta 'mebsut'tan kastın *el-Asl* olduğunu sonra *el-Kâfi* yazılınca mebsut derken bazen *el-Kâfi*'nin kastedildiği görülmüştür. *el-Kâfi*'nin şerhi *el-Mebsût* yazılınca da 'mebsut'un direk eser ismi olarak kullanıldığını görüyoruz. Hem kavram hem de içerik olarak birbirinin yerine geçtiği görülmektedir.

el-Kâfi, Zâhirü'r-rivâye görüşlerinin tesbiti konusunda güvenilir eserdir. Zâhirü'r-rivâye'nin içinde özellikle *el-Asl*'ın meselelerinin neredeyse tamamına bu esere başvurarak ulaşmak mümkündür.⁶⁴ Kelime olarak 'kâfi' yeterli anlamındadır. Eserin isimlendirilmesi hakkında bilimiz olmamakla beraber mezhebin asıl meseleleri olan 'mesâilü'l-usûl'e ulaşma konusunda yetkin bir eser kabul edilmesi hasebiyle müsemmanın muhtevayla uygun düştüğü söylenebilir.

Mervezî, *el-Kâfi*'sinde İmam Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye metinlerinin yanında nâdirü'r-rivaye eserlerinden: Kitâbü's-Şürût, Kitâbü'l-Hiyel konularını eserine dâhil etmiştir. Böylece kitab ikincil kaynaklardan(nâdirü'r-rivaye) da faydalanılarak hazırlanmış oluyor ki; bu tüm Hanefî metinlerinin bir özeti demektir. Bu sebeple fıkıh alanında Hanefî mezhebinde hâkimiyeti güçlü bir eserdir. Ayrıca Ebû Yusuf'un hilaf edebiyatının başlangıç kitabı: '*İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn-i Ebi Leylâ*' adlı eserini de

⁶³ Muhtasar kavramı için bakınız: Eyyüp Said Kaya, 'Muhtasar', *DİA*, XXXI, 63-64; Halis Demir, Kemal Çatılı, *Hanefî Fıkıh Edebiyatı*, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma -Dergisi, Yıl:11, XI, Sayı:21, Ocak- Haziran, 2018/1, 117-170.

⁶⁴ Bedir, 49,50;

metnine eklemiştir. Bu da Şeybânî'nin yanında diğer Hanefî müelliflere de başvurmuş olduğunu açıkça gösteren bir delildir.⁶⁵

Mervezî, ihtilaflara değinerek, tercihler yaparak ve yeni meselelere cevaplar arayarak; mezhebin devamına ve usûlüne; eseriyle ve ictihatlarıyla katkı sağlamış ve mezhebin çizgisini korumuştur.

el-Kâfî için kısa bir niteleme yapmak gerekirse onun *el-Asl*'ın özeti olduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha detaylı bir incelemede ise *el-Kâfî* için Hanefî mezhebinin zâhirü'r-rivâye ve nâdirü'r-rivaye eserlerinin özeti ifadesi kullanılabilir.

el-Kâfî üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır.⁶⁶

Serahsî'nin *el-Mebsût*'u *el-Kâfî*'nin en meşhur şerhidir. Kitap: Şemsüddin Ebûbekir Muhammed b. Ahmed Serahsî (v.483)'ye ait *el-Mebsût fi'l-furû şerhi'l-Kâfî Muhtasaru'l-Asl*'dir.⁶⁷ Müellif Serahsî bir sebeple Karahanlı devleti döneminde Özkent hapisanesine girmiş ve eserini de burada talebelerine imla ettirmiştir. Kendisine okunan *el-Kâfî* metnini mana olarak şerh etmiştir. Binaenaleyh *el-Mebsût*'ta *el-Kâfî*'nin metni çok ayrıştırılamamaktadır. Serahsî, ictihatları hatta diğer mezheplerin görüşlerini de tercih yapmadan zikretmektedir. *el-Mebsût*, ismi gibi geniş olup Hanefî mezhebinde makbul bir eserdir. *el-Kâfî*'den yaklaşık 150 yıl sonra yazılmış bir şerhtir.

el-Kâfî şerhlerinden Halvânî⁶⁸'nin *el-Mebsût*'u vardır. Halvânî, Serahsî'nin hocası ve Şemsüleimme sıfatını ilk alan alimdir. Halvânî'nin *el-Mebsût*'u kaynaklarda⁶⁹ ismine binaen ya da başka sebeple Şeybânî'nin *el-Asl*'ının şerhi sanılmıştır. Ama Boynukalın'ın *Asl*'ı tahlil ettiği kitapta belirttiğine göre *el-Asl*'ın değil *el-Kâfî*'nin şerhidir. Bu hatanın benzeri diğer 'mebsût' isimli eserlerde de bulunma ihtimali yüksektir ve araştırılmaya muhtaçtır. Halvânî'nin *el-Mebsût*'u; Süleymaniye

⁶⁵ Mervezî, Carullah, no:830, vr. 5b; Gözübenli, XV, 195; Eyyüp Said Kaya, 'el-Mebsût', **DİA**, XXVIII, 214-216 (Hâkim eş-Şehîd, vr. 587b-592b, vr. 592b-594a, vr. 584b-587b); Bedir, 49,50; Bayder, 449-455.

⁶⁶ Brockelmann, I, 289; Sezgin, I, b.3, 99-101; Abdullah Muhammed Habeşî, **Câmiü's-şüruh ve'l-havaşi**, Ebûzabi: el-Mecmaü's-Sekafi, 2004/1425, I,190; II, 1013,1014, Muhammed Zühaylî, **Mercaü'l-ulumi'l-İslâmiyye**, Dımaşk: Dârü'l-Ma'rife, 384.

⁶⁷ Çelebi, II, 1580; İbn Âbidîn, I, 20-21; Sezgin, I, b.3, 99-101.

⁶⁸ Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî 452/1060[?]

⁶⁹ Çelebi, 1581.

Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, 1381 no'lu kayıta 1127 tarihli ve 858 varak olarak görünüyor.⁷⁰

İsbicâbî⁷¹ *Şerhu'l-Kâfi'l-Hakîm*'i ise bugün matbu olmayan *el-Kâfi*'nin önemli şerhlerden biri sayılır. Ancak eserin müellife aidiyetinde şüphe vardır. Ayrıca şarih İsbicâbî'yi Ali b. Muhammed İsbicâbî isimli şahıs ile karıştırmamak gerekmektedir.⁷²

Enbârî'nin *el-Kâfi*'yi şerhettiği kaynaklarda geçmektedir.⁷³ Bizim bulabildiğimiz hicrî 331 vefatlı Enbârî, Mervezî'nin muasırı olduğu için eserine şerh yazması pek mümkün görünmemektedir.

Dâmegânî⁷⁴, ye ait kaynaklarda *Şerhü Muhtasari'l-Hâkim*⁷⁵ adıyla *el-Kâfi* şerhi olarak bir kitap ismi daha zikredilmektedir.

Haherzâde⁷⁶, nin *el-Kâfi*'ye ait bir şerhi vardır.⁷⁷

el-Kâfi'nin bir özetinin olduğu kaynaklarda belirtilir. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî⁷⁸, ye ait olan *eş-Şâfi fi'htisâri'l-Kâfi* adlı eserin ismi verilir.⁷⁹ Kudüs, Hâlidî kütüphanesinde yazması mevcuttur.⁸⁰ *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserde; yine Mekkî'ye ait *eş-Şâfi fi'htiyâri'l-Kâfi* adlı bir eser daha zikredilmiştir.⁸¹ Bu iki eserinde aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak buralardaki *el-Kâfi* adlı eserin isim benzerliği hatası olduğu düşünülmektedir. Hatanın aslında Nesefî⁸², nin *el-Vâfi*'sinin yine aynı müellife ait şerhi olan *el-Kâfi*⁸³ isminden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü zikri geçen Hâlidî kütüphanesinin fihristinde *eş-Şâfi* adlı eser tanıtılırken: Mekkî'nin iki defa *el-*

⁷⁰ Mehmet Boynukalın, **İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin Kitabü'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtım ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili**, 123, İstanbul: 2009.

⁷¹ Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî (v.480)

⁷² Sezgin, I, b.3, 99-101; Kuraşî, I, 127; Habeşî, II, 1013,1014; Özel, 56.

⁷³ İsmail b. Ya'kûb el-Enbârî (v.331); Çelebi, 1378; Kehhâle, II, 301; Özel, 40; Ayasofya, no:1363, 1a.

⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dâmegânî (v. 398-478)

⁷⁵ Bağdatlı, II, 74; Leknevî, 182-183; Özel, 56.

⁷⁶ Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî Hâherzâde (v.483)

⁷⁷ Bk. Orhan Ençakar, **Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi - Kudûrî'nin Muhtasar'ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde**, Tez(Yüksek Lisans) Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2013, 7-10, (Mercânî, **Nâzûratu'l-hak**, 169-70).

⁷⁸ Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ziyâiddîn Muhammed el-Ömerî es-Sâgânî (854/1450)

⁷⁹ Çelebi, II, 1997; Habeşî, I, 190; Sezgin, I, b.3, 99-101; Heyet, **İstidrâkât**, V, 48-9; Özel, 179-180; Brockelmann, I, 289; Saffet KÖSE, 'İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî', **DİA**, XXI, 248.

⁸⁰ Nazmi Cube, **Fihrisü Mahtûât**, London: el-Furkan, 2006, I, 344-5.

⁸¹ Çelebi, II, 1022.

⁸² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (v. 710/1310)

⁸³ Murteza Bedir, "en-Nesefî, Ebü'l-Berekât", **DİA**, XXXII, 567-568; Özel, 124.

Vâfi'yi şerhe kalkıştığını birinin uzun diğerinin kısa olduğu belirtilmektedir. Mümkündür ki *Şerhu'l-Vâfi fi'l-fürû'* adlı eser bu şerhlerden uzun olanı, *eş-Şâfi fi'htisâri'l-Kâfi* eser ise kısa olanıdır.

el-Kâfi, Mâveraünnehir'de *el-Asl*'ın yerini almış, *el-Hidâye* sahibi Merğînânî⁸⁴, ye yani yaklaşık IV. asrın sonuna kadar etkili olmuştur. *el-Kâfi* daha sonra etkisini kaybetmiş görünse de dolaylı olarak sürdürmüştür. *el-Kâfi*'nin etkisini kaybetmesine V. asırda esere Serahsî tarafından yapılan şerh olan *el-Mebsût* sebep olmuştur. Nitekim sonraki dönemlerde *el-Mebsût* Hanefî mezhebinde çokça kabul görmüştür. Daha önce belirttiğimiz gibi; *el-Asl*'ın yerini alan *el-Kâfi*'nin yerini artık *el-Mebsût* devralmıştır.

Ahmet Özel, Cürcânî'nin *Hizânetü'l-ekmel* adlı eserini yazarken *el-Kâfi*'den kaynak olarak faydalandığı belirtmiştir.⁸⁵

Murteza Bedir, *el-Kâfi*'yi Buhârâ Hukuk Mektebi'nin önemli bir temsilci eseri saymaktadır.⁸⁶

Genel olarak *el-Kâfi* Hanefî mezhebi birincil kaynak metinlerini (Usûller) içeren, mezhepte ikincil bir kaynak ve özet bir metindir.

B. Nüshalar

Günümüzde yapılan araştırmalarda *el-Kâfi*'in 25 nüshası görülmektedir. Bunlardan yedi tanesi; Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan; Ayasofya, Carullah, Damad İbrahim, Hacı Beşir, Hamidiye, Molla Çelebi, Süleymaniye nüshalarına ulaşılmış ve çalışmamızda bunlardan faydalanılmıştır.

Sıra No	Kütüphane Adı	Bölüm Adı	Demirbaş No	İstinsah Tarihi (H)	Varak Sayısı
1	Süleymaniye	Ayasofya	1363	1127	442
2	Süleymaniye	Carullah	830	1149	473

⁸⁴ Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merğînânî (ö. 593/1197

⁸⁵ Özel, 64.

⁸⁶ Bk.: Bedir, 45-80.

3	Süleymaniye	Damad İbrahim	646	-	637
4	Süleymaniye	Hacı Beşir Ağa	288	1130	471
5	Süleymaniye	Hamidiye	545	-	480
6	Süleymaniye	Molla Çelebi	68	496	410
7 ⁸⁷	Süleymaniye	Süleymaniye	580	1121	678
8	Süleymaniye	Âtîf Efendi	1005	-	240
9	Süleymaniye	Âtîf Efendi	1006	714	-
10	Süleymaniye	Âtîf Efendi	1007	417	336
11	Süleymaniye	Ayasofya	1362	1147	429
12	Süleymaniye	Serez	734	886	189 (c.3)
13	Süleymaniye	Serez	735	888	356 (c.4)
14 ⁸⁸	Süleymaniye	Şehid Ali Paşa	912	964	609 (x ⁸⁹)
15	Kayseri	Râşid Efendi	228	851	195
16	Millet	Feyzullah Efendi	922	855	392
18	Millet	Feyzullah Efendi	923	10. Asır	601
19	Millet	Feyzullah Efendi	993	-	225
20 ⁹⁰	Topkapı Sarayı	Ahmed III.	940	1359	234
21	Kahire	1/455Fıkhü'l-Hanefî	400	726	259(c.1)
22	Millet	Feyzullah Efendi	676	955	- (c.2)
23	Topkapı Sarayı	Ahmed III.	819	8. Asır	282+269 (c.2+c.3)
24	Süleymaniye	Çorlulu Ali Paşa	311	6. Asır	194 (c.2)
25 ⁹¹	İrlanda	Chester Beatty	4264	6. Asır	230

Çalışmada *el-Kâfi*'nin 'Kitâbü's-şerike' bölümünü tahkik edilmiştir. Tahkik yapılırken; İSAM Tahkikli Neşir Esaslarına⁹² uyulmuştur. Böylece en eski tarihli Molla Çelebi nüshası ve Hacı Beşir ve Süleymaniye nüshaları seçilmiştir. İTNES'e uygun

⁸⁷ Bu ilk 7'si elimizde bulunan ve tahkikte başvurduğumuz nüshalardır.

⁸⁸ 8 - 14 Nüshalar Süleymaniye Kütüphanesinden araştırılmıştır.

⁸⁹ Yanıklar var kullanımı zor bir nüsha.

⁹⁰ 15 - 20 Nüshalar için bkz: Nergiz ÖNCE, **Mervezi'nin el-Kâfi Adlı Eseri Çerçevesinde İlk Dönem Hanefi Literatüründe Eşribe**, Tez(Yüksek Lisans) Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2013.

⁹¹ 21-25. Nüshalar için bk: Sezgin, GAL, I-3, 99-101.

⁹² Okan Kadir Yılmaz, **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, İstanbul : (İSAM), 2018.

seçmeci yaklaşım esas alınarak, üç nüsha da kullanılıp mukabele yapılmış bu şekilde metin oluşturulmuştur. Molla Çelebi nüshası mim harfi (م) ile Süleymaniye nüshası sin harfi (س) ile ve Hacı Beşir nüshası ha harfi (ح) ile gösterilmiştir. Herhangi bir durum söz konusu olduğunda ise diğer nüshalardan faydalanılmıştır. Molla Çelebi nüshasına göre varak ve paragraf numaraları köşeli parantezle belirtilmiştir. Nüshalar arasında farklı olan bölüm, (:) işaretiyle, fazla olan bölüm (+) işaretiyle ve eksik olan bölümde (-) işaretiyle dipnotlarda nüshaların remzleriyle gösterilmiştir. Yine dipnotlarda ihtiyaca göre haşiyeler ve sözlüklerden faydalanılarak kısa bilgiler verilmiştir.

a) Ayasofya

Ayasofya Koleksiyonu: 1363 numarada kayıtlıdır. Şeyh Ahmed b. Marsûm tarafından Zi'l-ka'de ayında hicri 1127 tarihinde bitirildiği notu düşülmüştür. İnce talik hat ile 33 satıra 442 varak olarak istinsah edilmiştir. Kitabın başında fihrist bölümü vardır. Kitâbü's-Şerike, bu nüshada 116-120 numaralar arası beş varaklık bir bölümü oluşturmaktadır.

b) Carullah

Cârullah Koleksiyonu: 830 numarada kayıtlıdır. Hicri 1149 tarihinde bitirildiği notu düşülmüştür. Başlıklar kırmızı mürekkep olmak üzere ince talik hat ile 35 satıra 473 varak olarak istinsah edilmiştir. Kitabın başında fihrist bölümü vardır. Kitâbü's-Şerike, bu nüshada 124-129 numaralar arası altı varaklık bir bölümü oluşturmaktadır. Hamidiye ve Hacı Beşir nüshaları ile benzer nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Beşir nüshası, Carullah nüshasından on dokuz yıl öncedir. Ondan veya aynı kaynaktan istinsah edilmiş olabilir.

c) Damad İbrahim

Damad İbrahim Koleksiyonu: 646 numarada kayıtlıdır. Herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. İnce nesih hat ile 31 satıra 637 varak olarak istinsah edilmiştir. Duraklar ve başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmış. Kitâbü's-Şerike, bu nüshada 166-173 numaralar arası sekiz varaklık bir bölümü oluşturmaktadır. Süleymaniye nüshasıyla çoğu zaman denk düştüğü hatta satır atlama hatalarının da aynı olduğu

görülmektedir. Kitabın başına ismi ‘*el-Müntekâ*’ yazılmış. Ancak sonra üstü çizilerek ‘*el-Kâfi*’ diye düzeltilmiştir.

d) *Hacı Beşir*

Hacı Beşir Koleksiyonu: 288 numarada kayıtlıdır. Mustafa b. Ahmed el-Mısri tarafından Rebû’l-evvel ayında hicri 1130 tarihinde bitirildiği notu düşülmüştür. Düzgün nesih hat ile 35 satıra 471 varak olarak istinsah edilmiştir. Kırmızı mürekkeple başlıklar yazılmış, kahverengi mürekkeple duraklar belirlenmiştir. Bazı anlaşılamayacak yerlerde harekeler dahi koyulmuştur. Kitabın başında fihrist bölümü vardır. Kitâbü’ş-Şerike, bu nüshada 151-156 numaralar arası altı varaklık bir bölümü oluşturmaktadır.

Haşiyelerinde güzel notlar bulunmaktadır. Bu notlarda: hadisler, nüsha farkları vs açıklanmaktadır. Dikkatli bir okuyucunun elinden geçtiği anlaşılmaktadır. Carullah ve Hamidiye nüshalarıyla örtüştüğü görülmektedir. Aşağıda Hamidiye nüshasını anlatırken belirteceğimiz satır atlama hatası sebebiyle Hamidiye nüshasının Carullahtan sonra yazıldığı düşünülmektedir. Hacı Beşir nüshasının da Carullah’tan on dokuz yıl önce yazıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda üç nüshanın ana nüshası Hacıbeşir nüshası olmaktadır. Bu sebeple tahkik nüshalarımın birinin HacıBeşir olmasını tercih ettim.

e) *Hamidiye*

Hamidiye Koleksiyonu: 545 numarada kayıtlıdır. İnce talik hat ile 33 satıra 442 varak olarak istinsah edilmiştir. Herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Kitabın başında fihrist bölümü vardır. Paragraf başlangıçları üstte kısa kırmızı mürekkep bir çizgi ile belirlenmiştir. Kitâbü’ş-Şerike, bu nüshada 123-128 numaralar arası altı varaklık bir bölümü oluşturmaktadır.

Hamidiye nüshası, Hacı Beşir nüshası ile genellikle muvafık olmaktadır. Aynı nüshadan ya da birbirlerinden kopyalanma ihtimali var. Carullah nüshasını da bu gruba dâhil edebiliriz. Tarihe göre soy ağacını takip etmek gerekir. Ancak hamidiye de istinsah kaydı bulamadığımızdan buna karar veremedik. Sadece Hamidiye nüshasında

husûmet bölümünde bir satır atlanmış.⁹³ Carullah ve Hacı Beşir nüshaları burayı doğru istinsah etmişler. Bu da bize hamidiye nüshasının hacıbeşir ya da carullah nüshasından alınmış olabileceğini hatırlatmaktadır.

f) Molla Çelebi

Molla Çelebi Koleksiyonu: 68 numarada kayıtlıdır. Abdülaziz el-Ebheri tarafından hicri 496, miladi 1102 tarihinde bitirildiği notu düşülmüştür. Hızlı bir yazı hattı ile 30 satıra 410 varak olarak istinsah edilmiştir. Siyah mürekkeple yazılmıştır. Harflerin noktalama işaretleri bulunmamaktadır. Kitabın ilk 5(1a-3a) sayfasında eser ve müellif hakkında bilgiler vardır. Metnin başladığı 3. varak 4a'da sonra 4b ve 5a sayfalarında noktalı ve harekeli daha düzgün bir yazı mevcuttur. Daha sonra yine harekesiz ve noktasız bir yazı devam ettiği görülmektedir. Kitâbü's-Şerike, bu nüshada 125-129 numaralar arası beş varaklık bir bölümü oluşturmaktadır.

Bu nüsha belirtilen *el-Kâfi* nüshaları arasında müellifin vefatına en yakın tarihte yazılmıştır.⁹⁴ Bu nüshada bazen fiillerde müennesler kelimeler müzekker şeklinde, iki kelimedede yer değişikliği, harf-i cerde vesaire farklılıklar görülmektedir. Bu küçük farkları tahkikte belirtilmemiştir. Ayrıca paragrafların '⊙' işareti ile bölündüğü görülmektedir.

g) Süleymaniye

Süleymaniye Koleksiyonu: 580 numarada kayıtlıdır. Hicri 1121 tarihinde bitirildiği notu düşülmüştür. İnce nesih hat ile okunaklı bir şekilde 31 satıra 678 varak olarak istinsah edilmiştir. Kitabın başında fihrist bölümü vardır. Paragraf başlangıçları üstte kısa kırmızı mürekkep bir çizgi ile belirlenmiştir. Kitâbü's-Şerike, bu nüshada 171-178 numaralar arası sekiz varaklık bir bölümü oluşturmaktadır. Bazı sayfalarında mürekkebin dağıldığı görülmektedir.

Hata ve benzerliklerinden yola çıkarak bir nüsha grubu oluşturacak oluşturulacak olursa karşımıza aşağıdaki görüntü çıkmaktadır.

⁹³ Bk.: İkinci Bölüm, 62 (55. Paragraf).

⁹⁴ Diğer nüshalar için bakınız: Sezgin, I, b.3, 99-101.

I. Grub : Molla Çelebi(*⁹⁵)

II. Grub : Süleymaniye(*), Damad İbrahim

III. Grub : Hacı Beşir(*), Carullah, Hamidiye

C. Eserin Yapısı

Bu bölümde *el-Kâfî*, şirket bölümü çerçevesinde genel olarak tanıtılacaktır.

el-Kâfî, muhtasar yani yapı olarak kısa bir eserdir. Mervezî, *el-Kâfî*'de mezhep mesaisini genellikle manen ihtisar etmiştir. Kısaltma çabası; cümleleri mastara çevirerek yahut zamirlere atıflar yaparak ve konu bağlamını sürdürüp meselenin şartları tekrar etmeyerek kendini göstermektedir.

Hacim olarak *el-Kâfî*, çoğu nüshada tek cilt bir eserdir. *el-Kâfî*'nin *el-Asl* ile Boynukalın tarafından yapılan karşılaştırmasında yaklaşık yarı oranında bir kısaltma olduğu zikredilmektedir. *Kitâbü'l-Asl*'ın Boynukalın tahkikiyle yapılan neşri toplam on iki cilt tutmuştur. Boynukalın'nın verdiği bilgilere göre; elinde *el-Asl*'ın iki tane tam yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri tahkikte kullanılan Süleymaniye, Murad Molla nüshasıdır. Bu nüsha, yapı itibariyle dört cilt halinde ve toplamda 2260 varaktır. Diğer nüsha ise Süleymaniye, Âşir Efendi nüshası olup beş cilt ve toplamda 1645 varaktır. Boynukalın'nın kullandığı *el-Kâfî* nüshasının ise üç cilt ve toplamda 934 varak olduğu belirtilmiştir. *el-Kâfî*'nin bizde bulunan nüshaları ise aşağıdaki gibidir: En eski tarihli (h.496) Molla Çelebi nüshası 415 varaktır. Bir diğer çok başvurduğumuz Hacı Beşir Ağa nüshası 460 varaktır. Ayasofya 432, Carullah 468, Hamidiye 481, Damad İbrahim 631, Süleymaniye 666 varaktır.

Mervezî, metinde; genel hüküm, açıklamalar ve sonra örnekler sıralamasıyla ilerlemektedir. Müellif, mesele örneklerini çok yönlü ele alıp çeşitlendirmektedir. Mervezî, icthatlarda ise lafzen aktarımı tercih etmektedir. Yine müellifin bazı kısa açıklamaları bulunmaktadır.

⁹⁵ Yıldızlı olan nüsha tahminimiz olarak o nüsha grubunun ana nüshasını belirtmektedir.

Mervezî'nin anlaşılır ve akıcı bir dili bulunmaktadır. Bazı durumlarda Mervezî'nin özetleme çabasıyla birkaç meselenin birleşik olması el-Kâfi'nin anlaşılmasında zorluk oluştursa da genel olarak sarîh bir metin olduğu anlaşılmaktadır.

Bunların yanında *el-Kâfi*'nin Zâhirü'r-rivâye eserlerinin genel bir özeti olduğunu da düşünürsek yarıdan daha büyük oranda bir ihtisar olmaktadır. Bu ihtisar bir kitap için azımsanmayacak miktarda bir düzenlemedir. Mervezî, ihtisarı mesele eksiltmeden lafızlarla bu derecede başarabilmiştir. Mervezî, *el-Kâfi*'de düzenli ve sistemli ilerlemektedir. Yapısal olarak *el-Kâfi*'ye baktığımızda kaynağı olan *el-Asl*'ın geniş ve konu dağınıklığına rağmen hem toparlayıcı ve düzenli hem de özet bir eser olduğunu görmekteyiz.

D. İçerik

el-Kâfi, Hanefî mezhebi furu alanının klasik dönem muhtasarlarındandır. Hanefî mezheb'inde furu kitapları H. IX yy'da Şeybânî'nin hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerini topladığı eserlerle başlamıştır. *el-Kâfi*, bu ilk kaynakların özeti mahiyetinde bir eserdir. *el-Kâfi*'nin öncelikli olarak özetlemeye çalıştığı *el-Asl*'ın bölümleri Şeybânî tarafından ayrı birer kitap şeklinde yazılmıştır. *el-Asl*'ın içindeki bölüm başlıkları 'el-kitab' şeklinde zikredilir. *el-Asl*, bu kitapların birleştirilmiş hali olduğu için *el-Mebsût*(geniş) olarak da anılır. *el-Asl*'da bölüm başlıkları birleştirilirken dağınık yerleştirilmiştir. Aynı şekilde meselelerde hem tekrarlar hem de dağınıklık bulunmaktadır. Mervezî, *el-Kâfi*'de içerik olarak bir yandan konusuna göre bölümleri sıralamış diğer yandan bölümler içinde bulunan tekrar konularını çıkarmıştır. Mervezî'nin muhteva olarak bu iki çabası sonuç vermiş; hem düzenli hem de özet bir eser ortaya çıkmıştır. *el-Kâfi*'nin bölüm isimleri aşağıdaki gibidir.⁹⁶

الكافي			
كتاب الصلاة	34	كتاب الإجارات	1
كتاب السجادات	35	كتاب أدب القاضي	2

⁹⁶ Bu fihrist Hacı Beşir nüshası, 2a-7b varakları arasından alınmıştır.

3	كتاب الزكاة	36	كتاب الشهادات
4	كتاب الصوم	37	كتاب رجوع عن الشهادات ⁹⁷
5	كتاب الحيض	38	كتاب الدعوى والبيانات
6	كتاب المناسك	39	كتاب الإقرار
7	كتاب النكاح	40	كتاب الوكالة
8	كتاب الطلاق	41	كتاب الكفالة والحوالة
9	كتاب العتاق	42	كتاب الصلح
10	كتاب المكاتب	43	كتاب الرهن
11	كتاب الولاء	44	كتاب المضاربة
12	كتاب الإيمان والكهارات	45	كتاب المضاربة الصغير
13	كتاب الحدود	46	كتاب المزارعة والمعاملة
14	كتاب السرقة وقطع الطريق	47	كتاب الشرب
15	كتاب السير	48	كتاب الأشربة
16	كتاب الإستحسان	49	كتاب الإكراه
17	كتاب التحري	50	كتاب الحجر
18	كتاب القيظ	51	كتاب المأذون الكبير
19	كتاب اللقطة	52	كتاب المأذون الصغير
20	كتاب الأباقي	53	كتاب البديات
21	كتاب المفقود ⁹⁸	54	كتاب الجنائيات
22	كتاب الغصب	55	كتاب المعامل

⁹⁷ Hacı Beşir nüshasının fihristine göre 37. sırada [كتاب عمر إلى المعاوية] adında bir kitab daha var. Ancak metnin içinde böyle bir kitab başlığı zikredilmiyor. Diğer nüshaların metninde de böyle bir kitab ismi geçmiyor.

⁹⁸ Hacı Beşir nüshasının fihristine göre 21. sırada [.. القاضي إلى القاضي] adında bir kitab daha var. Ancak metnin içinde böyle bir kitab başlığı zikredilmiyor. Diğer nüshaların metninde de böyle bir kitab ismi geçmiyor.

23	كتاب الودیعة	56	كتاب الوصایا
24	كتاب العاریة	57	كتاب العین والذین
25	كتاب الشریكة	58	كتاب العتق فی المرض
26	كتاب الصید	59	كتاب الدور
27	كتاب الذبائح	60	كتاب الفرائض
28	كتاب الوقف والصدقة	61	كتاب فرائض الخنثی
29	كتاب الهبة	62	كتاب الخنثی
30	كتاب البیوع	63	كتاب حساب الوصایا
31	كتاب الصرف	64	كتاب إختلاف أبی حنیفة وإبن أبی لیلی
32	كتاب الشفعة	65	كتاب الشروط
33	كتاب القسمة	66	كتاب الحیل

el-Kâfî altmış altı kitabdan oluşmaktadır. Allah'ın kullarla olan ilişkisini konu alan (hakku'l-lah) ardına da kulların kullarla olan ilişkilerini konu alan (hakku'l-ibâd) konuları işlenmiştir. Mervezî, ibadet konularını öncelik; muamelat konularını da ihtiyac sırasına binaen düzenlemiştir.

Mervezî'nin faaliyetini görmek için *el-Kâfî* ile *el-Asl*'ın bölüm isimleri aşağıda karşılaştırılmıştır.

الأصل	الكافي	
كتاب الصلاة	كتاب الصلاة	1
كتاب الحيض	كتاب السجادات	2
كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	3

4	كتاب الصوم	كتاب الصوم
5	كتاب الحيض	كتاب التحري
6	كتاب المناسك	كتاب الإستحسان
7	كتاب النكاح	كتاب الإيمان
8	كتاب الطلاق	كتاب البيوع والسلم
9	كتاب العتاق	كتاب الصرف
10	كتاب المكاتب	كتاب الرهن
11	كتاب الولاء	كتاب القسمة
12	كتاب الإيما والكهارات	كتاب الهبة
13	كتاب الحدود	كتاب الإجارة
14	كتاب السرقة وقطع الطريق	كتاب الشركة
15	كتاب السير	كتاب المضاربة
16	كتاب الإستحسان	كتاب الرضاع
17	كتاب التحري	كتاب الطلاق
18	كتاب القيظ	كتاب العتاق
19	كتاب اللقطة	كتاب العتق في المرض
20	كتاب الابق	كتاب الصيد والذبائح
21	كتاب المفقود	كتاب الوصايا
22	كتاب الغصب	كتاب الوصايا في الدين والعين و غير ذلك
23	كتاب الودعة	كتاب الفرائض
24	كتاب العارية	كتاب المكاتب
25	كتاب الشركة	كتاب الولاء

26	كتاب الصيد	كتاب الجنائيات
27	كتاب الذبائح	كتاب الدييات
28	كتاب الوقف والصدقة	كتاب الدور
29	كتاب الهبة	كتاب الحدود
30	كتاب البيوع	كتاب السرقة وقطع الطريق
31	كتاب الصرف	كتاب الإكراه
32	كتاب الشفعة	كتاب السير
33	كتاب القسمة	كتاب الخراج
34	كتاب الإجازات	كتاب العشر
35	كتاب أدب القاضي	كتاب الدعوى والبيانات
36	كتاب الشهادات	كتاب الشرب
37	كتاب رجوع عن الشهادات	كتاب الإقرار
38	كتاب الدعوى والبيانات	كتاب الوديعة
39	كتاب الإقرار	كتاب العارية
40	كتاب الوكالة	كتاب الحجر
41	كتاب الكفالة والحوالة	كتاب العبد المأذون له في التجارة
42	كتاب الصلح	كتاب الشفعة
43	كتاب الرهن	كتاب الخنثى
44	كتاب المضاربة	كتاب المفقود
45	كتاب المضاربة الصغير	كتاب جعل الآبق
46	كتاب المزارعة والمعاملة	كتاب العقل
47	كتاب الشرب	كتاب الحيل

48	كتاب الأشربة	كتاب اللقطة
49	كتاب الإكراه	كتاب المزارعة
50	كتاب الحجر	كتاب النكاح
51	كتاب المأذون الكبير	كتاب الحوالة والكفالة
52	كتاب المأذون الصغير	كتاب الصلح
53	كتاب لبيديات	كتاب الوكالة
54	كتاب الجنائيات	كتاب الشهادات
55	كتاب المعامل	كتاب الرجوع عن الشهادات
56	كتاب الوصايا	كتاب الوقف
57	كتاب العين والدين	كتاب الصدقة الموقوفة
58	كتاب العتق في المرض	كتاب الغصب
59	كتاب الدور	كتاب السجدة ⁹⁹
60	كتاب الفرائض	كتاب المناسك
61	كتاب فرائض الخنثى	كتاب الأشربة
62	كتاب الخنثى	كتاب أدب القاضي
63	كتاب حساب الوصايا	كتاب حساب الوصايا
64	كتاب إختلاف أبي حنيفة وإبن أبي ليلى	كتاب الشروط
65	كتاب الشروط	كتاب المضاربة الصغير
66	كتاب الحيل	كتاب المأذون الصغير

⁹⁹ ‘Secedât’tan sonra ‘Me’zûn Sağîr’e kadar olan sekiz bölüm, *el-Asl*’ın metninde vardır. Ancak günümüze ulaşan nüshalarda bu bölümler eksiktir. Hem kitabın kendinden hem de özeti *el-Kâfî* ve onun da şerhi *el-Mebsûr*’tan bu bölümlerin olduğu anlaşılmaktadır. Boynukalın, 126,127.

el-Asl'ın bölüm isimleri tabloda altmış altıdır. Ancak 59. Bölüm 'Secedât' dahil son sekiz bölüm kayıptır. *el-Kâfi*'nin bölüm adlarına bakıldığında *el-Asl* ile aynı olmadığını ve dağınık olduğunu görülür. Mervezî'nin konu bütünlüğü çerçevesinde benzer bölümleri ardarda düzenlemiştir. Bu dağınıklıkta Şeybânî'nin eserlerini farklı dönemde yazmasının muhakkak etkisi vardır. Bölüm başlıklarından 'Me'zûn Kebîr' ve 'Me'zûn Sağîr' buna güzel bir örnektir. *el-Kâfi*'de değişen bu sıralama eserin faydasını artırmaktadır. Her ne kadar yazılmış bir kitabın özeti olsa da Mervezî, bölüm sıralaması ve konu tekrarlarını atmasıyla yeni bir kitap ortaya koymuştur.

Mezhebin diğer muhtasarlarına baktığımızda ele alınan konular iki farklı tertiple telif edilmiştir. İbadet bahsinden sonra: birinci tertip bey' ile muâmelat ikinci tertip nikah meselelerine giriş yapmıştır. Birinci tertibe uygun; *el-Asl* (Şeybânî), *Muhtasar-ı Tahavî*, *Muhtasar-ı Kerhî*, *Muhtasar-ı Kudûrî*, *Muhtâr* (Mevsîlî), *Mecma'* (İbnü's-Saâtî) eserleri sayılabilir. İkinci tertibe uygun ise *el-Câmiu's-Sağîr* (Şeybânî), *el-Hidâye* (Merğînânî), *Vikâye* (Sadrüşşerîa el-Evvel), *en-Nukâye* (Sadrüşşerîa es-Sânî), *Kenz* (Nesefî), *Tenvîr* (Timurtaşî), *el-Mültekâ* (Halebî) eserleri zikredilebilir.¹⁰⁰ *el-Kâfi*'nin 6. bölümü 'Menâsik' ondan sonra 7. bölümü de 'Nikah'tır. Buna göre *el-Kâfi*'nin ikinci tertibin telifine uygun bir eser olduğu söylenebilir.

¹⁰⁰ Ençakar, 58.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KÂFÎ'NİN ŞİRKET BÖLÜMÜNÜN TAHKİK VE TAHLİLİ

Şirket ortaklık manasındadır. Bu ortaklık herhangi bir şey üzerine olabilir. Ancak genel manada şirketten kasıt ticari sahadaki mal ortaklığı olmuştur. İnsanlık tarih boyunca farklı şekillerde ortaklıklar kurulmuştur. Bölgeye ve kültürlere göre değişebilen ortaklıklar zaman içerisinde olgunlaşarak insanlar için ticarete bir yöntem olmuştur. Ortakların kendi aralarında sözlü ya da yazılı adetleri olmuş, bu adetler süreç içerisinde kanunlaşarak devlet korumasına girmiştir.

İslam hukukunda ortaklık şu hadis-i şerife dayanır: “Rasulüllah(s), Mekke fethi günü ortağı Sâid b. Abdullah’ı görünce onunla yapmış olduğu ticarî faaliyeti anlatırken, ‘Onunla cahiliye devrinde ticârî ortaklık yaptım. O, ne kavga eder ne de haksızlık yapardı’ buyurmuştur.”¹⁰¹

Bu bölümde İslam Hukuku’nda şirketin içeriği anlatılacaktır. Ardından İslam Hukuku’nda şirketin; türleri, tasnifi ve sona ermesi açıklanacaktır. Son olarak da İslam’da bazı özel isimli şirketlerden bahsedilecektir.

I. GENEL OLARAK İSLAM HUKUKUNDA ŞİRKET

Şirket; Arapça kökenli bir kelimedir. Şe-ri-ke ش ر ك kökünden; ‘eş-Şeriketü’ (الشركة) kelimesi sözlükte ‘ortaklık’ manasındadır.¹⁰² Şirket sözcüğü şerike, şirke veya şerke şekillerinde de okunabilir. Daha çok şın harfinin üstün, ra harfinin esre, kef harfinin üstün ve te harfinin ötre ile okunmasıyla ‘Şeriketü’ şeklinde telaffuz edilir. Istilahta ise ‘iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını’ ifade eder.¹⁰³

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 425, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998/1419.

¹⁰² Cevheri, **es-Sıhah**, ‘ش ر ك’ maddesi, Beyrut: 1990; Firûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 8.Baskı, 2005, 944-945.

¹⁰³ Ebü’l-Hüseyn Ahmed Kudûrî, **el-Muhtasar**, İstanbul, 1315, 79; Şemsüleimme Serahsî, **el-Mebsut**, Daru’l-Marife, Beyrut: 1989, XI, 151-184; Alâüddîn Ebû Bekr Kâsânî, **Bedaiü’s-Sanâi**, 2.bs, Lübnan: Dârü’l-kütübü’l-İlmiye, 1976, VI, 56-79; Burhânüddîn Ali Merginânî, **el-Hidâye**, Pakistan, İdaratü’l-kurân ve’l-Ulûmü’l-İslâm, H.1418, IV, 393-425; Abdullah Mevsilî, **el-İhtiyar**, Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1409-1989, II, 3-5; Şeyhîzâde Dâmâd, **Mecmeu’l-Enhur**, Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998, II, s442-566; Tehanevi, Muhammed A’la, **Mevsuatu Keşşafu ıstilahati’l-fünun ve’l-ulum**, Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996, I, 1026; Beşir GÖZÜBENLİ ‘Şirket’, **DİA**, XXXIX, 198-201. Mezheplerdeki farklı tanımlar için bk: Vehbe ez-Zühaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletüh**, Dımaşk: Dârü’l-Fikr, 1405/1985, IV, 792-842.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye şirketi “*Şirket: fi’l-asl birden ziyâde kimselere bir şeyin ihtisâsı ve onların ol şey ile imtiyâzıdır.*”¹⁰⁴ şeklinde tarif etmiştir. Hukuki İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhiye Kâmusu’nda ise; “*Şirket: Bir şeyin birden fazla kimseye aidiyeti ve o kimselerin o şey ile imtiyâzıdır.*” şeklinde zikredilmiştir.¹⁰⁵

Şirketin üç unsuru vardır. Bunlar; Ortak olan şahıslar, ortak olunan mal ve ortaklık tipidir. Ortaklara şerîk (الشريك), müşterik (المشترك), müteşârik (المتشارك) veya müşârik (المشارك) denir. Ortaklığa iştirâk (الإشتراك); Ortak olunan mala yani sermayeye de mâl-i müsterek (مال المشترك), mâl-i müsterekün fih (مال المشترك فيه) veyahut re’s-i mâl (رأس المال) gibi isimler kullanılır. Bir de ortaklığın bitmesi ile birlikte malların ayrımı hususu vardır ki buna da kismet (قسمة)¹⁰⁶ denir.¹⁰⁷

Şirket konusu İslam hukukunda genellikle muâmelat konuları içinde satış işlemlerinden sonra anlatılır. İslam hukukunda şirket, her çeşit ortaklık için kullanılabilir. İslam’da şirket maldaki müsterek mülkiyetin yanında kamuya ait ortak kullanım mallarından faydalanmayı (İbâha) da kapsar. Kelimenin bu kapsamlı ibâhayı da içeren anlamının yanında örfteki mutlak kullanımından akit ortaklığı (ticari ortaklık) anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Şirket, İslam hukukunda geniş kapsamlı bir terim olmasına rağmen modern hukukta sadece ticari ortaklık için kullanılmıştır. Modern hukukta; “Şirket, iki veya daha fazla hakiki veya hükmi şahsın bir gayeye erişmek maksadıyla bir kısım sermayelerinin birleştirmek hususunda yaptıkları anlaşmadır.” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰⁹ Bu manada modern hukukta şirket konularının içinde sadece ticari şirketler yani İslam hukukunun akit şirketleri konusu işlenmektedir.¹¹⁰ Ve mülk ortaklığı konusu başka bir bölüm olan eşya hukukunda anlatılmaktadır. İslam hukukunda ‘ibâha’ olarak belirtilen ortaklık ise ‘kamu malı’ olarak ifade edilmektedir. İslam hukukunun üç farklı

¹⁰⁴ Ahmed Cevdet, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, md. 1045, İstanbul: 1300.

¹⁰⁵ Ömer Nasûhî Bilmen, **Hukuk-u İslâmiye**, İstanbul, 1970, VII, 63, 79.

¹⁰⁶ Mecelle, 1114. maddede “*Kismet; Hissa-i şâyi’ayı ta’yîn etmektir.*” tarif edilmiştir.

¹⁰⁷ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV, 393-425; Mevsîlî, III, 11-19 Dâmâd, II, 442-566; Bilmen, VII, 57-62.

¹⁰⁸ Mecelle, 1045; Bilmen, VII, 63, 79.

¹⁰⁹ Hayri Domaniç, **Şirketler Hukuku**, 2. bs, İstanbul, 1968, 7.

¹¹⁰ Fahrettin Atar, **İslâm’da Şirketler Hukuku Üzerine Kısa Bir Etüd**, Ankara: Diyanet Dergisi, c. XV, Sayı: 5-6, 1976.

şeklini birbiriyle bağlarak tek bir yerde anlattığı şirket meselesi, modern hukukta farklı bağlamlarda anlatılmıştır.

İslam Hukuku eserlerinde şirket konuları beraber bir kitapta işlendiği gibi konuların çoğalıp dağılması sebebiyle birkaç başlıkta (kitâbda) da anlatılmıştır. Bunlar; genel ortaklık meselelerini anlatan ‘*Kitâbü’ş-Şerike*’, ortaklığı sonlandırma konularını içeren ‘*Kitâbü’l-Kısmet*’ ve çeşitli şirket örneklerini açıklayan ‘*Kitâbü’l-Mudârabe*’, ‘*Kitâbü’l-Müzâra’a*’, ‘*Kitâbü’l-Müsâkât*’ başlıklarıdır. Dönemine, yazarına veya kitabına göre bu başlıkların konumları ve sayıları değişiklik göstermektedir. İçerdiği bablar genelde benzer sıra ile anlatılmamaktadır. Ancak bazen şirket kitabının bablarının da birbirleriyle örtüşmediği görülebilmektedir.¹¹¹

A. Şirket Türleri Ve Tasnifi

Bu başlıkta şirket türleri tanıtılıp bir tasnife tabi tutulduktan sonra açıklanacaktır. Hazırlanan tasnif klasik fıkıh kitaplarındaki yapıya benzemektedir. Farklı açılardan başka tasnifler de yapılabilir.

İslam’da insanların ortak olabilecekleri haller genellikle *mülk* ve *akit* üzerine ortaklıklar şeklinde ikiye ayrılır. Bir malın sahipliği üzerinde ortaklık söz konusu ise buna **Mülk Şirketi** ismi verilir. Aynı şey üzerinde birkaç kişinin sahiplik hakkının olması durumudur. Bu durum çok farklı şekillerde gerçekleşebilir. **Akit Şirketi** ise ticaret yapmak üzere yapılan ortaklıktır. Bu ikisine bir de *ibâha* şirketi eklenebilir. Bazı taksimlerde şirket üçünü de içerecek şekilde anlatılmıştır.¹¹²

Bu ayırmadan sonra akit ve mülk şirketleri bir alt ayrıma daha tabi tutulmuştur. Bu ikinci ayırım; şirketin iki unsuru şahıs ve mal yönünden yapılmıştır. İbâha şirketi hariç diğer akit ve mülk şirketlerinin kendi içinde şerik şahıslar ve müşterek mallar açısından ikili ayrımları vardır. Başka bir açıdan söylersek, önce ortaklığa göre mülk veya akit şirketi şeklinde bölünür. Sonra da kuruluş ve mahalline göre her biri ikiye daha bölünür. Şerikler açısından ‘kuruluşuna göre’, mal açısından ise; ‘mahalline göre’ diye isim verilir.

¹¹¹ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566.

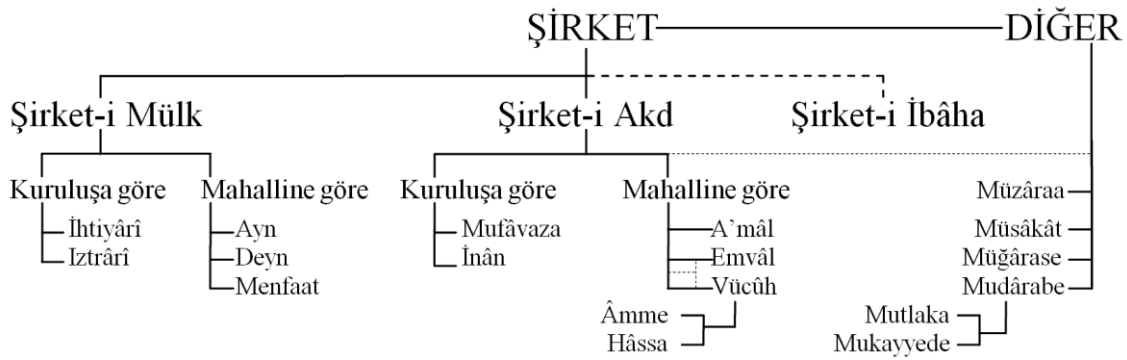
¹¹² İbâha ve mülk şirketleri ‘akitsiz şirketler’ diye de isimlendirilebilir. Atar, 269.

Mülk Şirketleri kuruluşuna göre; *ihtiyârî* ve *ıztırârî*, mahalline göre ise de; *ayn*, *deyn* ve *menfaat* olarak ayrılır. İhtiyârî kendi isteğiyle, ıztırârî zorunlu olan durumlara verilen isimlerdir. Ayn, mal üstünde; deyn borca göre, menfaat ise faydaya dayalı olur.

Akit şirketleri, kuruluşu yönünden *mufâvaza* ve *inân* olarak ikiye; mahalli yönünden ise *emvâl*, *a'mâl* ve *vücûh* olarak üçe ayrılır. Akit şirketinin mahallî açıdan bölünmüş üç sermaye şirketi de aynı zamanda kuruluş açısından da bir kez daha ayrıma tabi tutulup toplam altı farklı akit şirketi çeşidini oluştururlar.¹¹³

Mufavaza, her açıdan yarışar ortaklığı, inan ise farklı oranlarda ortaklıkları ifade eder. Emvâl mal hakkında, a'mâl iş üzerine, vücûh ise itibara dayalı ortaklıklar için kullanılan terimlerdir.

Bunların yanında ıstılâhî olarak genel şirket tanımı içine giren fakat 'Şirket Kitâbı' dışında anlatılan özel bazı şirket türleri de vardır. Bunlar; *Mudârabe*, *Müzâraa*, *Müsâkât*, *Muğârase* şirketleridir.

Şekil 1: İslam Hukuku'nda Şirket'in Genel Tasnifi

Not: Düz çizgiler açıklanan ayrıma göre yapılmış bir şemadır. Noktalı çizgiler ise farklı olabilecek ayrımları ifade etmek için kullanılmıştır.

Önce en geniş sahaya sahip *İbâha*, sonra *Mülk* ve ardından daha dar olsa da en tafsilatlı olan *Akit* şirketi incelenecektir.

¹¹³ Zikredilen türlerin farklı taksimi de mevcuttur. Akit şirketlerini önce mahalli açıdan üçe ayrılıp; mal, iş(a'mâl) veya ikisi birden şeklinde olur. Mal olanlar ise emvâl ve vücûh olarak bölünür. İkisi birden olanlar da mudârabe, müzâraa, müsâkât olarak anlatılabilir. Ayrıntılı bilgiler için bakınız: Ali Hafif, *Ahkâmü'l-Müâmelâti's-Sher'iyye*, 578, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, Konya: 2005

a) *İbâha Şirketi*

Şirket-i İbâha; Mübâh malların insanlar açısından ortak mülkiyetini ifade eden şirket çeşididir.¹¹⁴

Herkese açık mübâh mallar: sular, otlaklar, deniz, yollar gibi toplumun olan mallar üzerinde kurulur.¹¹⁵ Bu mallardan herkes istediği gibi faydalanabilir. Muhrez yani zaptolunmamış mallara mübah mal denir. Mübah mallardan birini, herhangi bir şahıs meşrû bir suretle alsa ve ele geçirirse (ihraz), o mal onun olur. Onu mahfûz hale getirerek mülkiyetine geçirmiş olur. Bu şahıs; ihraz için çaba göstermiş herhangi bir insan olabilir. İhraz edilmesiyle mal mübah olmaktan çıkıp mülkiyete geçer. Artık o mal ibaha şirketine konu olmaz.

Bu mallar bütün insanlar için mülkiyeti mübâh olduğundan ibâha olarak isimlendirilmiştir. İnsanlar bu mallarda birbirlerine ibâha şirketi ile şerîktirler. Ortakları açısından en geniş ortaklık çeşididir. Örnekleri hayatımızda çok geniş alanları kapsamaktadır. Kamu malları ibaha şirketin mübah malları grubundandır. İbaha şirketine konu olması bakımından kamu malları mübah mal sayılsa da, ihraza yani bir şahsa hasredilmeye ve sonuç olarak mülkiyete geçirilmeye uygun olmayanları vardır.

b) *Mülk Şirketi*

Şirket-i Mülk: Mal üzerinde, mülk edinme (temellük) veya diğer sebeplerinden biriyle müşterek mülkiyeti ifade eder. Mülk şirketine '*Şirket-i emlâk*' da denir.¹¹⁶

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 1060. maddesinde şöyle açıklanmıştır; "*Şirket-i Mülk, esbâb-ı temellükten olan iştirâ, ittihâb, vasiyeti kabûl veya tevâriis gibi bir sebeble yahut hult ve ihtilât-ı emvâl ile yani malları yekdiğerine kâbil-i temyîz u tefrîk karıştırmak veyahut malları ol surette yekdiğerine karışmak ile bir şeyin birden ziyâde kimseler beyninde müşterek yani ol şeyin onlara mahsûs olmasıdır.*"¹¹⁷ Mülk ortaklığı temellük sebeplerinden; satın alma, hibe ya da vasiyet kabul etme ve miras sebeplerinin

¹¹⁴ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566; Tehanevi, I, 1026; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkam*, İstanbul:1330, III, 223; Bilmen, VII, 76-77.

¹¹⁵ Mübâh olan mallar için bk.: Mecelle'nin 1234 – 124.

¹¹⁶ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566; Tehanevi, I, 1026.

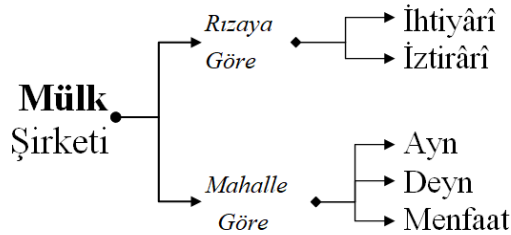
¹¹⁷ Mecelle, md. 1060; Bk: Haydar, III, 223; Bilmen, VII, 65.

yanında karışmayla da olur. Malı karıştırma ise; ayrıştırma kabul etmeyecek şekilde malların birbirine hataen karışması veya bilerek karıştırılmasıdır(birleştirilmesidir). Mülk şirketine mal, birden fazla kişi arasında ortak olup onlara has olur.

Mülk şirketine konu olan mal; taşınır veya taşınmaz ve bir yahut birkaç maldan oluşabilir. Mülk ortaklığı muayyen bir mal üzerinde olabileceği gibi bir deyn(borç) üzerinde de olabilir.¹¹⁸ Hatta mülkün rakabesi(mülkiyeti) üzerinden değil menfaati üzerinden de ortaklık kurulabilir. Bu durumda malın menfaatinin nöbetleşe paylaşımı söz konusu olur. Menfaat üzerinden yapılan ortalığa *muhâyee* (مهاياة) denir.¹¹⁹

Mülk şirketi, temellük açısından *ihitiyârî* (isteğe bağlı) ve *ıztırârî* (zorunlu)ikiye ayrılmıştır. İhtiyârî mülk şirketi, ortakların rızası dâhilinde bir mala sahip olmalarını ifade eder. Rızaları, temellük sebeplerinden biri veya birleştirme ile olabilir. İztırârî mülk şirketi, rıza olmaksızın oluşan mal(lar)daki ortaklığı ifade eder. ‘Gayrı ihtiyârî’ veya ‘cebrî’ şirket gibi isimlerde verilmiştir. İztırârî mülk şirketi, malların karışması veya iki kişinin bir şahsa mirasçı olmasıyla oluşmaktadır.

Müşterek mülkiyet, ortak sahipliği ifade etmektedir. Bu ortaklık iki veya daha fazla kişi arasında olabilir. Mülk şirket’inde ortaklar mal üzerinde ortak hakka sahiptirler. Şerikler diğerinin vekili sayılmaz. Kararları birlikte almaları gerekir.

Şekil 2: Mülk Şirketinin Tasnifi

c) *Akit Şirketi*

Günlük dilde ‘şirket’ kelimesinden kasıt ticari ortaklık olan akit şirketleridir.

¹¹⁸ Deyn üzerine mülk şirketi tartışmalıdır. Bk: Serahsî, XI, 151; Bilmen, VII, 71.

¹¹⁹ Bilmen, VII, 59.

Şirket-i Akd: Müteşârikler arasında asıl ve ribh hakkında yapılan bir akd-i mahsûs ile kurulan şirkettir.¹²⁰ Şeyhzâde Damâd ise *Mecmeu'l-Enhur* adlı eserinde şirketi ıstılâhî olarak; “Sermaye (asl) ve ribh (kar) hususlarında (en az) iki kişinin yaptıkları bir akit (antlaşma)” diye tarif etmektedir.¹²¹

Mecelle ise akit şirketini “İki ya ziyâde kimseler beyrinde sermâye ve fâidesi müşterek olmak üzere akd-i şirketten ibârettir.” şeklinde açıklamıştır.¹²² İki veya daha fazla kimse arasında sermaye ve kullanımı ortak olmak üzere şirket sözleşmesinden ibarettir.

Müteşârikler yani ortaklar iki veya daha fazla şahıs olabilir. Tanımdaki asıldan maksat, ortakların mal, emek veya itibarlarıdır. Yine tanımda geçen ribhin manası ise kârdır. Şerîkler malın yanında kârda da ortaktır ve belli miktar üzere paylaşırlar. Şirket için ortakların verdiği yukarda zikredilen bu katkılar akit ile bağlanırlar. Bu şirket çeşidi ismini, akit üzerine kurulduğu için almıştır. Akit: İki şahıstan bir konuda hukukî neticeyi doğuracak şekilde çıkmış olan ifadelerinin birbirine bağlıdır.¹²³

(1) Akit Şirketinin Şartları

Şart, furu fıkıhda, hukuki işlemin başlamasının bir olaya bağlanması anlamında bir terimdir.¹²⁴ Akit şirketinin unsurları: Ortak şahıslar, ortak olunan mal ve şirket yani ortaklıktır.

Şahıslarla alakalı şartlar: Vekâlet ve ehliyettir. Akit şerîkleri birbirinin vekîlidir. Vekili olduğu için onun adına alır, satar ve kiralayabilir. Para tahsilini aslen kendi adına, vekâleten ortağı adına yapar. Bu sebeple akit müşârikleri vekâlete ehliyetli olmalıdır.¹²⁵ Vekâlet için ise akıl ve temyiz şarttır.¹²⁶ Âkil ve mümeyyiz olmayan kişi

¹²⁰ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV, 393-425; Tehanevi, I, 1026.

¹²¹ Dâmâd, I, 651.

¹²² Mecelle, md. 1329.

¹²³ Mevsîlî, II, 3-5; Tehanevi, II, 1192; Hafif, 230. Bk.: Akd; Mecelle, md. 103: “Tarafeynin bir husûsu iltizam ve teahhüd etmeleridir ki icâb ve kabûlün irtibatından ibârettir.”

¹²⁴ Tehanevi, I, 1013.

¹²⁵ Merginânî, IV, 393-425; Dâmâd, II, s442-566.

¹²⁶ Mecelle, md. 1333.

vekâlete ve dolayısıyla akit şirketine ehil değildir. Sonuç olarak vekâletin geçerli olmadığı durumlarda akit şirketi de oluşmaz.

Misal, Avlanma (إصطياد), ağaç kesme (إحتطاب) gibi işler vekâlet kabul etmez. Bu çeşit işlerde el koyma (إستيلاء) ve çaba (سعي) mülk sebebi için yeterlidir. Bir insanın çabasına başkası vekâlet edemeyeceği için bu tür işlerde akit şirketi geçerli değildir.

Akit şirketi çeşitlerinden inan şirketi sadece vekâleti, Mufavaza şirketi ise vekâletin yanında kefaleti de içerir. Bu nedenle Mufavızlar da ayrıca kefil olmaya elverişli şahıslar olmalıdırlar.

Malla alakalı şartlar: Katkı, pay ve emânet ehliyetidir. Şerîkin ortaklığa katkısı; sermaye (mal), çaba (emek) ya da zaman ve taahhülle (itibâr) olabilir. Şerîk bunlardan biri ile ortaklığa hak kazanır. Bunların dışında bir sebeple akit ortaklığı kurulmaz. Mufavaza ve inan şirketinde sermaye, gümüş ve altın para cinsinden olması şart koşulmuştur.¹²⁷

Şerikin payı, muayyen (açık, seçik) bir taksimle belirlenmeli ve şâyi' (genel, yaygın) olmalı. Muayyen belirli bir oranla verilmesidir. Şâyi', ortak olunan malların hepsi için geçerli bir paylaşım olmasıdır. Bir mal, bir ortağa hasr edilmemelidir. Taraflardan birine maktu (belirli miktar) bir kâr veya zarar şart koşulamaz.¹²⁸ Yani “*Sen bu ortaklıktan şu kadar miktar para alacaksın.*” denemez. Bu husus İslam'ın ticaret hukukuna aykırı bir olaydır.

Mal, ortağın elinde emânettir ve vedî'a hükmündedir. Vedî'a olduğu için ortağın kusuru olmaksızın mala zarar gelmişse tek ortak tazmîn etmez. Tazmin, ortaklık miktarınca aralarında paylaşılır. Yani zararı herkes hissesine göre karşılar. Bu sebeple de mal emanete kâbil bir ürün olmalıdır.

Şirket ile alakalı şartlar: ortaklığın akit üzere kurulmasıdır. Bu vesileyle akit şartlarından olan tarafların ehliyeti ortaklarla ilgili bölümde, akde uygun bir konunun

¹²⁷ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV, 393-425.

¹²⁸ Mecelle, md. 1336, 1337

bulunması mal kısmında açıklanmıştır. Bu bölümde ise icâb ve kabûlün muvâfakatı ve ittihâd-ı meclis açıklanacaktır.

Şirketin icâb teklifi, şerîkin niyetini ve düşüncesini açık bir şekilde belirtmesiyle olur. Kabûlün ise icâba uygunluğu gerekmektedir. Beyânı açık ve anlaşılır olmalıdır ki muvafakat oluştursun. Farklı konulardan, bağlamlardan, içeriklerden bahseden icâb ve kabûl sonuç olarak akdi doğurmaz. Aynı şekilde icâba olumsuz karşılık da, kabul sayılmaz ve akdi oluşturmaz. Akdin gerçekleşmemesi şirketin de gerçekleşmemesi demektir.

Şirket mâlî bir akit olduğu için icâb ve kabûlde ittihâd-ı meclis şarttır. Çoğunluğun görüşüne göre ittihad-ı meclis, mekan birliği demektir. Aynı ortamda icab ve kabulün gerçekleşmesi gerekir. İttihad-ı meclis meselesini konu birliği şeklinde de açıklayanlar da vardır. Konu kopmadığı sürece fiziki mekanın aynı olması zorunlu değildir.¹²⁹

Akit şirketleri vekâletten dolayı gayr-i lâzım (câiz) vasfını taşırlar. Bu ise şerîklerin tek taraflı olarak şirketten ayrılabilirlikleri anlamına gelmektedir.

(2) Akit Şirketinin Rukunları

Rukûn (الركن): Bir ibadeti, hukuki fiil veya işlemi oluşturan ana unsur anlamındadır.¹³⁰

Bu bir akit şirketi olduğu için rûkunları satım manasında kullanılan akitlerle benzerdir. Bu rukûnlar, tarafeyn, irade beyânı ve bu ikisine bağlı olarak amaç ve konudur.¹³¹ Şirket rukûnları kitaplarda aslında sadece icab ve kabul olarak yazılmıştır.¹³² Fakat kitaplarda akit kavramı önceden işlendiği için diğer rukûnlar ayrıca zikredilmemiştir. Burada şirket hukuku için hepsini içine alacak şekilde açıklama yapılacaktır.

¹²⁹ Merginânî, II, 4-5.

¹³⁰ Tahenavi, II, 872.

¹³¹ Domanîç, 1-7.

¹³² Bk.: Mecelle, md. 1330.

Tarafeyn: Akdi yapan taraflardır. Şirkette taraflar, iki veya daha fazla¹³³ şahıstan oluşan şerîklere denir.

İrâde Beyânı: İcâb ve kabûldür. İcâb: Diğer biriyle sözleşmeye (mukâvele) girişmek için yapılan irâde beyanıdır¹³⁴. Akit şirketi kurarken, müşâriklerden birinin diğerine ortaklık teklifine irâde beyanı denir. Kabûl ise icâba uygun olarak izhâr edilen ve ona muvâfakatı içeren irade beyanıdır.¹³⁵ Şirkette kabûl, icâb da bulunan şerîkin sözüne verilen olumlu yanıttır. Bu lafızların nasıl olacağı, hangi usullere dikkat edileceği, şirket senedinin nasıl tanzim edileceği, şartlar, sermaye miktarı ve kâr taksimi gibi hususlar fıkıh kitaplarında açıklanmıştır.¹³⁶

Konu: Üzerine akit kurulan şey yani ma’kûdun aleyhdır. Şirkette konu ise ortak olunan mal yani mâl-i müşterekün fihdır. **Amaç:** Yani gaye ise şirketten kar elde etmektir.

(3) Akit Şirketinin Türleri ve Tasnifi

Akit Şirketinin türleri ortaklar açısından ‘kuruluşuna göre’ ve ortak olunan mallar açısından ‘mahalline göre’ şeklinde isimlendirilmektedir.

1 - Kuruluşuna göre: Ortakların şirket üzerindeki haklarına ve onun sebep-sonuçlarına göre bir ayrımdır. *Mufâvada* ve *İnân* olarak ikiye ayrılır.

I – Mufâvada: Fevaza(فوض), yetki vermek, tayin etmek anlamında arapça bir kelimedir.¹³⁷ Her açıdan eşit ortaklarla kurulan şirket çeşididir.¹³⁸ Ortakların arasında umumi eşitliğe dayalı olur. Bu eşitlik sermaye, tasarruf, kâr ve zarar açılarının hepsinde olmalıdır.

¹³³ Mecelle, md. 1329; Bilmen, VII, 79.

¹³⁴ Mecelle, md. 101: “İnşâ-i tasarruf için ibtidâ söylenen sözdür ki tasarruf onunla isbât olunur”. Bk.: Tehanevi, I, 291.

¹³⁵ Mecelle, md. 102: “İnşâ-i tasarruf için sâniye söylenilen sözdür ki onunla akit tamam olur.” Bk.: Tehanevi, II, 1301.

¹³⁶ Şeybânî, **el-Asl**, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012, 51-52.

¹³⁷ Fîrûzâbâdî, 651.

¹³⁸ Tehanevi, II, 1607.

Mufâvada, Mecelle’de 1331. maddede şöyle açıklanmıştır; “... Şerîkler eğer beynlerinde müsavât-ı tâmmе olmak şartıyla akd-i şirket ederek semâye-i şirket olabilecek malları şirkete idhâl ettikleri halde miktâr-ı sermâyeleri ve ribhden hisseleri mütesâvî olursa şirket-i müfâvada olur.”¹³⁹ Ortaklar, aralarında tam ortaklık olması kaydıyla şirket kurar da, şirketin sermayesi olacak malları kattıktan sonra sermaye ve kar oranları eşit olursa bu mufavada ortaklığı olur.

Mufavaza ortaklığı İslam hukukunda tüzel kişi olmamasının haricinde güncel hukuktaki kolektif şirketlere benzetilmektedir.¹⁴⁰

Mufavaza iki şekilde olur: Birincisi ‘Mufâvada’ lafzının zikredilmesiyle velev ki anlamını bilmesinler, ikincisi şartlarını sayarak velev ki lafzı zikretmesinler.¹⁴¹

Mufavaza şirketinde ortaklar sermaye olarak, aynî nakit olan tüm mallarını şirkete katarlar.¹⁴² Re’s-i mal olabilecek hiçbir şeyi dışarıda bırakmazlar. Nakit olarak şirketin dışında herhangi bir malı olması mufavazayı geçersiz kılar. Şeriklerden birinin eline miras, hibe veya vasiyet ile bir mal geçse bakılır, nukûd cinsinden ise, eşitliği bozacağı için mufavazayı sona erdirir ve taraflar isterlerse inân olarak devam ettirebilirler. Ancak nakit değilse zarar vermez. Sayılan şartları taşıyabilen ortaklık, mirası paylaşan iki vâris gibi nadiren görülen durumlarda olabilir.¹⁴³

Mufavaza şirketinde ortaklar birbiri adına tasarruf edebilirler. Tasarruf, ehliyet ve sorumluluğu barındırır. Bu sebeple ortakların ehliyetleri aynı olmalıdır. Şerîklerin, birbirlerinin vekîli olduğu yukarıda akdın şartları bölümünde belirtildi. Mufavaza şirketine has olarak ortaklar birbirlerinin vekîlinin yanında aynı zamanda kefilidirler.¹⁴⁴ Bu sebeple şeriklerin kefâlete de ehil kimseler olması gerekir. Örneğin, reşid ile mümeyyiz arasında ehliyet farkı vardır. Böyle farklar olduğunda mufavaza gerçekleşmez. Yine yetki ve sorumluluk olarak da ortakların eşit olmaları lazımdır. Misal, bir müslüman ile zimmî arasında haram malın kullanımı açısından yetki farkı

¹³⁹ Mecelle, md. 1331; Bk.: Serahsî, XI, 152; Merginânî, IV,393-425; Mevsilî, III, 13-18; Dâmâd, II, 442-566.

¹⁴⁰ Sabri Şakir Ansay, **İslam Hukuku**, 178, Ankara, 1954.

¹⁴¹ Serahsî, XI, 151-184; Bilmen, VII, 100.

¹⁴² Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566; Mecelle, md. 1139, 1341.

¹⁴³ Serahsî, XI, 151-184; Bilmen, VII, 98-104.

¹⁴⁴ Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566.

vardır. Bu kişiler mufavaza şirketi kuramazlar. Ancak zimmîler kendi aralarında mufavaza şirketi kurabilirler.¹⁴⁵ Aynı şekilde hür ve köle arasında da mufavaza kurulmaz. Yetki açısından bu ve benzeri eksiklikler mufavazanın oluşumunu engeller. Mufavaza şirketinde mezheb farkı bir engel değildir.¹⁴⁶ Şirket kurulmasında cinsiyet farkının herhangi bir engel oluşuyla ilgili bilgi geçmemektedir. Mufavaza şirketi sadece hür, akil, balığ müslümanlar arasında kurulabilir.¹⁴⁷

Mufavaza ortaklarının kâr ve zarar olarak da eşitlikleri gerekir. Ortaklardan biri kârda, yarıdan fazla miktarı şart koşarsa mufavaza şirketi oluşmaz. Ancak kar farklı olduğunda bu kişiler arasındaki ortaklık inân şirketine dönüşebilir.

Mufâvaza'nın a'mâl şirketinde sermaye, emektir. Her şahsın sanatı, çabası, emeği farklı olabilir. Burada mutlak eşitlik aran(a)mamaktadır. Yani ortaklar farklı emekler sunarak mufavaza a'mâl şirketi kurabilirler. Bu çeşit iş ortaklığının caiziyetinin iki şartı vardır: İş helal olmalı ve vekâlet kabul eden, yani ücrete ulaşılabilen (istihkâk) bir iş olmalıdır.¹⁴⁸

Mufavaza'nın vücûh şeklinde ise şerikler mal, semen (ürün) ve kârda eşittirler. Sonuç olarak mufavazanın emvâlinde eşitlik hakiki, a'mâl ve vücûhta itibârî ve mecazî manadadır.¹⁴⁹

II - İnân; İnân(عنان) dizgin, yular anlamında arapça bir kelimedir.¹⁵⁰ Ortaklar arasında tasarruf, kâr ve zararın bölüşülmesi hususunda eşitlik veya kararlaştırılan oranla kurulan şirket çeşididir.¹⁵¹ Günlük hayatta en sık karşımıza çıkan ortaklık çeşididir. Ortaklar bir şirket kurupta sözleşmede şirket türünü belirtmedilerse inan kabul edilir. Mufavaza olmayan diğer tüm sahih şirketler inân şirketi sayılır.¹⁵²

¹⁴⁵ Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, II, 442-566. Ebû Yûsuf'a göre bir zimmî ile müslüman bile mufavaza şirketi kurabilir. Bk.: Kâsânî, VI, 56-79.

¹⁴⁶ Merginânî, IV,393-425.

¹⁴⁷ Kudûrî, 79; Kâsânî, VI, 56-79; Merginânî, IV,393-425; Dâmâd, I, 654.

¹⁴⁸ Bilmen, VII, 99.

¹⁴⁹ Haydar, III, 665.

¹⁵⁰ Fîrûzâbâdî, 1216.

¹⁵¹ Bk: Serahsî, XI, 151-152; Merginânî, IV, 393-425; Mevsîlî, III, 13-18; Dâmâd, II, 442-566; Bilmen, VII, 80.

¹⁵² Bk.: Mecelle, 1362. Madde ve devamı.

Mufavaza ve İnan şirketleri arasındaki farklar dört tanedir. Mufavaza için geçerli olan: (1) Sermayeler müsavi olmak, (2) Sermayeye salih tüm mallarını verme zorunluluğu, (3) Ribhin taksiminde eşit paylaşım (müsavat-مسوات) üzere olmak, (4) Her alanda (umûm-عموم) ticaret üzerine olmak gibi şartlar¹⁵³ inanda yoktur. Yani koyulan sermaye birbirini aşan oranda(mütefâvit-م تفاوت) olabilir. Ortakların sermayeden hariç parası (nukûd) olabilir. Ortakların kâr paylaşımı farklı (mütefâzıl-م تفاضل) olabilir. Ticaret bir çeşit işe (neviye) has olabilir. Bunun dışında akit şirketi için sayılan özellikler inan için de geçerlidir.

İnan şirketini mufavazadan ayıran en önemli özellik, ortaklar (şerikler) arası eşitliğin zorunlu olmamasıdır. Şerikler arası kâr şart koşulduğu üzere istediği şekilde paylaşılabilir. Şirkette satış olsun, telef olsun herhangi bir zarar ve hasar mülk miktarına göre dağıtılır. İnanda mühim husus, kârın paylaşım oranının değişken olabilmesidir. Ortaklar şirket işi için çabalıyorlarsa, ortakların kâr ve semayelerinden ikisi de eşit ikisi de farklı ve biri eşit diğeri farklı olabilir. Eğer ortaklardan çalışmayan varsa kârı, kendi sermayesine uygun oranla verilir. İmâm Şâfi’î, Züfer ve Mâlik’e göre sermaye ve kârda biri eşit diğeri farklı şeklindeki şirketler sahih değildir. Çünkü onlara göre kâr, sermayenin sonucudur ve onunla ortak olunur. Hanefilerce kâra çalışma ve sorumlulukla da ortak olunabilir. Sonuç olarak ortak çabasıyla da kârdan hak kazanabilir. Böyle bir durumda çalışan(lar) için de kârdan sermaye payından fazlası verilir. Çalışmayan ortağa şirkete bir amel katmadığı için sadece sermayesine münsaip kâr oranı verilmiştir. Çalışan ortak ise çabasından dolayı çalışmayan ortağın sermayesi miktarınca kârdan aldığı orandan daha fazla kar alma hakkını kazanmıştır. Bunun sebebi de parayı işleten kişi olmasıdır.¹⁵⁴

Ortaklar inan şirketi için tam bağımsız değildirler. Vekâletin gerektirdikleriyle bağlı ve bağımlıdır.¹⁵⁵ Vekâletin izin verdiği alanlar dışında hareket edemezler. İnân şirketinde mufavaza gibi kefâlet aranmaz.¹⁵⁶

2 - Mahalline göre Akit şirketleri: A’mâl, Emvâl ve Vücûh olarak üçe ayrılır.

¹⁵³ Bilmen, VII, 87.

¹⁵⁴ Bilmen, VII, 87-96.

¹⁵⁵ Bk; Bilmen, VII, 87-97.

¹⁵⁶ Kâsânî, VI, 56-79; Bilmen, VII, 81.

I - A'mâl: Meslek ve iş sahibi iki veya daha çok kişinin arasında kurulan ortaklık çeşididir. Yapılacak işlerden elde edilecek kâr veya ücret aralarında kararlaştırdıkları şekilde paylaştırılır. Ortakların bu şartlarda insanlardan müşterek iş kabul ederek kurdukları şirkettir.¹⁵⁷ Bu ortaklığa iş olduğu için şirketü's-sanâi' (شركة الصنائع), kabul ile geliştiği için de şirketü't-tekkabbül (شركة التقبّل) ve beden kullanıldığı için de şirketü'l-ebdân (شركة الأبدان) isimleri de kullanılmıştır.

İmam Züfer'in farklı düşünmesine rağmen, ortaklar, farklı meslekten olabilirler.¹⁵⁸ Yine ortaklar farklı kâr alabilirler. Bu durumda kârın çalışmaya göre olması da gerekmez. A'mâl şirketinde sermaye, emek kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Mufavaza ve inân için dükkan, ev ve nakil vasıtaları sermaye kabul edilmemesine rağmen¹⁶⁰, a'mâl şirketinde alet, malzeme ve dükkan da sermaye olabilir.¹⁶¹

II – Emvâl: Sermayesi, altın, gümüş ya da nukûddan (tedavüldeki para) olan şirket çeşididir. Şirkete sermaye olarak, urûz¹⁶², akar¹⁶³ ya da düyûn¹⁶⁴ katılmaz. Bunlar emval şirketi için madum mesabesindedir.¹⁶⁵ Urûz ve düyûn tahsil edilince şirkete sermaye olabilirler. Şerikler olmayan mallar üzerinde de ortaklık kurmayı isterse şu şekilde yapabilirler: Ortak paylarını (şâyi' hisselerini) karşılıklı olarak satarlar. Bu şekilde ortaklığa katmak istedikleri malların yarı hisselerini ortağına devrederek yapabilirler. Şirketin vücut bulması, akit ile birlikte tamamlanmış olur ve ortaklıkları başlar.

III - Vücûh; Sermayesi olmayan iki veya daha çok kişinin veresiye mal satın almak ve ardından bu malın satışındaki kârda ortak olmak şartıyla kurdukları ticari faaliyet şirkettir. Bu türe müflisler şirketi de denir.¹⁶⁶ Para ortaya koyulmadan kurulan bir şirket çeşidi olduğu için tercih edilmiş bir isimlendirmedir. Bunun yanında, “kredi

¹⁵⁷ Serahsî, XI, 151; Kâsânî, VI, 56; Dâmâd, I, 659; Mecelle, md. 1332.

¹⁵⁸ Bu görüşe İmam Mâlik de katılır. Bk: Merginânî, IV, 393-425; Dâmâd, II, 442-566.

¹⁵⁹ Kâsânî, VI, 56-79; Mecelle, md. 1332.

¹⁶⁰ Mecelle, md. 1343, 1344; Haydar, III, 638-9.

¹⁶¹ Mecelle, md. 1395, 1396; Haydar, III, 707-8.

¹⁶² Urûz: Meydanda görülen ve para, hayvan, mekîlât(kilolu) ve mevzûnât(ölçülü) dışında olan meta, kumaş vb. gibi şeyler (bk. Bilmen, VII, 84). Hayvan ve akar dışında kalan ticaret malları (bk. Bilmen, VII, 92).

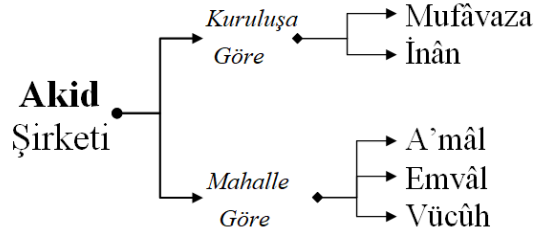
¹⁶³ Akâr: Taşınmaz mal, toprak parçası anlamında bir hukuk terimi. Ali Şafak, 'Akar', **DİA**, II, 221.

¹⁶⁴ Düyûn: Deyn'in çoğulu. Deyn: Kişinin zimmetinde sabit olan borç anlamında fıkıh terimi. Mehmet Akif Aydın, 'Deyn', **DİA**, IX, 266-268.

¹⁶⁵ Bilmen, VII, 99-100.

¹⁶⁶ Serahsî, XI, 152; Kâsânî, VI, 56-79.

şirketi” ve Mâlikîler’de “zimem ortaklığı” da denir. Vücûh Şirketinde, satın alınan malın parasının sorumluluğu (semenin damânı), kâr ve zararlar ortakların hisselerine göre paylaştırılır.¹⁶⁷

Şekil 3: Akit Şirketinin Tasnifi

B. Şirketin Sona Ermesi

Üst bölümde belirtildiği üzere, şirket içinde bağlayıcı olmayan bir hususu yani vekâleti barındırdığından gayr-ı lâzım (bağlayıcılığı olmayan) bir akittir. Ortaklardan birinin vekâleti kalktığına akit şirketi şartlarından biri eksilir ve ortaklık gerçekleşmez. Üç durumda şirket bâtil olur;¹⁶⁸

1- Ortaklardan biri şirketi feshederse: Bu durumda diğer ortak(lar)ın haberinin olması gerekir. Eğer diğer ortağın haberi yoksa ve habersizken bir işlem yapıldıysa, bu durumda yapılan işlem için şirket geçerliliğini korur ve sonuç doğurur. Haberi olana kadar şirket faaldir, ortaklık devam eder ve işlemler yürür.

2- Ortaklardan biri ehliyetini kaybederse. Bu akıl kaybı(cunûn-ı mutbik) veya ölüm ile olabilir. Diğer ortak(lar) durumu bilmeseler de şirket sona erer. Ortaklar ikiden fazla iseler, sadece ehliyetini kaybedenin hissesi münfesihi olur. Diğerleri için ortaklık isterlerse devam eder.

3- Şirket malının helâk olması. Bu durumda akdin mahalli bulunmadığından ortak(lar) için şirket akdi münfesihi olur.

¹⁶⁷ Bilmen, 96-97.

¹⁶⁸ Bk.: Kâsânî, VI, 56-79; Mecelle, md. 1352, 1353, 1423; Haydar, III, 684; Bilmen, VII, 86.

C. Diğer Şirket Türleri

Bu şirket türleri yukarıda açıklanan şirket çeşitlerinden biraz farklıdır. Bu ortaklıklar genellikle yapılan işe göre isimlendirilmiştir ve günlük hayatta diğerlerine göre daha çok karşımıza çıkar. Bu sebeple farklı bir bölüm olarak ele alanlar olmuştur.

a) *Mudârabe* - مضاربة

Mecelle'nin 1404'ncü maddesinde; “Mudarabe; Bir taraftan sermaye ve diğer taraftan sa'y-u amel olmak üzere nev' şirkettir.” şeklinde açıklanmıştır. Ortaklardan birinin sermaye, diğerinin gayret ve çaba ortaya koyması sonucu oluşan şirkettir.

Sermaye-Emek ortaklığıdır. Bir taraf malını diğeri işletme çabasını ortaya koyar ve kârı aralarında paylaşmak üzere akitleşirler.¹⁶⁹ A'mal (emek) şirketine benzer fakat bir tarafın çalışmamasıyla ondan ayrılmaktadır. Emvâl (mal) şirketine benzer fakat bir tarafın mal vermemesiyle ondan ayrılmaktadır.

Kırâz (قراض), *Mukâraza* (مقارضة) ve *Mücâzât* (مجازات) isimleriyle de anılmaktadır. Mudârabe ortaklığında sermaye sahibine *rabbü'l-mâl* (رب المال), işletene *mudârib* (مضارب), sermayeye de *re'sü'l-mâl* (رأس المال) denilmektedir.¹⁷⁰ Mudâribler için kefâlet ve vekâlet gerekli olmasına rağmen din ihtilafı önemli değildir.¹⁷¹

Mudârebe ortaklığında kârın tamamı, mal sahibine ait olursa '*bidâa*' (بضاعة), işletene ait olursa '*karz*' (قرض) akdi olur. Mal sahibi, akit için şartlar koşabilir veya serbest bırakabilir. Şart koşulmuş haline, *mukayyede* (مقيدة), şartsız haline *mutlaka* (مطلقة) denilmektedir. İşleten elemanın bu şartlara riayeti gerekmektedir. Riayet etmediği takdirde eleman gâsıb olur. Bu şartlar, zaman, mekan, bir nevi ticaret ve bir grupta ticaret şekillerinde çeşitli şekilde mukayyet olabilir. Bu sebeple mudarabe bağlayıcı olmayan (gayr-i lâzım) bir akittir.¹⁷²

¹⁶⁹ Merginânî, IV,393-425; Mevsilî, III, 19-25.

¹⁷⁰ Dâmâd, II, 442-566; Mecelle, md. 1057.

¹⁷¹ Kâsânî, VI, 56-79.

¹⁷² Dâmâd, II, 442-566; Bilmen, VII, 101-102.

b) Müzâra'a - مزارعة

Mecelle'nin 1431. maddesinde; "Müzâra'a, Bir taraftan arazi ve diğer taraftan aynî amel yani zira'ât olarak hâsılâtı beynlerinde taksîm olunmak üzere bir nev' şirkettir." şeklinde tarif edilmiştir.¹⁷³ Bir tarafın arazisini, diğer tarafın zirâî çalışmasını ortaya koyup tarlanın ürününü paylaşmaları üzerine kurulan şirkettir.

Tarla-Emek ortaklığıdır. Bir taraftan arazi, diğer taraftan emek olmak üzere yapılan ziraat ortaklığıdır. Çıkan ürün, aralarında belirlenen oran dahilinde paylaşılır. Bu ortaklık çeşidines küçük farklarla, *Muhâbera* (مخابرة) veya *Muhâkale* (محاكمة) de denilmektedir. Yer sahibine, arazi ya da tarla sahibi, çalışana ise,âmil, çiftçi ya da müzârî' denir. Karşılıklı kiralama akdi vardır. Müzaraa da bir taraf tarlayı diğeri çiftçiye kiralamış bulunmaktadır. İmâm-ı A'zam, müzâra'ayı caiz görmemiştir. Müzâra'a akdi duruma göre lazım veya gayr-ı lazım akit olmaktadır.¹⁷⁴

c) Müsâkât - مساقات

Mecelle'nin 1441. maddesinde; "Bir taraftan eşcâr ve diğer taraftan terbiye olmak ve hâsıl olan meyve beynlerinde taksîm olunmak üzere bir nev' şirkettir." olarak belirtilmiştir.¹⁷⁵ Bir ortağın ağaçları diğerinin onların bakımını ortaklığa sunup meyveleri aralarında paylaşmaları üzere kurulan şirket çeşididir.

Bahçe-Emek ortaklığıdır. Bir şahıs, diğer bir şahsın ağaçlarının bakımını üstlenir ve ürünün kârı aralarında belirli bir oran ile paylaşılır. Emek veren şahsa müsâkî ya da âmil denir. Bu ortaklığa '*muâmele fi'l-esmâr*' veya sadece '*muâmele*' de denir.¹⁷⁶

d) Muğârese - مغارسة

Boş araziye ağaç dikmek ve elde edilecek ürünün belli bir miktarını arazi sahibine vermek suretiyle yapılan ortaklık akdidir.

¹⁷³ Mecelle, md. 1431; Haydar, III, 763.

¹⁷⁴ Merginânî, IV,393-425; Mevsilî, III, 74-79.

¹⁷⁵ Dâmâd, II, 259; Mecelle, md. 1441.

¹⁷⁶ Mevsilî, III, 79-81.

Son üçü müzara, müsakat ve müğarase ziraat ortaklığı olarak da isimlendirilerek birleştirilebilir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Atar, 269.

II. EL-KÂFÎ'NİN ŞERİKE BÖLÜMÜ

A. el-Kâfî'nin Şerike Bölümünün Tahkikli Metni

[١٢٢ ظ]... كتاب الشركة

- [١] وإذا اشترك الرجلان في تجارة خاصة بيننا في الوثيقة التي يكتبانها بينهما رأس مال كل واحد. وأنه في أيديهما يشتريان به ، ويبيعان جميعاً وشئى. ويعمل كل واحد منهما فيه برأيه. ويبيع بالنقد والتسيئة^١. فما كان فيه من ربح فهو بينهما على كذا، وما كان من وضعية^٢ أو تبعه فهو على قدر رؤوس أموالهما.
- [٢] ولا يجوز أن يفضل أحدهما صاحبه في الربح إلا في المال العين ، أو العمل بأيديهما. فإن اشتركا بغير مال على أن يشتريا بوجهيهما والربح والوضعية عليهما سواء فهو جائز. وإن اشتركا على أن لأحدهما الثلثان^٣ مما اشتريا ومن الربح والوضعية وللآخر الثلث جاز ذلك^٤.
- [٣] وإن اشتركا في عمل في أيديهما يتقبلانه من الناس جميعاً وشئى ويعمل كل واحد منهما فيه برأيه أو في عمليين مختلفين يعمل^٥ أحدهما القصاراة والآخر الخياطة فهو جائز ، وما عمل كل واحد منهما فربحه بينهما على ما اشترطا. وإن غاب أحدهما أو مرض أو لم يعمل وعمل الآخر فهو أيضاً بينهما.
- [٤] وإن جاء أحدهما بألف درهم والآخر بألفي درهم فاشتركا على أن الربح والوضعية نصفين^٧ فهذه الشركة فاسدة. ولا يستقيم أن يكون على أحدهما من الوضعية أكثر من وضعية^٨ رأس ماله^٩. فإن عملا

^١ النسيئة: بأخرة. القاموس المحيط للفيروز آبادي، «نساء».

^٢ وفي هـ امش ح: وضع في تجارته وضعية.

^٣ م: الثلثين.

^٤ س- ذلك.

^٥ م: فعمل ؛ س: يعد.

^٦ م: فإن.

في هذا وربحا فالربح على ما اشترطا. و إن وضعنا فالوضيعة عليهما¹⁰ على قدر رأس ماليهما كان ذلك جائز.¹¹

[٥] وإن اشترطا الربح نصفين¹² والوضيعة على قدر رأس المال والعمل عليهما جاز ذلك.¹³ وإن عملاه أو عمله أحدهما فهو جائز على ما [١٢٣] و¹⁴ اشترطا¹⁵.

[٦] وكذلك إن اشترطا العمل على صاحب الألف. لأنه بمنزلة المضارب في مال صاحبه.

[٧] وإن اشترط العمل على صاحب الألفين لم يجز الشركة. وما ربح في ذلك من شيء فهو بينهما على قدر رؤوس أموالهما. لأنه لا يطيب لصاحب الألف من ربح¹⁶ مال صاحبه شيء إلا بعمل.

[٨] وإذا أقعد الصانع معه رجلاً في دكانه يطرح عليه العمل بالتصف فهو فاسد في القياس. ولكننا نستحسن ففجيزه. وإنما طاب الفضل لرب الدكان، لأنه أقعده في دكانه. وكذلك إن أعانه بمتاع¹⁷ من متاعه.

⁷ م: نصفان.

⁸ س- وضیعة.

⁹ م: المال.

¹⁰ م- عليهما.

¹¹ م- كان ذلك جائز.

¹² م- نصفين.

¹³ س (مكرر) 'وإن اشترطا الربح والوضيعة على قدر رأس المال والعمل عليهما جاز ذلك'

¹⁴ س: فإن.

¹⁵ س: اشترطاه.

¹⁶ م: الربح.

¹⁷ س: متاع.

وكذلك قال أبو حنيفة رحمه الله تعالى في الخياط يقبل¹⁸ المتاع ويلري قَطْعُهُ، ثم يدفعه إلى آخر بالنصف فهو جائز. لأن القطع عمل. وكذلك سائر الصناعات.

[٩] ولا تصح الشركة في العروض. لأن رأس المال مجهول. فإن باعها بثمان واحد اقتسما الثمن على قيمة متاع كل واحد منهما يوم باعه. فكذلك لا يصح أن يكون رأس مال أحدهما دراهم ، ورأس مال الآخر عروض في مفاوضة ولا عنان.

[١٠] وإن اشتركا في مكيل أو موزون أو معدود متفق في المقدار والصفة وخلطاه فهو بينهما. وما ربحا فيه فلهما وعليهما وضيعته. وإذا لم يخلطاه فليسا بشريكين. ولكل واحد منهما متاعه ، له ربحه ، وعليه وضيعته.¹⁹

[١١] فإن كان لأحدهما حنطة ولآخر شعير ، أو لأحدهما سمن والآخر زيت وخلطاه فالشركة فاسدة. وإن باعاه²⁰ فالثمن بينهما على قدر قيمة متاع كل واحد منهما يوم خلطاه مخلوطاً. فإن كان أحدهما يزيده الخلط خيراً فإنه يضرب قيمته يوم يقتسمون غير مخلوط.

[١٢] قال قد طعن في الجواب في الوجهين جميعاً²¹. وقيل: 'إن صوابه قسمة الثمن على قيمته يوم وقع البيع'.

[١٣] فإن كان لأحدهما ألف درهم ولآخر مائة دينار فخلطا أو لم يخلطا فهو سواء ، لأنهما لا يخلطان. وأيهما هلك²² هلك من مال صاحبه.

¹⁸ م س ح: يتقبل. صح: يقبل

¹⁹ م- وإذا لم يخلطاه فليسا بشريكين ولكل واحد منهما متاعه له ربحه وعليه وضيعته.

²⁰ م: باع.

²¹ م+ في هذه المسئلة.

[١٤] فإن اشترى متاعاً على المال فنقدها²³ من الدراهم ثم هلك الدنانير فإنها تهلك من مال

صاحبها خاصة. والمتاع بينهما على قدر رؤوس أموالهما. ويرجع صاحب الدراهم على صاحب الدنانير من ثمن المتاع بقدر حصته من المتاع.

[١٥] وإن اشترى بالدراهم والدنانير جميعاً متاعاً فهو بينهما على قدر رؤوس أموالهما.

[١٦] فإن اشترى بالدراهم²⁴ متاعاً ثم اشترى بعد ذلك بالدنانير متاعاً؛ فوضعا في أحد المتاعين

وربما في الآخر فذلك بينهما على قدر رؤوس أموالهما.

[١٧] وكذلك لو اشترى متاعاً²⁵ بألف درهم وكُرَّ²⁶ حنطة؛ على أن لأحدهما من²⁷ المتاع بقدر²⁸

حصة الألف والآخر بحصة الكر ودفع الثمن.

[١٨] وكذلك لو اشترى متاعاً بكرَّ حنطة وكُرَّ شعير؛ فكا²⁹ ل أحدهما كرَّ حنطة على أن له من

المتاع بقدر³⁰ حصته³¹ وكال للآخر شعيراً على أن له من المتاع بقدر³² حصته³³ ثم باع ذلك بدراهم؛

فإنهما يقتسمان الثمن على قيمة الحنطة والشعير يوم يقتسمان. وكذلك كل ما يُكَال أو يُوزَن.

²² م+ قيل ان يشتريه شتا.

²³ س: فنقدا.

²⁴ م: بالألف.

²⁵ م- متاعاً.

²⁶ كُرَّ: مكيال لأهل العراق، أو سئون قفيزاً، أو أربعون إردباً. الم عجم الوسيط للهيئة، «كرر».

²⁷ ح: في.

²⁸ س+ بقدر.

²⁹ ح س: فكان.

³⁰ م: بقدره.

³¹ م- حصته.

³² م: بقدره.

[١٩] قال أبو الفضل: ³⁴ 'وقد طعن في هذا الجواب' وقيل: 'صوابه أن يقتسما على القيمة يوم

وقع البيع' لأنه وقع لكل واحد منهما من الملك بقدر القيمة والعروض والمكيل والموزون في ذلك سواء.

إلا أن يكونا باعاه مرابحة. فخرج وجه ذلك الجواب الأول ³⁵ في المكيل والموزون.

[٢٠] فأما العروض فإن اشترى متاعاً بها ثم ³⁶ باعاً ذلك المتاع بدراهم اقتسماها على قيمة

العروض ³⁷ يوم اشترىها. وليس لهما أن يبيعا ما اشترى بالعروض مرابحة. ³⁸ وما اشترى من المكيل

والموزون فباعاه مرابحة استوفى كل واحد منهما رأس ماله الذي كان له وزنه. ثم ³⁹ اقتسما الربح على قيمة

رأس مال كل واحد منهما يوم يقتسمان الربح إن كان الربح شيئاً مسمً. وإن كانا باعاه مرابحة بال عشرة إحدى

عشرة كان لكل واحد منهما رأس ماله وحصته من الربح على ما باعاً ⁴⁰.

[٢١] ولو أن رجلاً أعطى رجلاً دنانير مضاربة فعمل بها ثم أراد القسمة كان لرب المال يستوفى

دنانير ويأخذ من المال ⁴¹ بقيمتها يوم يقتسمون.

[٢٢] وإذا جاء كل واحد منهما بألف درهم واشتركا عليها وخلطاهما؛ كان ما هلك منها ⁴² هالكا

منها. وما بقي فهو بينهما. إلا أن يعرف كل ⁴³ شيء ⁴⁴ من الهالك أو الباقي من المال أحدهما بعينه؛ فيكون

ذلك له وعليه. والباقي من الهالك والقائم بينهما على قدر ما اختلطا من رؤوس أموالهما فلم يعرف.

³³ م- حصته.

³⁴ م- أبو الفضل.

³⁵ م- الأول.

³⁶ س- ثم.

³⁷ ح+ من.

³⁸ س- ما اشترى بالعروض مرابحة.

³⁹ س- ثم.

⁴⁰ ح: باعه.

⁴¹ م: المتاع.

[٢٣] وإن اشتركا بغير مال على أن ما اشتريا من الرفيق فهو بينهما فذلك جائز. وكذلك لو قالوا

في هذا الشهر فخصّا العمل والوقت. وقال أحدهما قد اشتريت متاعاً فهلك منّي وطالب⁴⁵ شريكه بنصف ثمنه، لم يصدق⁴⁶ شريكه بذلك، بعد أن يحلف شريكه على العلم. وإن أقام البينة على الشري⁴⁸ والقبض ثم ادعى الهلاك، فالقول قوله مع يمينه على الهلاك. ويبيع شريكه / [١٢٣ ظ] بنصف الثمن. وإن اشتريا متاعاً وقبضاه ثم قبضه أحدهما لبيعه فقال قد هلك وهو مصدّق مع يمينه.

[٢٤] وإن اشتركا بغير مال؛ على أن ما⁴⁹ اشتريا من شيء فهو بينهما نصفان ولأحدهما بعينه ثلثي الربح وللآخر ثلثه كانت الشركة جائزة والشرط باطل. والربح بينهما نصفان. ولا ينبغي لأحدهما أن يأكل ربح ما يضمنه⁵⁰ صاحبه.

[٢٥] وإذا اشتركا بشركة عنان بأموالهما أو بوجوههما؛ فاشترى أحدهما متاعاً، فقال الشريك الذي لم يشتره: 'هو من شركتنا'. وقال المشتري: 'هو لي'⁵¹ خاصة وإنما اشتريته بمالي ولنفسي قبل الشركة'. فالقول قول المشتري مع يمينه⁵² بالله ما هو من شركتنا.

⁴² م: بينهما.

⁴³ م- كل.

⁴⁴ س- شيء.

⁴⁵ ح: فطالب.

⁴⁶ م+ على.

⁴⁷ ح: فإن.

⁴⁸ س: المشتري.

⁴⁹ س- ما.

⁵⁰ س: تضمنه.

⁵¹ ح: لنفسي.

⁵² م+ مع يمينه.

[٢٦] رجل أمر رجلاً أن يشتري عبداً بينه وبينه، فقال المأمور: 'نعم' ثم ذهب فاشتراه، وأشهد أنه يشتريه لنفسه خاصة، فالعبد بينهما على الشركة. وكذلك إذا اشتركا على أن ما اشترى كل واحد منهما اليوم فهو بينهما، لم يستطع أحدهما الخروج من الشركة إلا بمحضر من صاحبه.

[٢٧] وكذلك لو اشهد الأمر على إخراج المأمور ممّا وكله به والمأمور غير حاضر لم يجز ذلك. فإن اشتراه المأمور، قبل أن يعلم به جاز على الأمر.

[٢٨] رجل أمر رجلاً أن يشتري له عبداً بعينه⁵³ بينه وبينه، فقال: 'نعم'. فذهب المأمور ليشتري، فلقبه آخر فقال: 'اشترى هذا العبد⁵⁴ بيني وبينك'، فقال المأمور: 'نعم' فاشترى المأمور ذلك العبد. فالعبد بين الأمرين نصفين ولا شيء للمشتري فيه⁵⁵.

[٢٩] رجل اشترى عبداً وقبضه، وطلب إليه رجل آخر الشركة، فأشركه فله نصفه. وكذلك لو أشرك رجلين في صفقة واحدة كان⁵⁶ العبد بينهما أثلاثاً.

[٣٠] ولو اشترى رجلان عبداً فاشتركا فيه رجلاً فالقياس أن يكون للرجل نصفه ويستحسن⁵⁷ أن يكون له ثلثه.

[٣١] ولو أشرك أحد الرجلين في نصيبه ونصيب صاحبه فأقبل شريكه ذلك كان للرجل نصفه وللشريكين نصفه. وكذلك إن أشركه أحدهما في نصيبه⁵⁸ فلم يسم في كم اشركه ثم يشرّكه⁵⁹ الآخر في نصيبه.

⁵³ س: لعينه.

⁵⁴ س: الأخير.

⁵⁵ م: منه.

⁵⁶ س: مكان.

⁵⁷ م: ولكن استحسن.؛ س: ونستحسن.

[٣٢] رجل اشترى عبداً، فلم يقبضه حتّى أشرك فيه رجلاً، لم يجز. لأنّه بيع ما لم يقبض. وإن⁶⁰

أشركه بعد القبض، فهلك قبل أن يسلمه إليه، لم يكن عليه ثمن ما أشركه فيه وكذلك التولية.

[٣٣] وإذا اشترك الرجلان في عبد قبل أن يشترياه فقال كلّ واحد منهما لصاحبه: 'أيتنا اشتراه

فقد⁶¹ أشرك فيه صاحبه' أو قال لصاحبه: 'فيه شريكه' فهو جائز. وأيّهما اشتراه فهو مشترٍ لنفسه ولصاحبه

وقبضه قبض لهما جميعاً. فإن اشترى معاً أو اشترى أحدهما نصفه قبل صاحبه ثم اشترى صاحبه النصف

الباقى كان بينهما. فإن نقد أحدهما الثمن بأمر صاحبه أو بغير أمره؛ وقد كانا اشتركا فيه قبل الشرى على ما

وصفتُ لك، فإنّه يرجع بنصف الثمن على شريكه.

[٣٤] فإن أذن كلّ واحد لشريكه في بيعه ثمّ باعه أحدهما على أن له نصفه ، كان باعاً لنصيب

شريكه بنصف الثمن. وإن باعه إلّا نصفه ، كان جميع الثمن ونصف العبد بينه وبين شريكه نصفين في قياس

قول أبي حنيفة. وأمّا في قول أبي يوسف ومحمد فالبيع على نصف المأمور خاصّة.

[٣٥] رجل اشترى عبداً وقبضه ثمّ قال لآخر : قد اشركتك في هذا العبد على أن تنقد⁶² عني،

ففعل، كانت هذه الشّركة فاسدة. والشّروط فيه كالشّروط في البيع. فإن نقد عنه الرّجل رجع عليه بما نقد عنه

ولا شيء له في العبد.

[٣٦] رجل اشترى نصف عبد بمائة درهم، فاشترى رجل آخر نصف ذلك العبد الباقي بمئتي

درهم؛ ثمّ باعا مساومة بثلاثمائة درهم أو بمئتي درهم فالثمن بينهما نصفان، ولو باعا مرابحة بربح مائة درهم

⁵⁸ ح س - ونصيب صاحبه فأقبل شريكه ذلك كان للرجل نصفه وللشريكين نصفه وكذلك ان اشركه أحدهما في نصيبه.

⁵⁹ م: أشركه.

⁶⁰ س: فإن.

⁶¹ س - فقد.

⁶² س: ينقد.

أو بالعشرة إحدى عشر كان الثمن والربح بينهما إثلاثاً. وكذلك لو ولياه رجلاً برأس المال أو باعاه بوضيعة كذا فالثمن بينهما إثلاثاً.⁶³

[٣٧] وإذا اشترك الرجلان شركة عنان في تجارة على أن يشتريا ويبيعا بالنقد والنسيئة فاشترى أحدهما شيئاً من غير تلك التجارة فهو له خاصة. وإن⁶⁴ أقر أحدهما بدين في تجارتها، وأنكره الآخر لزم المَقَرُّ جميعُ الدين. إن كان هو الذي قبله وإن أقرَّ أنهما ولياه لزمه نصفه. فإن أقرَّ أن صاحبه وليه لم يلزمه منه. ولم يكن على المنكر منه شيء. وإن كان لهما على رجل دين فأخَّرَ له أحدهما لم يجز على صاحبه. وليس هذا كالمفاوض.

[٣٨] وإن اشترى أحدهما شيئاً من تجارتها فوجد به عيباً لم يكن للآخر أن يرده.

[٣٩] وكذلك لو أخذ أحدهما مالاً مضاربة فربح فيه كان الربح له خاصة. وإن شهد أحدهما لصاحبه شهادة من غير شركتهما فهو جائز.⁶⁵

[٤٠] وقال أبو حنيفة رحمه الله تعالى : للشريك العنان أن يبيع / [١٢٤] وإن يدفع المال

مضاربة وإن لم يأذن له شريكه في ذلك. ويجوز له أن يعمل في المال الذي من شركتهما كل شيء يجوز للمضارب أن يعمل به وهو قول أبي يوسف ومحمد رحمهما الله تعالى

باب الشركة المفاوضة

⁶³ م- وكذلك لو ولياه رجلاً برأس المال أو باعاه بوضيعة كذا فالثمن بينهما ثلاثاً.

⁶⁴ س: فإن.

⁶⁵ ح: جائزة.

[٤١] روى عن ابن سيرين⁶⁶ قال: لا يجوز شركة بعروض ولا بمال غائب . وعن الشعبي⁶⁷ قال:

الربح على ما اصطلاحا عليه والوضيعة على المال . وعن علي عليه السلام قال: ليس على من قاسم الربح الضمان. وتفسير هذا أن الوضيعة على المال في المضاربة والشركة . وعن علي عليه السلام قال: الربح على ما اشترطا عليه والوضيعة على المال.

[٤٢] فإذا اشترك الرجلان شركة مفاوضة فكتب بينهما كتابًا بينا فيه؛ إنهما اشتركا في كل قليل أو كثير شركة مفاوضة، وأن رأس مالهما كذا وكذا بينهما نصفين، ويعمل كل واحد منهما في ذلك برأيه فإذا اشتركا على هذا فهما متفاوضين. وما اشترى أحدهما فهو جائز عليه وعلى صاحبه. يؤخذ به كله.

[٤٣] فإن كان رأس مال كل واحد منهما ألف درهم فاشتركا ولم يخلطا المال فالشركة جائزة. إلا أن أحد المالين إن هلك هلك من مال صاحبه مثل ما وصفنا في شركة العنان. فإن كانت دراهم؛ أحدهما بيض والآخر سود فهو كذلك. إلا أن يكون لأحدهما فضل على الآخر في الصرف فلا يجوز في شركة المفاوضة ويجوز في شركة العنان. فإن كانوا سواء يوم وقعت الشركة ثم صار في أحدهما فضل قبل أن يشتريا شيئًا فسدت المفاوضة. وإن كان ذلك بعد الشرى بالمالين جميعًا فالشركة جائزة. ولكل واحد منهما على صاحبه نصف رأس ماله دينًا عليه.

[٤٤] وكذلك لو كان رأس مال أحدهما ألف درهم ورأس مال الآخر مائة دينار قيمتها مثل الألف. وكذلك لو اشتريا جميعًا بمال أحدهما. وإذا اشتريا جميعًا بالمالين أو اشترى به أحدهما فقد وقعت الشركة وإن لم يكونا خلطا المال.

⁶⁶ محمد بن سيرين البصري (١١٠ هـ)، إمام وقته في علوم الدين في البصرة، له كتب عديدة. سير
أعلام النبلاء للذهبي، ٤، ٦٠٦.

⁶⁷ أبو عمرو عامر بن شراحيل بن عبد الله الهمداني الشعبي (١٠٤ هـ). سير أعلام النبلاء للذهبي، ٤،
٢٩٤.

[٤٥] فإن كانت الدنانير أكثر قيمة من الدراهم أو أقل لم يجز المفاوضة بينهما وجاز شركة العنان. فإذا اقتسما ضرب كل واحد منهما برأس ماله أو بقيمة يوم يقتسمون. ولو قال أحدهما لصاحبه 'قد بعثك نصف مالي هذا بنصف مالك هذا فرضي بذلك'.⁶⁸ وتقابضا⁶⁹ كانا مشتركين فيما بمنزلة المال المختلط. فإن باعه نصف العروض بنصف الدراهم وتقابضا ثم اشتركا شركة مفاوضة أو شركة عنان جاز ذلك. والتبتر⁷⁰ من الذهب والفضة والحلي المصوغ بينهما بمنزلة العروض في ذلك. ولا تجوز⁷¹ الشركة إلا بالدراهم والدنانير والفلوس النافقة.

[٤٦] وإن اشتركا شركة مفاوضة بغير مال يعملان بأيديهما أو يشتريان بوجهيهما فهو جائز. وكذلك إن يشترك خيطان في الخياطة مفاوضة أو اشترك به خياط أو قصار أو شبه ذلك من الأعمال المتفقة أو المختلفة وإن تقبل أحدهما عملا أخذ الآخر به وإن كان عمله غير ذلك العمل. والله أعلم.⁷²

باب بضاعة المفاوض

[٤٧] ولأحد المتفاوضين أن يضع بضاعة مع رجل وأن يدفع مضاربة وأن يودع. وليس له أن يقرض. فإن أقرض فهو ضامن مقرض⁷³ لنصفه. ولا يفسد ذلك المفاضة. وليس له أن يعير في القياس، وإن فعل فأعار دابة فعطبت تحت المستعير؛ فالقياس فيه أن المعير ضامن لنصف قيمة الدابة لشريكه. ولكني

⁶⁸ س - بذلك.

⁶⁹ س: مفاوضاً.

⁷⁰ س - والتبتر: التبر: الذهب والفضة أو فتاتها قبل أن يصاغا. القاموس المحيط للفيروزآبادي، «تبر».

⁷¹ س: ولا يجوز.

⁷² س م - والله أعلم.

⁷³ م - مقرض.

أستحسن أن لا أضمنه.⁷⁴ وهذا قياس قول أبي حنيفة رحمه الله تعالى وقول أبي يوسف ومحمد رحمهما الله تعالى وكذلك لو أعار ثوبًا أو دارًا أو خادمًا.

[٤٨] ولو أبضع أحدهما بضاعة مع رجل ثم تفرّق المتفاوضان ثم اشترى بالبضاعة شيئًا وهو لا يعلم تفرّقهما فشاؤه جائز على الأمر وعلى شريكه. ولو كان أمره بالشري ولم يدفع إليه مالا كان ما اشترى للأمر خاصة. ألا ترى أنه لو مات الذي لم يبضع ثم اشترى المستبضع المتاع لزم الحي خاصة. فإن كان دفع مالا فورثة الميت بالخيار؛ إن شاؤوا ضمّنوا المستبضع،⁷⁵ وإن شاؤوا ضمّنوا الأمر. وإن ضمّنوا المستبضع رجع به على الأمر.

[٤٩] وإذا وكل أحد المتفاوضين رجلًا يشتري جارية بعينها أو بغير عينها بضمن مسمى؛ ثم أن الآخر نهاه عن ذلك، فنهيه جائز. وإن اشتراها الوكيل فهو مشتر لنفسه. وإن لم ينهه حتى اشتراها كان مشترًا لهما جميعًا ويرجع بالضمن على أيتهما شاء. وكذلك إن اشترى أحدهما شيئًا وقبضه كان للبائع أن يأخذ شريكه بالضمن. وإن كان بالمتاع عيب كان للمشتري أن يردّه على البائع بعينه. وكذلك إن باع أحدهما متاعًا فوجد به المشتري عيبًا كان له أن يردّه على الذي لم يبع.

[٥٠] وإذا أبضع أحد المتفاوضين⁷⁶ بضاعة له وللشريك شاركه شركة عنان فأبضع ألف درهم بينهما نصفين مع رجل ليشترى لهما به متاعًا برضا الشريك شركة عنان، فمات الدافع ثم اشترى [١٢٤ ظ] المستبضع بذلك متاعًا، فالمتاع للمشتري. ويضمن المال فيكون نصفه لشريك العنان ونصفه للمفاوض الحي ولورثة الميت. ولو كان الدافع حيًا ومات شريك العنان،⁷⁷ ثم يشتري المتاع؛ كان المتاع كله

⁷⁴ س: ولكني أني لا أضمنه.

⁷⁵ م+ المتاع لزم الحي خاصة. فإن كان دفع ما لا فورثة الميت بالخيار إن شاؤوا ضمّنوا المستبضع.

⁷⁶ س: المتفاوضين.

⁷⁷ س- ونصفه للمفاوض الحي ولورثة الميت ولو كان الدافع حيًا ومات شريك العنان.

للمفاوضين. ويرجع ورثة الميِّت بحصَّته من المال⁷⁸ على أيَّهما شاؤا⁷⁹. وإن شاؤا وا ضَمَّنوا المستبضع ويرجع به المستبضع على أيَّهما شاء.

[٥١] وإن لم يمت هذا ولكنَّ المفاوض الآخر مات، ثمَّ اشترى المستبضع المتاع، فنصف ذلك المتاع للأمر ونصفه لشريك العنان. ويضمن المفاوض الحيَّ لورثة الميِّت حصَّتهم من المال؛ فإن شاؤا⁸⁰ وا ضَمَّنوها المستبضع ثمَّ رجع بها على الأمر. وإذا أخذ أحد المتفاوضين من رجل مالاً على بيع فاسد، فاشترى به وباع، كان البيع لهما والضمان عليهما.

وإذا أمر أحد المتفاوضين من⁸⁰ رجلان يشتري عبداً لهما وسمَّى جنسه وثمانه،⁸¹ فاشترياه وافترقا عن الشركة، وقال الأمر: اشترياه بعد التفريق فهو لي خاصَّة ، وقال الآخر: اشترياه قبل الفرقة فهو بيننا⁸² ، فالقول قول الأمر مع يمينه والبيِّنة بيِّنة الآخر إن⁸³ أقام البيِّنة. ولا تقبل فيه شهادة الوكيلين. فإن قال الشريكان: لا تدري متى اشترياه ، فهو للأمر خاصَّة.⁸⁴ وإن قال الأمر: اشترياه قبل الفرقة . وقال الآخر: اشترياه بعد الفرقة. فالقول قول الذي لم يأمر. والبيِّنة بيِّنة الأمر. وكذلك لو كان هذا في شركة العنان.

باب خصومة المتفاوضين فيما بينهما

⁷⁸ ح: بأمال.

⁷⁹ س: شاء.

⁸⁰ س- من رجل ما لا على بيع فاسد فاشترى به وباع كان البيع لهما والضمان عليهما . وإذا أمر أحد المتفاوضين من .

⁸¹ س: وإذا أخذ أحد المتفاوضين رجلاً يشتري عبداً لهما وسمَّى جنسه وثمانه.

⁸² س: بينهما.

⁸³ م- ان.

⁸⁴ م- ولا تقبل فيه شهادة الوكيلين فإن قال الشريكان: 'لا تدري متى اشترياه فهو للأمر خاصَّة'.

[٥٢] وإذا ادعى رجل على رجل أنه شريكه، وجحد المدعى عليه ذلك والمال في يدي الجاحد.

وأقام المدعى البيّنة أنه مفاوضه وأن هذا المال في يديه من شركتها، أو قالوا هو بينهما نصفين، أو لم يقولوا ذلك ولكنهم شهدوا أنه في يديه وإنه مفاوضة، فإنه يقضى للمدعى بنصفه. فإن ادعى الذي هو في يديه في ذلك ميراثاً وأقام البيّنة لم يقبل منه. لأنه في يديه قد قضى عليه بيّنة صاحبه وهذا قول أبي يوسف وقال

محمد إذا لم يشهد الشهود إلا بالمفاوضة ولم⁸⁵ يزيدوا على ذلك ولم يذكروا المتاع بشيء قبلت بيّنة الذي المتاع في يديه. إن ادعى بعض ذلك المتاع أنه له ميراث أو هبة أو صدقة عليه ممن يملكه. ولو كانوا

يشهدوا على المتاع أنه في يديه فادعى أن شريكه وهب له حصته من عبد في يديه بعينه وأقامت البيّنة على الهبة والقبض؛ قبل ذلك منه في قولهم جميعاً. ولا يشبه⁸⁶ دعواه من قبل شريكه دعواه من قبل غيره في قول أبي يوسف. ألا ترى أنهم لو شهدوا أن هذا العبد من شركتهما فأقام الذي هو في يديه البيّنة أن المدعى وهبه له، أو تصدّق به عليه، أجزت ذلك. فلو أقام البيّنة أنه ورثه عن أبيه وهو يملكه أو⁸⁷ أن رجلاً آخر وهبه له وقبضه منه لم أقبل ذلك منه⁸⁸.

[٥٣] وإن كان ادعى أنه شريكه شركة مفاوضة وفي يد المدعى عليه مال فأقر له بالمفاوضة وقضا

له عليه بها ثم ادعى عبداً ممّا⁸⁹ في يديه أنه ميراث له أو وهبه وأقام البيّنة على ذلك قبل منه وقضى له بالعبد. وكذلك إن كان المال في يديهما جميعاً وهما مقرّان كان بالمفاوضة، وادعى أحدهما شيئاً من ذلك

⁸⁵ س: فلم.

⁸⁶ س: تشبّه.

⁸⁷ س: و.

⁸⁸ س: بيّنة.

⁸⁹ س: بها.

أنّه له ميراث وأقام البيّنة قبلت بيّته. وإن لم يكن له بيّنة يستحلف⁹⁰ صاحبه والباب الذي أنكر فيه المفاوضة لا يمين على صاحبه فيه. لأنّه قد أقام البيّنة على الشركة فهو المدّعي وعليه البيّنة ولا يمين عليه.

[٥٤] وإن ادّعى رجل قبل رجل شركا في عبد له خاصّة، وجحد ذلك الذي هو في يديه، وأقام المدّعي البيّنة أنّ العبد بينهما نصفين، فإنّه يقضى له بنصفه. ولا يقبل من الذي هو في يديه البيّنة إن ادّعا ميراثاً.

[٥٥] وإذا مات أحد المتفاوضين، والمال في يدي الباقي فادّعى ورثة الميّت المفاوضة، وجحد ذلك الحيّ، وأقاموا البيّنة أنّ أباهم كان شريكه شركة المفاوضة، لم يقض لهم بشيء ممّا في يدي الحيّ. إلّا أن يقيموا البيّنة إنّه كان في يديه في حياة الميّت، أو إنّه من شركة ما بينهما. فإن أقاموا البيّنة على أحد هذين قضى لهم بنصفه. فإن أقام الحيّ البيّنة أنّه ميراث له من أبيه لم يقبل منه البيّنة. ولو كان المال في يدي الورثة وجحد الشركة فأقام الحيّ البيّنة على شركة المفاوضة و أقام الورثة البيّنة أنّ أباهم مات وترك هذا ميراثاً من غير شركة بينهما لم يقبل منهم البيّنة على ذلك، وقضيت للمدّعي بنصفه. وكذلك لو قال : مات جدّنا وتركه ميراثاً لأبينا، فأقاموا البيّنة على ذلك⁹¹ وهذا قول أبي يوسف وقال محمد أقبل البيّنة من الورثة⁹² إذا لم يشهد الشهود على شيء بعينه أنّه من شركتهما.

[٥٦] وإن افترق المتفاوضان، ثمّ ادّعى أحدهما أنّ صاحبه كان شريكه بالثلث، وادّعى صاحبه بالنصف، وكلاهما قد أقرّ بالمفاوضة، فجميع المال من العقار وغيرها بينهما نصفين. إلّا ما كان من ثياب الكسوة أو متاع البيت أو رزق العيال أو خادم يطأها ، فإنّي أجعل ذلك لمن كان في يديه ولا أجعله في الشركة. استحسن ذلك.

⁹⁰ ح: استحلف.

⁹¹ ح- وقضيت للمدّعي بنصفه وكذلك لو قال مات جدّنا وتركه ميراثاً لأبينا فأقاموا البيّنة على ذلك .

⁹² م- وهذا قول أبي يوسف وقال محمد أقبل البيّنة من الورثة.

وكذلك لو لم يفترقا ولكن أحدهما مات ثم اختلفوا في مقدار الشركة، فهو على النصف. ولو كانا حَيَّين
 والمال في يد أحدهما وهو منكر للشركة، فأقام أحدهما البيّنة / [١٢٥] أنّه شريكه شركة مفاوضة له
 الثلثين⁹³ فالذي في يديه الثلث، فإنّي استحسن أن أجز شهادتهم فأجعل⁹⁴ المال بينهما نصفين. فكان ينبغي
 في القياس أن يكون إقراره بالمفاوضة إكذاباً لشهوده حين شهدوا له بالثلثين. وكذلك لو كان ميّناً فأقام
 وارث البيّنة على مثل ذلك. وإذا افترق المتفاوضان⁹⁵، فأقام أحدهما البيّنة أنّ المال كلّ كان في يد صاحبه
 وإن قاضي كذا أو كذا قد قَضَى بذلك عليه، وسَمَوْا المال، فإنّه قضي به بينهما نصفين فأقام الآخر البيّنة مثل
 ذلك على ذلك القاضي بعينه أو على غيره؛ فإن كان ذلك من قاض واحد، وعلمت القضية الآخرة، أخذ
 بالآخرة وهي رجوع عن الأول.⁹⁶ وإن لم يعلم الأول⁹⁷ منهما أو كان القضاء من قاضيين، لزم كلّ واحد
 منهما القضاء الذي⁹⁸ عليه. ويحاسب كلّ واحد منهما صاحبه بما عليه ويترادان الفضل.
 [٥٧] ولا يلزم المتفاوض⁹⁹ ما على شريكه من مهر وجناية. ولا يشاركه فيما يرث من ميراث ولا
 في جائزة يجيزه بها السلطان أو هبة أو هدية. ولا يفسد ذلك المفاوضة إلّا أن يكون دراهم أو دنائير قد
 قبضها. لزمتهما كلّ ودیعة كانت عند أحدهما فهي عندهما جميعاً. فإن¹⁰⁰ مات المستودع قبل أن يبين له
 منهما جميعاً. فإن قال الحيّ ضاعت من يد الميت قبل موته ، لم يصدق. وإن كان الحيّ هو المستودع

⁹³ س: الثلثان.

⁹⁴ س: وأجعل.

⁹⁵ س - فلأقام وارث البيّنة على مثل ذلك وإذا افترق المتفاوضان.

⁹⁶ س ح: الأولى.

⁹⁷ س ح: الأولى.

⁹⁸ س: انفضّه.

⁹⁹ ح + ومن.

¹⁰⁰ س: وإن.

صدق. وإن قال أكلتها قبل موت صاحبي ، لزمه الضمان خاصة ، ولا يصدق على صاحبه. إلا أن يقيم البيّنة أنه أنفقها في حياة الميت ، فيكون عليهما جميعاً.

وإذا أودع أحد المتفاوضين من مالهما وديعة عند رجل فادّعى المستودع أنه قد ردّها إليه أو إلى صاحبه فالقول قوله مع يمينه. فإن جحد الذي ادّعى عليه لم يضمن بقوله لشريكه شيئاً. ويحلف ما قبض. وكذلك لو مات أحدهما ثم ادّعى المستودع أنه كان دفعه إلى الميت منهما. ويستحلف الورثة على العلم.

[٥٨] وإن ادّعى أنه دفعه إلى ورثة الميت ، فكذبوه وحلفوا ما قبضوه فهو ضامن لنصف المال حصة الحي من ذلك. ويكون ذلك النصف بين الحي وبين ورثة الميت نصفين. ولو قال : دفعتُ المال إلى الذي أودعني بعد موت الذي لم يودعني ، وحلف على ذلك ، برئ من الضمان. ولم يصدق على إلزام الحي شيئاً بعد أن يحلف ما قبض. فإن كان المودع ميتاً ، فقال المستودع : قد دفعت المال إليكما جميعاً إلى الحي نصفه وإلى ورثة الميت نصفه ، وجحدوا ذلك ، وحلف المستودع على ما قال ، فقد برئ. فإن أقر أحد الفريقين يقبض النصف شركة للفريق الآخر فيه.

[٥٩] وإن كان المتفاوضين حيين ، فقال المستودع : دفعت المال إليكما . فأقر أحدهما بذلك وجحد الآخر ، فقد برئ المستودع. والمقر منهما مصدق على نفسه وعلى شريكه. وإن افترقا ، ثم قال المستودع: دفعته إلى الذي أودعني. برئ من ذلك. وإن قال: دفعته إلى الآخر بعد الفرقة ، وكذبه ذلك ، ضمن نصف المال للذي أودعه. فيكون بينهما نصفين . فإن كان صدقه ذلك . فالمودع¹⁰¹ بالخيار وإن شاء ضمن المستودع حصته وإن شاء رجع بها على شريكه.

[٦٠] قال وعارية المفاوض وأكل طعامه وقبول هديته وأجابة دعوته بغير أمر شريكه جائز لا بأس به. ولا ضمان على الداعي ولا على الأكل. الا تري أنّ العبد المأذون يهدي إلى الطعام ويدعوا إليه. وذكر

¹⁰¹ م: المستودع.

حديث سلمان قال : أهديتُ لرسول الله صَلَّى الله تعالى عليه وسلّم وأنا عبْدٌ قبل أن أُكَاتَبَ ، فقبل ذلك مني.¹⁰² وحديث أبو سعيد مَوْلَى أَبِي الْأَسِيد قال : عرِشْتُ وأنا عبد فدعوتُ رهطاً من أصحاب رسول الله صَلَّى الله تعالى عليه وسلّم فيهم أبو ذرٍّ فأجابوني.¹⁰³

[٦١] ولو كسا المفاوض رجلاً ثوباً أو وهب له دراهم لم يجز ذلك في حصّة شريكه وكذلك الذهب والفضّة والأمتعة والحنطة والحبوب كلّها. أنما استحسن ذلك في الفاكهة واللّحم والخبز وأشباه ذلك مما يأكل. ولو أعار أحدهما دابةً، فركبها المستعير ثمّ اختلفا في الموضع الذي ركبها إليه، فقد عَطَبَتْ الدّابةُ فأَيُّمَا¹⁰⁴ صدّقه. أنّه أعير إلى ذلك المكان برئ من ضمانها¹⁰⁵.

[٦٢] رجل أعار أحد المتفاوضين دابةً ليركبها إلى المكان معلوم فركبها شريكه إلى ذلك المكان فعطبت فهما ضامنان لها. فإن كان ركبها في حاجتهما فالضمان في مالهما.

[٦٣] وإن ركبها في حاجة لنفسه فالضمان عليهما. إلّا أنّهما أذياه من مال الشركة. رجع الشريك على الرّاكب بنصيبه من ذلك. لأنّه حين ركبها في غير تجارهما¹⁰⁶ كان بمنزلة غصب اغتصبهما أو طعام اشتراه فأكله. وقد أذى الثّمن من شركتهما فنصف الثّمن دين عليه.

[٦٤] وإن¹⁰⁷ استعار أحدهما دابةً ليحمل عليها طعاماً له خاصّة لرزقه إلى مكان معلوم، فحمل عليها شريكه مثل ذلك إلى ذلك المكان من شركتهما أو لخاصته فلا ضمان عليه. من قبل أنّ حمل أحدهما

¹⁰² الأصل للشيباني، ٨٠؛ مسند لأحمد بن حنبل، ٥، ٤٣٩؛ ٤٤٢-٤٤٣.

¹⁰³ الأصل للشيباني، ٨٠؛ المصنف لعبد الرزاق، ٦، ١٩١.

¹⁰⁴ س: فأَيُّهما.

¹⁰⁵ س: الضمان.

¹⁰⁶ س: حاجتهما.

¹⁰⁷ س: فإن.

عليها مثل الحمل الآخر ألا ترى أنّ المستعير لو حمل عليها طعامًا من شركتهما أو لغيرهما لم يضمن. إلا ترى أنّ رجلًا لو استعار من رجل دابةً ليحمل عليها عشرة مخاتيم حنطة بالدابة مع وكيل له ليحمل الطعام عليها [١٢٥ ظ] فحمل الوكيل طعامًا لنفسه مثله لم يضمن.

[٦٥] وكذلك لو¹⁰⁸ استعارها أحد المتفاوضين ليحمل عليها عدلًا زوط فحمل عليها شريكه مثل ذلك العدل لم يضمن. فلو¹⁰⁹ حمل عليها طي السة¹¹⁰ أو أكسية¹¹¹ كان ضامنان. كان ذلك من تجارتهما فالضمان عليهما. وإن كانت بضاعة عند الذي حمل فالضمان عليهما. ويرجع الشريك على الذي حمل نصف ذلك. لأنه بمنزلة الغاصب. ولو استعارها ليحمل عليها عشرة مخاتيم حنطة فحمل عليها شريكه عشرة مخاتيم شعير فلا ضمان عليه.

[٦٦] ولو كانا شريكين شركة عنان فاستعار أحدهما دابة¹¹² ليحمل عليها عشرة مخاتيم حنطة من شركتهما فحمل عليها شريكه عشر مخاتيم شعير من شركتهما لم يضمن. وإن كان الأول استعارها ليحمل عليها حنطة رزقًا لأهله فحمل عليها شريكه شعيرًا خاصة كان ضامنًا.

[٦٧] وإذا ادعى أحد المتفاوضين بآه¹¹³ خادمًا فجحد ذلك وحلف القاضي عليه، فأراد المدعي استحلاف الآخر فإنّ القاضي يستحلف له على علمه، فإن نكل عن اليمين لزمته الجارية بالثمن الذي ادعى المشتري. وأنفذ له البيع على المتفاوضين جميعًا.

¹⁰⁸ م: إذا.

¹⁰⁹ س: ولو.

¹¹⁰ طيلسان ج طيلاس، طيالسة. طالسان: ضرب من الأوشحة يلبس على الكتف، أو يُحفظ بالبدن. خالٍ عن التفصيل والخياطة. أو هو ما يعرف في العامة المصرية بالشال. المعجم الوسيط للهيئة، «طالسان».

¹¹¹ كساء ج أكسية: لباس، ذو كسوة. القاموس المحيط للفيروز آبادي، «كسا».

¹¹² ح+ ولو كانا شريكين شركة عنان فاستعار أحدهما دابةً ليحمل عليها عشرة مخاتيم حنطة فحمل عليها شريكه عشرة مخاتيم شعير فلا ضمان عليه.

[٦٨] وكذلك لو ادّعى تولية أو شريكه أو أجاره أو تأخير دين أو تسليم دار بالشفعة وما أشبه ذلك من الدّعاوى. فإن ادّعى شيئاً من ذلك عليهما جميعاً كان له أن يستحلف كلّ واحد منهما البتّة. فأيهما نكل عن اليمين أمضى الأمر عليهما. وإن ادّعى ذلك على أحدهما وهو غائب كان له أن يستحلف الحاضر على علمه. فإن حلف ثمّ قدم الغائب كان له أن يستحلفه البتّة. وإن كان المفاوض هو الذي ادّعى على رجل شيئاً من ذلك وحلفه ثمّ أراد شريكه أن يستحلفه أيضاً لم يكن به ذلك.

[٦٩] وإذا¹¹⁴ ادّعى رجل على أحد المفاوضين جراحة خطأ لها آرش واستحلفه البتّة فحلف له ثمّ أراد أن يستحلف شريكه لم يكن له ذلك ولا خصومة له معه. وكذلك المهر والخُلع والصلح من جنابة العمد.

[٧٠] وإن ادّعى عليه مالا من كفالة وحلفه له أن يحلف شريكه أيضاً في قول أبي حنيفة رحمه الله تعالى لأنّه يقول؛ 'في الكفالة بالمال يلزمه الشريك'. وقال أبي يوسف ومحمّد ولا يلزم الشريك المال ولا يمين¹¹⁵ عليه. وإن كانت الكفالة بنفس لم يلزمه شريكه الكفالة ولا اليمين عليها.

[٧١] ولا تجوز¹¹⁶ المفاوضة بين المسلم والدّمي في قول أبي حنيفة ومحمّد وتجاوز¹¹⁷ في قول أبي يوسف وهي مكروهة. ولا تجوز بين الحرّ والعبد ولا بين العبد¹¹⁸ ولا بين الحرّ والمكاتب ولا بين المكاتبين ولا بين الصبيّين وإن أذن لهما أبوهما لأنّ فيهما ضمان.

¹¹³ س: ابتاعه.

¹¹⁴ س: وإن.

¹¹⁵ س: شيء.

¹¹⁶ س: ولا يجوز.

¹¹⁷ س: يجوز.

¹¹⁸ س- ولا بين العبد.

[٧٢] فَلَئِنْ تَفَاوَضَ عَبْدَانِ أَوِ الْمُسْلِمُ وَذَمِّي أَوْ مِنْ¹²⁰ أَشْبَهَ ذَلِكَ كَانَ ذَلِكَ شَرَكَةَ عَنَّانٍ.

[٧٣] وَإِنْ تَفَاوَضَ الذَّمِيَانِ جَازَ ذَلِكَ¹²¹ وَإِنْ كَانَ¹²² أَحَدُهُمَا نَصْرَانِيًّا وَالْآخَرُ مَجُوسِيًّا.

[٧٤] فَإِنْ شَارَكَ الْمُسْلِمُ الْمُرْتَدَّ شَرَكَةَ عَنَّانٍ أَوْ مَفَاوِضَةً لَمْ يَجْزِ فِي قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ إِنْ قَتَلَ عَلَى

رَدَّتِهِ أَوْ لَحَقَّ بَدَارَ الْحَرْبِ وَإِنْ أَسْلَمَ جَازَ. وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَمُحَمَّدٌ يَجُوزُ شَرَكَةُ الْعَنَّانِ. فَإِنْ قَتَلَ أَوْ لَحَقَّ
بَدَارَ الْحَرْبِ انْقَطَعَتِ الشَّرَكَةُ. وَأَمَّا الْمَفَاوِضَةُ فَعَلَى مَا قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ.

[٧٥] وَإِنْ شَارَكَ الْمُسْلِمُ وَالْمُرْتَدَّةَ شَرَكَةَ عَنَّانٍ أَوْ شَرَكَةَ¹²³ مَفَاوِضَةً جَازَتِ الشَّرَكَةُ الْعَنَّانَ وَلَمْ

¹²⁴ تَجْزِ شَرَكَةُ الْمَفَاوِضَةِ إِلَّا أَنْ تَسْلَمَ وَشَرَكَتُهُ مَعَهَا مَكْرُوهَةٌ. وَيَنْبَغِي فِي قِيَاسِ قَوْلِ أَبِي يُوسُفَ أَنْ تَكُونَ
الْمَفَاوِضَةُ جَائِزَةٌ وَيَكْرَهُهَا. وَلِكَيْلَا الْمَتَفَاوِضِينَ أَنْ يَكَاتِبَ عَبْدًا مِنْ تِجَارَتِهِمَا. وَلَهُ أَنْ يَأْذَنَ لَهُ فِي التِّجَارَةِ.
وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَعْتَقَهُ عَلَى مَالٍ. وَلَا أَنْ يَزَوِّجَهُ. وَلَهُ أَنْ يَزَوِّجَ الْأُمَّةَ. وَلَيْسَ لِلشَّرِيكَ الْعَنَّانُ أَنْ يَكَاتِبَ ، أَوْ يَزَوِّجَ
الْأُمَّةَ وَكَذَلِكَ الْمَضَارِبُ.

[٧٦] وَإِذَا¹²⁵ كَانَ لِلْمَتَفَاوِضِينَ¹²⁶ عَبْدٌ تَاجِرٌ فَأَدَانَهُ أَحَدُهُمَا دَيْنًا مِنْ تِجَارَتِهِمَا لَمْ يَلْزَمْهُ مِنْ ذَلِكَ

شَيْءٌ.

¹¹⁹ س: وإن.

¹²⁰ ح: ما.

¹²¹ س - كان ذلك شركة عَنَّان. وإن تفاوض الذميان جاز ذلك وإن.

¹²² س: وكان.

¹²³ س م - شركة.

¹²⁴ س: يكون.

¹²⁵ م: وإن.

¹²⁶ س: المتفاوضين.

[٧٧] وكذلك شركة العنان في البيع والشري. وأما إذا كانا شريكين في عبد لهما خاصة فأذن له في التجارة ثم أدانه¹²⁷ كل واحد منهما ديناً فإنه يلزمه نصف دين كل واحد منهما في حصّة الآخر. فإن كان العبد التاجر بين المتفاوضين فباعه أحدهما ثوباً من ميراث ورثة¹²⁸ لزمه نصف ذلك الدين في نصيب الآخر. ولو كان العبد ميراثاً لأحدهما فأذن له الآخر في البيع والشري لم يجز ذلك. وإن أذن له مولاه ثم أدانه¹²⁹ الآخر ديناً من ميراثه خاصة لزمه ذلك. فإن أدانه¹³⁰ من التجارة لزمه نصف ذلك وهو نصيب الذي أدانه¹³¹.

[٧٨] وإذا استأجر أحد المتفاوضين أحيراً في تجارتها أو دابة أو شيئاً من الأشياء فلمؤاجر أن يأخذ بالأجر أيتهما شاء.

[٧٩] وكذلك إن استأجره بخاصته¹³² أو استأجر إبلأ إلى مكة فحجّ عليها فلمؤاجر أن يأخذ به أيتهما شاء. إلا أن شريكه يرجع عليه بما أدى من ماله. وأما في شركة العنان فلا يؤخذ به غير الذي استأجره¹³³.

[٨٠] ولو آجر أحد المتفاوضين عبداً من تجارتها كان للآخر أن يأخذ الأجر. وللمستأجر أن يأخذه تسليم العبد.

¹²⁷ س: أدى له.

¹²⁸ ح: ورثه.

¹²⁹ س: أدى له.

¹³⁰ س: أدى له.

¹³¹ س: أدى له.

¹³² م: لحاجته.

¹³³ س: يستأجره.

[٨١] ولو آجر أحدهما عبداً له خاصة من الميراث لم يكن للآخر أن يأخذ الأجر. ولم يكن للمستأجر أن يأخذه تسليم العبد. ولا تفسد المفاوضة إذا كان الأجر دراهم أو دنانير حتى يقبضها. / [١٢٦] فإذا قبضها فسدت. وكذلك كل شيء باعه مما هو له خاصة لم يكن لشريكه أن يطالب. ولأحد المتفاوضين إن شارك رجلاً شركة عنان فيجوز عليه وعلى شريكه إن كان بإذنه أو بغير إذنه.

[٨٢] وإن شاركه شركة المفاوضة بإذن شريكه فهو جائز عليهما. وإن كان بغير إذنه لم تكن مفاوضة وكانت شركة عنان. وسواء إن كان الذي شاركه أبوه أو ابنه أو أجنبي.

[٨٣] وإذا آجر أحد المتفاوضين نفسه بحفظ شيء أو نقله أو خيط ثوب أو عملاً بأجر أو اكتسب كسباً فهو بينهما. وإما كسب شريك العنان فله خاصة إلا ما كان من شركتهما. ولأحد المتفاوضين أن يرهن عبداً من مال المفاوضة بدين من المفاوضة وبدين عليه خاصة من مهر أو غيره بغير إذن¹³⁴ شريكه. فإن رهن عبداً له خاصة بدين من المفاوضة وقيمته مثل الدين فهلك فهو بما فيه ويرجع بنصفه على شريكه.

[٨٤] وإن كان الدين من تجارتهم على رجل فارتهن أحدهما به رهناً جاز. وإما في شركة العنان فلا يجوز لأحدهما أن يرهن شيئاً من الشركة بدين عليه خاصة إلا برضا صاحبه.

[٨٥] ولا يجوز أن يرهن رهناً بدين من الشركة على رجل. إلا أن يكون هو الذي ولي المبيعة أو يأمره به من وليهما منهما.¹³⁵ ولا يجوز لأحدهما أن يرهن رهناً بدين ولياه جميعاً. فإن فعل ذلك وهلك وقيمته مثل الدين ذهب نصف الدين وضمن نصف الرهن في ماله خاصة. ويبقى نصف الدين للآخر.

¹³⁴ س: بإذن.

¹³⁵ م- ولا يجوز أن يرهن رهناً بدين من الشركة على رجل إلا أن يكون هو الذي ولي المبيعة أو يأمره به من وليهما منهما.

[٨٦] وإقرار أحد المتفاوضين بالرهن أو الارتهان جائز. وإن أقرّ بعد التفريق أو بعد موت

أحدهما لم يجز إقراره على صاحبه. ويجوز إقرار شريك العنان بالارتهان فيما يليه¹³⁶ عليه وعلى شريكه. وما غصبه المتفاوض واستهلكه فللمغضوب منه أن يضمّن أيّهما شاء. ويحصل ضمانه على الفاعل خاصة. ولو كان عند أحدهما ودیعة يعمل بها أو مضاربة فخالف فيها فالربح لهما. ولصاحبه أن يضمّن أيّهما شاء.

[٨٧] وإذا غصب شريك العنان شيئاً فاستهلكه لم يؤخذ به صاحبه. وإن اشترى شيئاً شراء فاسد فهلك عنده ضمنه ورجع على صاحبه بنصفه.

[٨٨] ولو كفل أحد المتفاوضين على رجل بمهر أو أرش جناية لم يلزم شريكه في قول أبي

يوسف ومحمّد. ولا يؤخذ واحد من المتفاوضين بنفقة امرأة شريكه ولا معتوها¹³⁷ ولا بنفقة يفرضها الحاكم عليه لارحامه.

[٨٩] وإن أقرّ أحدهما لأمراته عليه بدين غير المهر من شراء أو قرض لم يلزم شريكه منه في قول

أبي حنيفة (رحمه الله). ويلزم المقرّ خاصة. وكذلك إقراره به لكلّ من لا يجوز شهادته من أبائه وأولاده ومكاتبه. وكذلك إقراره به لأمراته وهي باينة معتدّة منه وهذا قول أبي حنيفة رحمه الله تعالى.

[٩٠] وقال أبو يوسف ومحمّد رحمه الله تعالى إقراره بجميع هؤلاء جائز عليهما ما خلا عبده

ومكاتبه.

[٩١] ولو كان النكاح فاسداً وقد دخل بها فالزم المهر لم يلزم شريكه. فإن أقرّ بدين غير المهر

لزمهما جميعاً. وإن اعتقد أمّ ولد ثم أقرّ لها بدين لزمهما جميعاً. لأنّ شهادته لها جائزة وإن¹³⁸ كانت في عدّة.

¹³⁶ م: تولاه.

¹³⁷ م: بمتعتها

[٩٢] ولا يجوز شهادته لأمرأته البائنة منه في العدة.

[٩٣] الا ترى أنها لا تخرج¹³⁹ من بيته ولا تتشوف، وأن أم ولد تخرج¹⁴⁰ ويتشوف وتتزوج أربعا.

ويجوز إقراره عليهما جميعا لأمرأته¹⁴¹ وولدها من غيره.

[٩٤] ولا يجوز إقرار المرأة المفاوضة بالدين لزوجها على شريكه. ويجوز إقرارها بالدين لأبوي

زوجها وولده من غيرها عليها وعلى شريكها. وإذا اعتق أحد المتفاوضين عبدا من شركتهما فالقول فيه كالقول في غير المفاوض.

[٩٥] وإذا افترق المفاوضان ثم قال أحدهما؛ 'كنت كاتب هذا العبد في شركة' لم يصدق على

ذلك. وله أن يرّد المكاتبه بعد أن يحلف على علمه ما يعلمه كاتبه في المفاوضة. وكذلك إن أقر أنه كان

اعتقه في الشركة. فإن تفرقا¹⁴² وأشهد كل واحد منهما على صاحبه بالبراءة من كل شركة ثم قال أحدهما :

قد كنت أعتقت هذا العبد في الشركة وقد دخل نصف قيمته فيما برئت إليك منه فصدّقه الآخر في عتقه ،

وقال: كنت اخترت ضمان العبد . فالقول قول الذي لم يعتق. بعد ما يحلف¹⁴³ وله أن يضمّن العبد في قول

أبي حنيفة رحمه الله تعالى دون الشريك. وإن قال : كنت اخترت ضمانك . فقد برئ من الضمان بالبراءة. فلا

شيء له على العبد.

¹³⁸ م: ولو.

¹³⁹ س: يخرج.

¹⁴⁰ س: يخرج.

¹⁴¹ ح: لأمرأته.

¹⁴² س: يفرقا.

¹⁴³ س: حلف.

[٩٦] وإن قال: لم أكن اخترت شيئاً فأنا على خيارى . كان له أن يضمّن العبد وليس له أن يضمّن

الشريك بحال البراءة. ولو قال: الشريك لم يعتقه إلا بعد الفرقة. كان القول قوله أيضاً.

[٩٧] وإن أقام المعتق البيّنة أنّه أعتقه في المفاوضة وضمن له نصف القيمة، وأقام الآخر البيّنة أنّه

أعتقه بعد الفرقة واختار سعي العبد فالبيّنة بيّنة المعتق. ويبرأ المعتق والعبد من نصف قيمته.

[٩٨] ولو أقرّ أحدهما أنّه كاتب عبداً¹⁴⁴ على ألف درهم في الشركة [١٢٦ ظ] وقبضها منه ومات

العبد فقال 'دخل فيما برئت إليك منه' وقال آخر 'بل كاتبته بعد الفرقة' فالقول قول الذي لم يكاتب. ولو

كان العبد قد مات وترك مالا كثيراً فقال المكاتب : كاتبته بعد الفرقة وأنا وارثه . وقال الآخر : كاتبته في

المفاوضة ونحن وارثاه جميعاً. ولم يؤدّ من المكاتب¹⁴⁵ بعد شيئاً، فالقول قول الذي لم يكاتب. وهو مكاتب

بينهما يأخذان مكاتبته وما بقي فهو ميراث بينهما.¹⁴⁶

ولو مات المفاوضان واقتسم الورثة جميع ما تركاه ثم وجدوا كنزاً أو مالا فقال أحد الفريقين :

كان هذا في قسمتنا. لم يصدقوا على ذلك إلا بيّنة. ولو كان في أيديهم صدقوا إن كانوا قد شهدوا بالبراءة.

وإن كانوا لم يشهدوا بالبراءة¹⁴⁷ فهو بينهم جمیعاً بعد ما يحلف الآخرون: ما دخل هذا في قسم هؤلاء. ولو

كان في يد أحد الفريقين مالا فقالوا كان هذا لأبينا قبل المفاوضة. لم يصدقوا إن كانوا قد شهدوا بالبراءة ممّا

كان في الشركة. وإن كانت البراءة ممّا كانت في الشركة وغيرها فهو لهم جميعاً لأنه قد دخل في البراءة فكلّ

ما اشتراه أحد المتفاوضين من التجارة وغيرها فهو بينه وبين شريكه. إلا أنني استحسن في كسوة وكسوة

¹⁴⁴ ح: عبده.

¹⁴⁵ م: ولم يؤدّ المكاتب.

¹⁴⁶ م- وهو مكاتب بينهما يأخذان مكاتبه وما بقي فهو ميراث بينهما.

¹⁴⁷ ح: بها.

عياله وقوتهم من الطعام والإدام¹⁴⁸ أن يكون له خاصة دون شركة. وإن¹⁴⁹ كانت الأشياء في يد أحدهما فوجد المفاوضة فقد وقعت الفرقة بجحوده. وهو ضامن لنصف جميع المال إذا قامت البيّنة على المفاوضة. إلا ترى إنّ المستودع أمين فإذا جحد ضمن. وكذلك جحود الوارث بعد موته. وإذا ماتا وأوصى كلّ واحد منهما إلى رجل فإنّ الواصي كلّ واحد منهما يطالب بما ولي صاحبه مبايعه.

[٩٩] فإذا اشترى أحد المتفاوضين جارية لخاصة نفسه ليطأها بأمر شريكه فللبايع أن يأخذ بالمال أيّهما شاء. ويحتسبان به فيما بينهما من حصّة الذي اشتراها. وكذلك ما اشترى لأهله من طعام أو كسوة. [١٠٠] وإن كان اشترى الجارية بغير أمر شريكه كانت بينهما وليس له أن يطأها. وقد قال في الجامع الصّغير إذا أذن أحد المتفاوضين لشريكه في أن يشتري جارية ويطأها فاشترها قال هي له بغير ثمن في قول أبي حنيفة رحم الله. وقال أبو يوسف ومحمد عليه حصّة صاحبه من الثمن. فإن كان اشتراها بأمر صاحبه فوطأها ثم استحقّت كان للمستحقّ¹⁵⁰ أن يأخذ بالعقر أيّهما شاء لأنّه دين من جهة الشرى.

[١٠١] وإذا باع أحدهما جارية من تجارة بنسيئة لم يكن لأحدهما إن يشتريها بأقلّ من ذلك. وإن¹⁵¹ وهب البايع الثمن للمشتري أو أبراه منه جاز في قول أبي حنيفة ومحمد ويضمن نصيب صاحبه. [١٠٢] وإن وهب الآخر جاز في نصفه. وإن أقاله البيع جاز عليه وعلى الذي ولّى البيع. وكذلك هذا في الشّركة العنان. ولو تعين أحد المتفاوضين عينه أو اشترى طعامًا بنسيئة كان المال عليهما يؤخذان به.

¹⁴⁸ الإدام: ما يُسْتَمَرُّ به الخبز. المعجم الوسيط للهيأة، «أدم».

¹⁴⁹ م: وإذا.

¹⁵⁰ م: للمشتري.

¹⁵¹ ح: ولو.

وليس كذلك شريك العنان. ولو باع أحد المتفاوضين عبداً بنسيئة ثم مات لم يكن لصاحبه أن يخاصم فيه.
وإن أعطاه المشتري بنصف¹⁵² الثمن برئ منه.

[١٠٣] وإن باع أحدهما من صاحبه ثوباً من الشركة ليقطعه قميصاً جاز. وكذلك لو باعه جارية يطأها أو طعاماً يجعله رزقاً لأهله فالثمن عليه نصفه له ونصفه لشريكه.

[١٠٤] وإن اشترى شيئاً من ذلك للتجارة كان باطلاً. وإن كان لأحدهما عبد ميراث فاشتراه الآخر للتجارة جاز. وكان بينهما. وإذا ارتد أحد المتفاوضين فلحق بدار الحرب انقطعت المفاوضة¹⁵³. إلا أن يرجع مسلماً قبل أن يحكم الحاكم بلحاقه فيكونان على الشركة. وكذلك شركة العنان فيه. فإن حكم الحاكم بلحاقه وجعله بمنزلة الميت ثم رجع مسلماً فلا شركة بينهما.

[١٠٥] وإن ارتد ولم يلحق بدار الحرب ثم أقرّ بدين ثم قتل على ردّته لم يلزمه في قول أبي حنيفة رحمه الله ذلك الدين. وقال أبو يوسف ومحمد يلزمه كما يلزم شريك العنان. وهما على الشركة شركة عنان ما لم يقتل أو يلحق بدار الحرب أو يحكم بلحاقه.

[١٠٦] وأيهما¹⁵⁴ أقرّ بدين أو باع أو اشترى جاز ذلك عليهما. وقال أبو حنيفة إن أقرّ المسلم منهما بدين لزمه ذلك فنوقف أمر المرتد فإن أسلم لزمه ما أقرّ به المسلم. وكذلك ما أقرّ به المرتد فهو موقوف. فإن أسلم لزمهما جميعاً وإن قُتل بطل البيع. وكذلك الشرى والبيع.

[١٠٧] وإذا أباغ أحد المتفاوضين متاعاً ثم افترقا ولم يعلم المطلوب بافتراقهما ولكل واحد منهما أن يقبض المال كله.

¹⁵² س: نصف.

¹⁵³ س: شركة.

¹⁵⁴ س: فإن.

[١٠٨] وإن قضى المطلوب أحدهما وهو لا يعلم بالفرقة جاز وبرئ. فإن علم بالفرقة لم يكن له أن يدفع جميع المال إلا الذي ولى البيع.

[١٠٩] وإن وجد به عيبًا لم يكن له أن يخاصم إلا الذي ولى البيع. ثم يرجع [١٢٧] ذلك على شريكه. وإن كان ردّه عليه بالعيب قبل الفرقة وحكم له عليه بالثمن أو نقصان العيب ثم افترقا كان له أن يأخذ به أيّهما شاء.

[١١٠] ولو استحقّ العبد بعد الفرقة وقد كان نقد الثمن قبلها كان له أن يأخذ بالثمن أيّهما شاء.

[١١١] رجل اشترى¹⁵⁵ ثوبًا ودفع¹⁵⁶ إلى خياط ليخيطه بنفسه، وله شريك مفاوض في الخياطة، ثم افترقا لم يكن لربّ الثوب أن يأخذ شريكه بالخياطة.

[١١٢] رجل أسلم إلى خياط ثوبًا ليخيطه بنفسه وأخذ منه كفيلاً بالخياطة لم يجز. وإن لم يكن اشترط عليه أن يخيطه بنفسه كانت الكفالة جائزة. فإن مات الخياط برئ الكفيل. لأنّ الإجارة قد انقطعت.

[١١٣] وكذلك هذا في كراء الإبل إذا مات الجمال برئ الكفيل. وإذا كان بين رجلين كز حنطة

وكز شعير، ولم يأمر أحدهما صاحبه ببيعه، فاستعار أحدهما دابة ليحمل عليها حنطة، فحمل آخر عليها الشعير لغير أمره، كان ضامنًا للدابة وبحضة صاحبه من الشعير. فليس هذا كشريك العنان والمفاوض لأنّه ليس له أن يحمله بغير أمر شريكه. والله تعالى أعلم.

باب شركة الفاسدة

¹⁵⁵ س ح: أسلم.

¹⁵⁶ م+ ودفع.

[١١٤] وإذا اشترك الرجلان على أن يخلط الحطب فيبيعانه فما باع به من شيء فهو بينهما نصفين كانت هذه شركة فاسدة. ولكل واحد منهما ما احتطب وثمرته. فإن كان أعانه الآخر عليه بشيء فله أجر مثله. لا يجاوز نصف الثمن في قول أبي يوسف.

[١١٥] وقال محمد له أجر مثله بالغًا ما بلغ. ألا ترى إنه لو أعانه عليه فلم يصيبا شيئًا كان له أجر مثله.

[١١٦] وكذلك الشركة على احتشاش الحشيش، واجتناء الثمر¹⁵⁷ من الجبال والبرايا من الفستق والجوز وغيرهما. فإن عملا ذلك وخلطاه وباعاه قسم الثمن على كل وزن ما كان لكل واحد منهما إن كان كيلًا أو وزنًا. وعلى القيمة إن لم يكن كذلك. فإن لم يعرف المقدار صدق كل واحد منهما إلى النصف. ولم يصدق على الزيادة إلا ببيّنة لأنه في يديهما جميعًا.

[١١٧] وكذلك الشركة في نقل الطين وبيعه من أرض لا يملكانها أو الجص أو الملح أو الكحل وما أشبهه ذلك.

[١١٨] فكذلك إن اشتركا على أن يلبّتا من طين لا يملكه أحد ويطبخانه آجرًا¹⁵⁸ أو اشتركا على طلب الكنوز أو على الاصطياد. وإن كان طين الثورة مملوكًا فاشتركا على أن يشتريا منه ويطبخا فهو جائز.

[١١٩] وكذلك سهلة¹⁵⁹ الزجاج إذا اشتركا على شيء يشتريانه جاز. وإن كان شيء لا يشتريانه لم يجز.

¹⁵⁷ م: الثمار.

¹⁵⁸ س: فهذا.

[١٢٠] وإذا اشتركا ولأحدهما بعل والآخر بغير على أن ي أجر ذلك فما رزقها الله من شيء

نصفين فهو فاسد. فإن أجر في عمل معلوم قسم الأجر بينهما على مثل أجر البغل ومثل أجر البعير. ولو نقلوا حمولة بأجر معلوم ولم يأجر البغل والبعير فالأجر بينهما نصفين. وإن أجر البعير بعينه كان أجره لصاحبه. فإن كان للأجر أعانه على الحمولة والبعلان كان له أجر مثله لا يجاوز به بنصف الأجر الذي أخذه في قول أبي يوسف وقال محمد له أجر مثله بالغاً ما بلغ. وليست الشركة في إجارة الدواب بأعيانها مثل الشركة في عمل أيديهما بأدائهما.

[١٢١] ولو أن قصاراً له أداة القصارين وقصار له بيت اشتركا على أن يعملوا أداة هذا في بيت هذا على أن الكسب بينهما نصفين كان جائزة أو كذلك سائر الصناعات.

[١٢٢] ولو اشترك رجلان لأحدهما دابة وللآخر وكاف وجواليق على أن يأجر الدابة¹⁶¹ على أن الأجر بينهما نصفين كانت هذه شركة فاسدة. وإن أجر الدابة كان أجرها لصاحبها وللذخيل معه أجر مثله في قول أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله تعالى و¹⁶² قال أبو يوسف له أجر مثله لا يجاوز به نصف أجر الدابة. وقال محمد له أجر مثله بالغاً ما بلغ.

[١٢٣] رجل دفع دابته إلى رجل يؤجرها على أن ما أخذها به شيء فهو بينهما نصفان كانت هذه شركة فاسدة. والأجرة كلاً لرب الدابة. وللذي أجرها أجر مثله. وكذلك البيت والسفينة. ولو دفع دابة إلى

¹⁵⁹ وفيه امشح: وأما سهلة الزجاج فيما يكسر لا غير هي رمل البحر يجعل في جوهره لا محالة. من المغرب. | السهل: تراب كالرمل يجيء به الماء. القاموس المحيط للفيروزآبادي، «سهل».

¹⁶⁰ س: ذلك.

¹⁶¹ س- على أن يأجر الدابة.

¹⁶² س: أو.

رجل لبيع عليها البُرّ والطعام على أنّ الربح بينهما نصفين كانت هذه شركة فاسدة. والريح¹⁶³ لصاحبه البُرّ والطعام. ولصاحبه الدّابة أجر مثلها. وكذلك البيت والسفينة.

آخر كتاب الشركة.

¹⁶³ م: البُرّ.

B. el-Kâfî'nin Tahkikli Şirket Bölümünün Türkçe Çevirisi

ŞİRKET KİTABI (BÖLÜMÜ)

[1] İki kişi, bir belgeyle belirledikleri [herhangi] bir ticaret hususunda ortak olmalarına [denir]. Belgede şunlar yazar; (a) Her birinin sermayesi, (b) Malın ellerinde bulunduğu –ki onunla beraber veya ayrı olarak alıp satarlar ve her biri bu malda görüşünce hareket edip nakit veya veresiye¹ satış yapabilir.- (c) Ondan kazanılan kâr aralarında şu şekildedir. (d) Zarar ve sorumluluk [ise] herkesin sermayesi miktarıncadır.

[2] Birinin çabasıyla elinden gelen iş veya bizzat bir mal ile arkadaşının [önüne] geçmesi dışında kârda fazlalık câiz olmaz. Eğer malları olmayıp itibarlarıyla alım yaparak, kâr ve zararda eşit olmak üzere ortak olurlarsa câizdir. Yahut da ikisi alımda, kârda ve zararda; birine üçte iki [2/3], diğerine üçte [1/3] olmak üzere [anlaşır] ortak olurlarsa bu câizdir.

[3] Eğer ikisi (birlikte veya ayrı olarak) insanlardan iş alıp çalışmak üzere ortak olur ve her biri kendince çalışır veya farklı görevler üstlenirse (biri gömlek [kesim] diğeri dikim [gibi]) câizdir. İçlerinden her birinin çalışıp kazandığı kâr, aralarındaki şartları üzeredir. İş konusunda ortak olan iki kişiden [tekabbül şirketi] birisi kayıp olduğunda, hastalandığında veya çalışmayıp da diğer ortak işi gördüğünde; kâr yine de aralarında [anlaşmaya göre] dir.

[4] İki kişiden birisi iki bin dirhem, diğeri de bin dirhem sermaye koyarak kâr ve zararın aralarında yarı yarıya olması koşuluyla bir ortaklık kursalar bu fâsit bir şirket olur. Zararda [ortaklardan] birine kişinin sermayedeki zarar[miktar]ından fazlasını ödettirecek şekilde paylaşım yapılamaz. Ancak bu şekilde çalışıp kazanırlarsa, kâr aralarındaki şarta göredir. Zarar olursa; aralarındaki sermayeleri oranıncadır. Böylesi câizdir.

¹ Diğer bir ifadeyle gecikmeli denebilir.

[5] Eğer kâr yarışar, zarar da sermayeleri miktarınca ve işi ikisi yapacak şeklinde şart koşar[ak ortak olur]larsa bu câizdir. İş, ikisi beraber yahut biri yapsa da² câizdir.

[6] İş yapmayı bin dirhem sahibi üzerine şart koştuklarında da aynı şekildedir.³ Çünkü o, arkadaşının malı üzerinde müdârib konumundadır.

[7] İş, iki bin dirhem sermaye verenin yapacağına dair şart koşsalar bu şirket câiz olmaz. Bundan kazanılan herhangi bir kâr aralarında sermayeleri miktarıncadır. Hâlbuki bin dirhem sahibi olan kârda arkadaşına çalışmaktan başka herhangi bir üstünlüğü olamaz.

[8] İş üstlenen, yarı fiyatına yaptırmak üzere dükkânda taşeron çalıştırsa ve işi ona devretse; bu [olay] kıyasa göre fâsittir. Ancak biz⁴ bu konuya istihsânen cevaz veriyoruz. Oluşan fazlalık dükkân sahibinindir. Çünkü ona dükkânında yer vermiştir. Bu sayede onun [taşeronun] malına karşın [kendisi] malıyla ona yardım etmiştir.⁵ Aynı şekilde Ebû Hanîfe (Allah ona rahmet etsin) şöyle söylemiştir; *“Terzi bir iş alsın ve kesimini yapsa⁶, ardından kalanını yarı fiyatı karşılığı başka birine devretse bu câizdir.”* Çünkü kesmek de bir iştir. Ve diğer işlerde de böyledir.

[9] Ticari mal⁷ ile şirket kurulmaz. Çünkü sermaye belli değildir. Ortaklar ticaret mallarını satarlarsa bedel, her birinin malının satış günündeki değerine göre bölüşülür. Aynı şekilde ortaklardan birinin sermayesi dirhem olup, diğerinin ticaret malı olursa, kurulan şirket; mufâvada olsun inân olsun câiz olmaz.

[10] İki kişi; ölçülen, tartılan veya sayılabilen şeylerden miktar ve özelliği belirli ürünlerle karıştırarak ortaklık kurarsa [ortaktırlar sayılırlar] ve o mal onlarındır. Elde ettikleri kâr da zarar da onlara aittir. Eğer bu malları karıştırmazlarsa ortak sayılmazlar. Onlardan her biri kendi malının kârını alır, zararını karşılar.

² Kâr da aralarındaki koşula göredir. Bk. Serahsi, XI, 256.

³ Kâr paylaşımı aralarındaki anlaşmaya göredir.

⁴ Şeybânî, istihsânı tercih etmiştir. Bk. Serahsi, XI, 257.

⁵ Dükkan sahibinin, işin gelirinin yarıdan fazlasını alması da câizdir. Bk. Serahsi, XI, 258.

⁶ “bir bölümünü yapsa” diye de çevrilebilir.

⁷ Urûz; Hayvan, kumaş, köle gibi ticaret mallarının adıdır. Bk. Serahsi, XI, 259.

[11] [Karıştırılan malların cinsleri farklı olduğunda;] Birinin buğdayı diğerinin arpası [veya] birinin katı yağı diğerinin sıvıyağı olup karıştırsalar şirket fâsit olur. [Yine de] malı satarlarsa bedeli, her birinin kendi malının tamamen karıştırıldığı gündeki değerine göre aralarındadır. Ortaklardan birinin karıştırma sonucu malının değeri artmışsa, bu kişi kendi malının değerini bölüşüm gününde karışmamış olaraktan hesaplar.

[12] Bu meseleye iki açıdan verilen cevaplara da tamamen itiraz edildiği belirtilmiştir.⁸ Doğru olanın; bedelin ortakların malının satışının gerçekleştiği günün değerine göre bölüştürülmesi olduğu belirtilmiştir.⁹

[13] Bin dirhemi ile yüz dinarı olan iki kişi ister karıştırsınlar ister karıştırmasınlar aynıdır. Çünkü bunlar karışmazlar. [Bu durumda] paralardan hangisi helaka uğrarsa o paranın sahibinden gider.

[14] Ortaklar bu sermaye ile mal alsalar ve bedeli dirhemlerle ödeseler sonra dinarlar helak olsa bunlar yalnızca dinar sahibinin hesabından düşülür. Satın alınan mal [ise] aralarında sermayeleri oranıncadır. Ancak dirhem sahibi, satın alınan malın bedelinden dinar sahibine düşen payını talep eder.

[15] Ortaklar dirhem ve dinarlarla beraber mal satın alsalar, bu mal aralarında sermayeleri miktarıncadır.

[16] Ortaklar dirhemle bir mal, dinarla başka bir mal alsalar; malların birinden kar diğerinden zarar etseler, bu aralarındaki sermayeleri miktarlarıncadır.

[17] İki kişi, bin dirhem ve bir kür¹⁰ buğday karşılığında bir mal alsalar; maldan; bin dirhemlik hisse birinin, bir kürlük hisse de diğerinin olacak olsa ve öderlerse aynı şekildedir.

⁸ İsa b. Ebân itiraz ederek şöyle demiştir; “Muhammed(r.a)’in ilk konuda ‘her bir ortağın mallarında, bu malları karıştırdıkları andaki değere itibar edilir’ ve ikinci konuda ‘malı bölüştüğü gündeki değere itibar edilir’ sözleri yanlıştır.” Bk. Serahsi, XI, 263.

⁹ Serahsi de bu konuda Şeybânî’nin görüşünü tercih etmiştir. Bk. Serahsi, XI, 263.

¹⁰ Kür; Hanefilere göre 2348.280 kg, diğerlerine göre 1563,840 kg buğday alan ölçektir. Bk. Serahsi, XI, 266.

[18] Yine bir kür buğday ve bir kür arpa karşılığında bir mal satın alsalar, buğday ve arpa sahibi maldan payları miktarınca mülkünü şart koşsalar, malı da dirhem karşılığı satarlarsa; bedelini buğday ve arpanın bölüşüm günündeki değerinden paylaşırlar. Ölçüp tartılan her şeyde bu böyledir.

[19] Ebu'l-fadl,¹¹ bu cevaba karşı çıkıldığını ve: '*Doğru olan; bedeli, satışın gerçekleştiği gündeki değere göre bölüşmeleridir*'¹² diye söylendiğini belirtmiştir. Çünkü herkesin mülkiyet hakkının; kıymeti kadar olması gerekir. [ticari] Mallar, ölçülen ve tartılan eşyalar bu konuda aynıdır. Ancak ölçülen ve tartılanlarda kar koyarak satış yaparlarsa, birinci cevap bu açıdan mantıklı olmuş olur.¹³

[20] Ticaret mallarında ise; eğer bununla bir ürün alsalar sonra da onu dirhem karşılığı satsalar, dirhemleri ticaret malını satın aldıkları gündeki kıymetince paylaşırlar. Ticaret malıyla alınan ürünün kârlı satımı mümkün olmaz.¹⁴ Ölçülen ve tartılan mal karşılığı ürün alsalar sonra da bunu kârlı satsalar, her biri kendi malının kilosu ölçüsünce sermayesini tam alır. Sonra eğer kâr belirli ise, kârın paylaşım günündeki her birinin sermayelerinin kıymetince paylaşırlar. Eğer on [dirhemi] on bir [dirhem] kârla satarlarsa, her biri için sermayesi ve kârdan satıma göre hissesi vardır.

[21] Bir adam diğerine mudarabe [işletmesi] için¹⁵ dinarlar verse ve o da çalıştırırsa sonra ayrılmak isteseler, sermaye sahibi [verdiğini] tam olarak ve karın - paylaşım günündeki- kıymetini maldan alır.

[22] İki kişi biner dirhemle gelir ve ortak olup karıştırırlarsa; paranın helak olması durumunda ikisinden de gider. Kalan ise aralarındadır. Ancak kalan veya helak olan her türlü şeyden bizzat kime ait olduğu biliniyorsa, kârı da zararı da ona aittir. Bilinmemesi durumunda; helak olan ve kalandan duranlar, sermayelerinden karıştırdıklarının miktarınca aralarındadır.

¹¹ Ebu'l-fadl dediği müellifin kendisi: Hâkim eş-Şehîd el-Mervezîdir.

¹² Bu görüş İsâ b. Ebân'a aittir. Bk. Serahsi, XI, 266.

¹³ 'Kârlı satılırsa bizim cevabımızın dışına çıkar. İşte o zaman birinci görüş doğru olur.' Denmek istenmiştir.

¹⁴ Para karşılığı satın alınmadığı için değerinden fazlasıyla satıldı denemez.

¹⁵ Paranın telef olması durumundaki hükümler için Bk. Serahsi, XI, 269.

[23] İki kişi bir mal ortaya koymaksızın, aldıklarının arkadaşlar arasında ortak olması üzerine şirket kursalar bu câizdir. Ortaklar ‘*bu ayda*’ diyip řu iş, řu vakit şeklinde sınırlandırdıklarında aynı şekilde [câiz]dir. Ortaklardan biri “*Ben bir mal aldım kendiliğinden telef oldu.*” dese ve ortağından bedelin yarısını istese, Ortağın ‘*bildiğim kadarıyla*’ diyip yemin etmesinden sonra ortağı aleyhine bu sözü kabul edilmez. Satın ve teslim alındığına dair delil getirse sonra telef olduğunu söylese, telefe dair yemin etmesi durumunda onun sözü geçerli olur. Ortağı bedelin yarısına öder. İki kişi bir ürünü satın ve teslim alsalar sonra biri onu satmak için götürse ve telef olduğunu söylese, yeminle onun sözü kabul edilir.

[24] İki kişi mal koymaksızın; ürün alarak aralarında yarışar olması üzerine ortaklık kursalar ve birine kârın üçte ikisini [2/3] diğerine üçte birini [1/3] verseler, şirket câiz olsa da şartlar geçersizdir. Ve kârda aralarında eşit olur. Arkadaşının kazandığı karı yemeye hakkı yoktur!

[25] İki kişi sermaye veya kredilerini kullanarak inân şirketi kursalar ve bir tanesi ürün satın alsa ve satın almayan ortağı dese ki: “*Bu şirketin malıdır.*” satın alan da “*Bu benim özel mülkümdür. Kendi malımla ortaklıktan önce şahsım için aldım.*” demesi durumunda, ‘*bu şirketimizin değildir*’ diyerek Allah’a (c.c) yeminiyle birlikte satın alanın sözü geçerli olur.

[26] Bir adam diğer birine onunla kendisi arasında ortak olması üzerine bir köleyi almasını görev verse, görevlendirilen de ‘*evet*’ dese, sonra gidip alsa, alırken de onu kendine özel aldığına dair şahit tutsa [bile] köle aralarında ortaktır. Buna göre; o gün alınan her ne varsa aralarında ortak olacağına dair iki kişi şirket kursalar, hiç biri arkadaşı huzurda bulunmadan şirketten çıkamaz.

[27] Aynı şekilde; Görevi veren kişi, görevlendirilenin bulunmadığı bir ortamda onu vekil olduğu şeyden azlettiğine dair tanık tutsa [dahi] geçerli olmaz. Görevli de bilgisi olmadan önce bir şey satın alsa, bu âmir hakkında geçerli olur.

[28] Bir adam diğerine onunla kendisi arasında ortak olmak üzere belirli bir köle almasını söylese, diğeri de ‘*Tamam*’ dese ve almaya gitse, [yolda] başkasıyla karşılaşsa ve o da ona aynı köle için ‘*Seninle benim aramda ortak olmak üzere onu*

aliver’ dese, o da ‘*Olur*’ dese ve [gidip] köleyi satın alsa, [bu durumda] o köle emri veren iki kişinin yarışar mülkü olur. Satın alanın onda herhangi bir hakkı olmaz.

[29] Bir adam, bir köleyi ücretini verip teslim alsa, başka bir adam o köle hakkında ortaklık talep etse, o da onu ortak yapsa, yarısı onun olur Aynı şekilde [köleyi satın alan] iki adamı bir pazarlıkta ortak ederse, köle üçde bir $[1/3]$ oranında aralarında [ortak] olur.

[30] İki adam köle alsalar ve bir adamı daha ona ortak etseler; adamın hakkı; kıyâs’a göre yarısı¹⁶, istihsanen ise üçte biri $[1/3]$ olur.

[31] İkisinden biri, kendi ve arkadaşının payına birini ortak etse, arkadaşı da bunu kabul etse, yarısı adamın yarısı ortakların olur.¹⁷ İkisinden biri oran söylemeden kendi payına ortak etse sonra diğeri de kendi payında ortak etse yine aynıdır.¹⁸

[32] Bir adam, bir köle alır ve teslim almadan başkasını ona ortak ederse, câiz olmaz. Çünkü teslim alınmamış satmak olur. Eğer teslimden sonra ortak ederse ve köleyi ona iletemeden telef olsa, kendine düşen payı ödemek zorunda değildir. Tevliye¹⁹ satışında da böyledir.

[33] İki adam, almadan bir köleye ortak olsalar ve her biri arkadaşına “*Hangimiz alırsa arkadaşını ona ortak etsin.*” Ya da “*Ona ortağız.*” dese bu câiz olur. Hangisi alırsa, o kendi ve arkadaşı adına satın ve teslim almış olur. Beraber alır yahut biri önce yarısını ardından kalan yarısını da arkadaşı satın alırsa, ortak olurlar. Eğer birisi, arkadaşının talebiyle ya da habersiz fiyatı ödese, alımdan önce açıkladığımız gibi ortak olsalar, o ücretin yarısını ortağından ister.

[34] Her biri ortağına satım için izin verse sonra da birisi ‘*yarısı kendisine ait*’ [şartıyla] köleyi satsa, yarı fiyatına ortağının hakkını satmış olur. [Ama] eğer ‘*yarısı hariç*’ [şartıyla] satarsa; -Ebû Hanife’nin sözüne kıyasla- Bu ücretin ve kölenin kendi ile

¹⁶ Diğerleri ise dörtte birine $(1/4)$ sahip olur.

¹⁷ Kölenin yarısı sonradan ortak olanın, diğer yarısı dörtte bir $(1/4)$ oranında iki ortağın olur. Bk. Serahsi, XI, 275.

¹⁸ Yarı adamın yarı ortakların olur.

¹⁹ Tevliye; maliyetine satış, ürünü aldığı fiyata satmak demektir.

ortağı arasındaki yarımı için geçerli olur²⁰. -[İmam] Ebû Yusuf ve [İmam] Muhammed'in (Allah teâla onlara rahmet buyursun.) sözüne kıyasla ise- Satış, memur olduğu yarım için geçerli olur.²¹

[35] Bir adam köleyi satın ve teslim alsa sonra diğerine “*Benim yerime parayı ödemen şartıyla seni bu köleye ortak yaptım.*” dese, o da öyle yapsa, bu şirket fâsid olur. Bu konudaki koşul; satımdaki koşul gibidir.²² Eğer onun adına öderse, ondan parasını geri ister ve kölede de hiçbir hakkı olmaz.

[36] Bir adam kölenin yarısını yüz dirheme, başkası da kalanını iki yüz dirheme alsa sonra;

a) üç yüz veya iki yüz dirheme müsâveme²³ satışı yapsalar, ücret yarışar olur.

b) eğer yüz dirhem kârlı olarak veya ona-on bir (10=11) oranında [artışla] satarlarsa, ücret ve kâr aralarında üçe bölünür²⁴.

Aynı durumda; yine biriyle sermayesine [tevliye] veya vazîa²⁵ satışı yapsalar, yine ücret üçe bölünür.

[37] İki kişi, peşin veya veresiye mal alıp satarak ticaret yapma hususunda inân şirketi kursalar, birisi bu ticaretin dışında bir ürün alsa, o kendisinin sayılır. Ticaretlerinde biri borç çıkarsa, diğeri de inkâr etse, bütün borç söyleyenin olur. Borcu çıkaran, tasarrufu birlikte yaptıklarını açıklarsa borcun yarısı diğeri için de geçerli olur. Ama borcu, arkadaşının yaptığını açıklar ise kendisine bir şey gerekmez. Bir adamda ikisinin alacağı olsa ve biri bunu ertelese, bu diğeri için geçerli olmaz. Mufavaza'da böyle değildir ama.

²⁰ Kölenin yarısını satmış olur. Kalan yarısına da ücrete de yarıymışar ortak olurlar.

²¹ Ortağının yarı hakkını satmış olur.

²² Ve satışta koşul koymak Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) tarafından yasaklanmıştır. Bk. Serahsi, XI, 278.

²³ Müsâveme; Bir malın kaç mal olduğuna bakmaksızın veya belirtmeksizin pazarlıkla almak veya satmak.

²⁴ Ücretin; üçte biri (1/3) yüz dirhem verene, üçte ikisi (2/3) yüz dirhem verene paylaştırılır.

²⁵ Vazîa; Ürünü zararına satmak.

[38] Onların biri, ticaretini yaptıkları alandan bir ürün alsa ve onda bir kusur bulunsa, diğerinin o malı teslim etmeye hakkı yoktur.

[39] Onların biri, mudârebe ile mal alsa ve ondan kâr etse, hepsi onundur. Biri, arkadaşına ortaklık dışındaki bir hususta lehine şahitlik etse, bu câizdir.

[40] Ebû Hanîfe “İnân ortakları, diğer ortağı izin vermese bile bidaâ veya mudarabe için malı birine verebilir.” Dedi. “Ortak mal hakkında mudarabe de yapabileceklerini inânda da yapması câizdir.” Bu da Ebû Yusuf ve Muhammed’in sözüdür.

a) Mufâvaza Şirketi Kısmı

[41] İbn Sîrîn’in: “Ticaret malı ve borç parayla şirket câiz değildir.” dediği rivayet edilmiştir. Şa’bî’nin: “Kâr anlaşmaya; zarar mala göredir.” dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali (Selam olsun) ’nin “Kârı paylaştırana tazmin gerekmez.” söylediği rivayet edilmiştir. Bunun açıklaması şöyledir: ‘Mudârabe ve şirkette zararlar sermayenin oranıncadır’ [Yine] Hz. Ali’nin (Selam olsun) “Kâr şarta, zarar sermayeye göredir.” dediği rivayet edilmiştir.

[42] İki kişi, mufâvaza ortaklığı kursalar ve aralarında; [a]Küçük veya büyük her şeyde mufâvaza ortağı olduklarını, [b]sermayelerinin şu şekilde aralarında yarışar olduğunu ve [c]her birinin uygun gördüğü şekilde hareket edeceğini yazan sözleşme yapsalar, bu şartlar altında ikisi mütefâviz²⁶ olurlar. Birinin satın aldığı, kendi ve arkadaşı adına geçerlidir. Borçtan da [yine] ikisi sorumlu olurlar.

[43] Her birinin bin dirhem parası bulunan ortaklar, paraları karıştırmadan ortaklık kursalar şirket câizdir²⁷. Ancak mallardan biri telef olursa, inan şirketinde açıkladığımız üzere sahibinin hakkından gider. Dirhemlerin; biri beyaz diğeri siyah olsa hükmü yine aynıdır. Ne var ki [dirhemlerin] biri diğerine harcama noktasında üstün gelse mufavaza şirketi olmaz inan şirketine döner. Paraları, ortaklığın olduğu gün eşit olup, sonra biri diğerine üstün gelse; durum herhangi bir satın alma işleminden önce ise

²⁶ Mütefâviz; Mufavaza ortaklarından her biri. *el-Kâfi*’de mufavız terimi de kullanılmaktadır.

²⁷ Şeybânî, Kıyasa göre karışmayan sermayelerin, mufavaza ortaklığına engel olduğunu belirterek caiz görmemiştir. Bk. Serahsi, XI, 285.

şirket bozulur. [Ancak] Bu iş ortak olan mallarıyla alım yapıldıktan sonra ise şirket geçerlidir. Fakat her birinin diğerine, sermayesinin yarısı borç olarak kayıtlıdır.

[44] Birinin bin dirhem, diğerinin bin[dirhem]e denk yüz dinar sermayesi olsa aynı şekildedir. Her zaman birinin parasıyla alım yapsalar dahi aynı şekildedir. Her ne kadar paraları karıştırmamış olsalar da ortak parayla, beraber ya da biri alım yapsın şirket geçerlidir.

[45] Fakat dinarlar, dirhemlerden daha kıymetli veya kıymetsiz olursa aralarında mufavaza değil, inan şirketi geçerli olur. Bölüşeceklerse de her bir ortak kendi sermayesini veya bölüm günündekini kıymetini hesaplar. Taraflardan biri diğerine; “*Bu malımın yarısını senin malının şu yarısına karşılık olarak sattım.*” dese ve o da razı olup teslim alınsa, sanki malları karışmış gibi ortak sayılırlar. Eğer birisi ticari malının yarısını [diğerinin] dirhemlerine karşılık satsa ve teslim alsalar sonra mufavaza ya da inan ortaklığı kursalar geçerlidir. Bu konuda toz²⁸ altın veya gümüş ya da maden²⁹ ziynetler, [ortaklar] arasında ticarî mal mesabesindedir.³⁰ Dirhem, dinar ve yürürlükteki paranın haricinde şeylerle şirket câiz değildir.

[46] İki kişi, ortaya mal koymaksızın, el çabalarıyla ya da kredileriyle satın-alma şeklinde mufavaza ortaklığı kursalar bu geçerlidir.³¹ İki terzi, dikiş işinde mufavaza kursalar veya biri terzi diğeri kumaşçı hayut da buna benzer ortak ya da farklı mesleklerden olanlar; biri bir iş aldığında her ne kadar kendi görevi olmasa da diğeri de bundan sorumlu oluyorsa [hükümü] aynı şekildedir. Allah teâlâ her şeyin daha iyisini bilir.

b) Mufâvız Malın Bida‘a Olarak Verilmesi Kısmı

[47] Mufavızlardan her biri şirket malını bir adama ibdâ³², mudarabe³³ ve vedî‘â³⁴ olarak teslim edebilir. [Ama] Borç veremez. Eğer bor verirse, miktarın yarısını

²⁸ Kalıba dökülmemiş veya külçe halinde olan altın kastedilmektedir.

²⁹ Kazıda bulunmuş manasındadır.

³⁰ *el-Kâfi*’nin tahkikli metninin 9. Paragrafında: Ticarî malın şirkete dâhil olmayacağı açıklamıştı.

³¹ Buradaki ortaklığa geçerli demesi mecazîdir, hakiki değildir. Bk.: Tez, İkinci Bölüm, 43.

³² İdâ‘; Bir kimsenin kârı tamamen kendisine ait olmak üzere diğeri bir kimesneye sermaye vermesidir. MAA, 1059; Bida‘a da denir. Bida‘a mal alana da müstebdî‘ denir.

ortağına öder. Ve bu durum ortaklığı bozmaz. Kıyasa göre [ortaklardan biri] âriyet³⁵ olarak veremez. [Buna rağmen] Böyle yapar ve hayvanı âriyet olarak verirse ve alanın elinde telef olursa; kıyas olan, alanın hayvanın yarı parasını âriyet verenin ortağına ödemesidir. [Fakat] Ben istihsanen tazmin etmemesini söylerim. Bu Ebû Hanife ve Ebû Yusuf ile Muhammed'in sözüne kıyasladır. Aynı şekilde elbise, ev ya da hizmetçi vermesi de böyledir.

[48] [Ortaklardan] Birisi, bir adama bida'a mal teslim etse ardından mütefâvız ortaklar ayrılrsa, adam da ayrıldıklarını bilmeksizin bida'a mal ile bir şey satın alsın; alışverişi, emri veren ve ortağı için de geçerlidir. Ancak ticareti emretmekle beraber malı teslim etmese; alınmış olan sadece emri verenin sorumluluğundadır. Nitekim; bida'a vermeyen [ortak] ölse sonra da bida'a alan [müstebdî'] malı alsın, yalnız yaşayan [ortak] için geçerli olur. Ancak sermaye teslim edilmiş ise ölenin vârislerinin tercih hakkı vardır; isterlerse müstebdî'a, dilerlerse de emri verene tazmin ettirirler. [Ama] müstebdî' tazmin etse [dahi], emri verenden geri alır.

[49] Mufavızlardan biri, belirli veya herhangi bir cariyeyi sabit bir miktar karşılığı alması hususunda bir adamı vekil kılrsa; diğeri de yasaklasa, onun nehyi geçerlidir. Buna rağmen vekil [cariyeyi] almış bulursa, kendisinin olur. Vekil satın alana kadar herhangi bir yasaklama yoksa cariyeye o ikisine alınmış olur ve vekil istediğinden parayı temin eder. Aynı şekilde (mufavızlardan) birisi bir şey satın ve teslim alırsa, satıcı ortağından da ücreti talep edebilir. Malda herhangi bir ayıp olduğunda da müşteri malı aynen satıcıya teslim edebilir. Yine (ortaklardan) biri bir mal satar da müşteri malda ayıp bulursa, getirip satmayana da teslim edebilir.

[50] Mufavızlardan biri, kendine [bir kişiyi] inan ortağı yapıp [sonra] da yarışar inan oldukları bin dirhemi ortağının da rızasıyla (başka) bir adama mal alması için (bida'a) verse ve parayı teslim eden (ortak) ölüp müstebdî' da bununla bir şey satın alsın mal ilk satın alanın olur. Bu malın bedelinden [müstebdî']; yarısını inan ortağına, diğeri yarısını da yaşayan mufavız ve ölenin (mufavız) varislerine öder. Parayı teslim eden

³³ Mudarabe; Bir taraftan sermaye ve diğeri taraftan sa'y-u amel olmak üzere bir nevi şirkettir. **MAA**, 1404.

³⁴ Vedî'a; Hıfz için bir kimseye îdâ' olunan maldır. **MAA**, 763.

³⁵ Âriyet; Meccânen yani bilâ-bedel menfeati temlik olunan maldır. **MAA**, 764.

yaşayıp ta inan ortağı ölmüş olursa; müstebdî‘ da mal almış olursa, malın tamamı mufavızların olur. Ölenin varisleri maldaki haklarını istedikleri [mufavızdan] talep edebilirler. Eğer istelerse müstebdî‘ tazmin eder. Müstebdî‘ da gider istediği mufavızdan talep eder.

[51] İnan ortağı değil de diğer mufavız ortak ölse, müstebdî‘ da mal alsa, malın yarısı emri verenin (kalan) yarısı da inan ortağının olur. Yaşayan mufavız ölenin varislerine maldan haklarını öder. Eğer kabul ederlerse müstebdî‘ tazmin eder ve âmirden ister. Eğer mütefavızlardan biri bir adamdan fasit bir akitle mal alıp da onunla da alım-satım yapsa; ikisinin de satış lehlerine tazmin aleyhlerine geçerlidir. Mütefavızlardan biri iki adama kendileri için cinsini ve miktarını belirterek köle almalarını söylese, onlar da alsa ve (ortaklar) şirketten ayrılrsa, âmir: “*Onu ayrılıktan sonra aldılar köle benimdir.*” diğeri de: “*Onu ayrılıktan önce aldılar köle ikimizindir.*” dese [bu durumda] yemin ederse âmirin; delil sunabilirse diğerinin sözü geçerlidir.³⁶ Bu hususta vekillerin tanıklıkları kabul edilmez. Ortaklar: “*Ne zaman aldıklarını hatırlamıyoruz.*” dese köle âmire aittir. Âmir: “*Ayrılıktan önce aldılar.*” diğeri de: “*Ayrılıktan sonra aldılar.*” dese, emri vermeyenin sözü geçerlidir. Emri verenin delil getirmesi lazımdır.³⁷ Bu durum inan şirketinde de olsa böyledir.

c) Mütefavızların Arasında Anlaşmazlık Kısım

[52] Bir adam, birinin kendisine (mufavaza) ortağı olduğunu iddia etse, davalı da buna karşı çıksa, mal da karşı çıkanın eli altında (zilyed) bulunsa, davacı, onun elindeki bu malın şirketin malı olduğuna delil ya da “*Mal yarışar ortaktır.*” diyen tanıklar getirirse yahut tanıklar demese bile mal onun elinde ama ortak olduğuna şahitlik etseler, hâkim malın yarısının davalıya ait olduğuna hükmeder. Eğer zilyed de bunun miras olduğunu iddia etse ve delil getirirse, kabul edilmez. Çünkü arkadaşının delil getirmesiyle zilyed alyhine hüküm verilmiştir. Bu Ebû Yusuf’un görüşüdür. Muhammed’e göre ise: Şahitler mufavazadan başka bir şeye tanıklık etmemişse bunun üstüne çıkılmaz. Şayet mal hakkında bir söz söylememişlerse her ne kadar (diğer ortak) ‘*Bu malın birazı sahibinden miras, hibe ya da sadakadır*’ şeklinde iddia etse de,

³⁶ Her iki taraf da delil getirirse diğer ortağın delili kabul edilir. Bk. Serahsi, XI, 297.

³⁷ Her iki taraf da delil getirdiğinde âmirin delili kabul edilir. Bk. Serahsi, XI, 297.

zilyedin delili kabul olur. Şahitler malın zilyede ait olduğunu belirtse, zilyed de ortağının hissesinin –malı elinde bulunduran bir kölesi tarafından- kendisine hibe edildiğini belirtip hibe ve kabza dair delilini sunsa hepsinin sözüne rağmen zilyedin delili kabul olur. [İmam] Ebû Yûsuf’a göre ortağın açtığı dava ile başkasının açtığı dava karıştırılmaz. Görmez misin; Tanıklar, kölenin şirketlerinden olduğunu belirtse, zilyed de onu davacının hibe veya sadaka verdiğine dair delil sunsa geçerlidir. [kölenin] Sahibi olan babasından miras kaldığını yahut başka bir adamın hibe edip kendisin de kabz ettiği hususunda delil sunsa dahi bu kabul edilmez.

[53] Bir kişi, başka birinin mufavaza ortağı olup onun elindekinin de şirket malı olduğunu iddia etse, davalı da kabul etse, hâkim davacı aleyhine hüküm verdikten sonra davalının elindeki kölenin kendisine miras kaldığını ya da hibe olduğunu belirtip delil sunsa, kabul görür ve davacı lehine hüküm verilir. Aynı şekilde her birinin malları kendi ellerindeyken ve [eskiden] mufavaza ortağı olduklarını teyid etseler, içlerinden biri maldan bir miktarın kendisine miras kaldığını iddia edip delil sunsa, delili kabul görür. Fakat delili olmadan ortağından söz istese [olmaz], ondaki ortaklığı inkâr eden tarafın³⁸ arkadaşına karşı yemini olmaz. Çünkü şirket olduklarının delili vardır. [Artık] O davacıdır ve onun delil sunması gerekmektedir, kendisi yemin etmez.

[54] Bir adam, diğerine sadece ona has olan kölesi için ortaklık iddia etse, elinde bulunan da bunu reddetse, davacı da yarışar ortak olduklarına dair delil sunsa yarısı hakkında lehine hükmedilir. Köleyi elinde bulundurandan, kendisine miras kaldığını iddia eden herhangi bir delil kabul edilmez.

[55] Mal diğerinin elinde bulunduğu halde mütefavızlardan biri vefat etse, ölünün varisleri ortaklık iddia etse ve yaşayan da itiraz etse, onlar da babalarının onun mufavaza ortağı olduklarına dair delil sunsalar, onlara yaşayanın elindekinden herhangi bir şey verilmez. Varisler, ancak ölünün yaşarken malını ortağın elinde bulundurduğuna veya o malın şirketin olduğuna dair bir delil sunarlarsa başka. Bunlardan birini yapmaları durumunda lehlerine malın yarısına hükmedilir. Yaşayan, babasından miras kaldığına dair delil sunsa, delili kabul görmez. Eğer ki mal varislerin elinde olup da

³⁸ Metinde kapı [الباب] kelimesiyle yazılmış olan kelime taraf olarak açıklanmıştır.

ortaklığa karşı çıksalar, yaşayan mufavaza ortaklığını, varisler ise şirketin haricinde babalarının vefat edip malın miras kaldığını kanıtlasa, onların bu konudaki delili kabul edilmez ve davacıya malın yarısı lehinde hüküm verilir. Varisler ‘Dedemiz öldü, babamıza da ondan miras kalmıştı’ deyip bunu delillendirseler de durum aynıdır. Bu [İmam] Ebû Yûsuf’un sözüdür. Muhammed ise; Şahitler malın şirketten olduğuna tanıklık etmiyorlarsa, varislerin delili kabul edilir.

[56] İki mütefavız ayrılırsalar sonra birisi üçte bir, diğeri yarışar ortak olduklarını iddia etse, ikisi de ortaklığı ikrar etse; -elbise, ev eşyası, aile rızkı veya ilişkiye girdiği kölesi haricinde- menkûl ve gayr-i mankûl malın tamamı aralarında ortaktır. Ben bu tür³⁹ malların istihsanen⁴⁰ şirketin malı olmadığına, kimin elindeyse onun olduğuna hükmederim.⁴¹ Ortaklar ayrılmasa da birinin vefatından sonra şirketin oranında şüpheyne düşseler, yarışar kabul edilir. Ortaklar sağ olup mal birinin elinde bulunsa ve o da şirketi yalanlasa, diğeri de kendisinin üçte iki (2/3), mal elinde bulunanın üçte bir (1/3) hakkıyla mufavaza ortağı olduklarına dair delil sunsa, ben istihsanen şahitliklerini⁴² geçerli kabul edip malı aralarında yarışar hükmederim. Kıyasa göre; üçte ikiye şahitlik ettiğinde, mufavaza hakkındaki ikrarı yalan olması gerekmektedir. Aynı şekilde [bu konuda] davacı ölmüş olup varisi delil getirirse de durum budur. Mütefavızlar ayrıldığında biri malın tamamının ortağının elinde bulunduğu, şu veya bu bölge hâkiminin aralarında yarışar olarak aleyhine hüküm verip malı paylaştıklarına dair delil sunsa, diğeri de aynı şekilde belirtilen veya farklı hâkimin lehine olan delilini sunsa [bakılı]; a) Eğer [hükümler] tek bir hâkimden ve kararlar biliniyorsa sonuncusu alınır ki; birinci görüşünden dönmüş demektir. b) Kararlardan birincisi bilinmiyorsa yahut hükümler iki ayrı hâkimdense her biri aleyhine verilen hükümle sorumlu olup mallarını karşılaştırır ve arkadaşıyla karşılıklı fazlalıkları paylaşırlar.

³⁹ Yukarıda zikredilen elbise, ev eşyası, aile rızkı veya ilişkiye girdiği kölesi gibi kendisine ait olabilecek ürünleri kastedilmektedir.

⁴⁰ Kıyasa göre bunlar şirket malına dâhildir. Bk. Serahsi, XI, 303.

⁴¹ Bu; İmam Muhammed’in sözüdür. Bk. Serahsi, XI, 303. Mervezî de aynı görüşü tercih etmiş olmalı ki bu şekilde aynıyla zikretmektedir.

⁴² Şahisların mufavaza ortaklıklarına dair tanıklıklarını kastetmektedir. Yoksa hisseler hakkındaki tanıklıkları kabul edilmez, geçersizdir. Mufavaza ortakları her açıdan yarışar hisselidirler. Bk. Serahsi, XI, 304

[57] Ortağının mehir veya cinayetden⁴³ olan borçları mufavıza gerekmez. Ortağına kalan mirasa veya devlet başkanının ortağı verdiği ödüle yahut da hibe ve hediye de ortak olamaz. Bu zikredilenler dirhem veya dinardan ibaret olup da ortak onu teslim almadıkça mufavaza akdini bozmazlar. Ortakların birinde emanet olan mal (vedîa), ikisi içinde emanet sayılır. Emaneti alan mal hakkında açıklama yapamadan ölürse, borç her iki ortağındır. Her ne kadar yaşayan ortak; ‘Ölenin elinde vafatından evvel zayoldu’ dese dahi doğrulanmaz. Emaneti alan⁴⁴, sağ olan ortaksa doğru kabul edilir. Sağ ortak; ‘Ben onu ortağım ölmeden yemiştım’ derse borcu sadece kendisi karşılar. Ortağının aleyhine sayılmaz. Ancak ölünün vafatından evvel harcadığına dair delil sunarsa doğrudur. Ve borç ikisinin de aleyhinedir.⁴⁵

Ortaklardan birisi, bir adama ortak maldan emanet verse ve müstevdi de ona veya arkadaşına teslim ettiğini iddia etse, yeminle birlikte onun sözü geçerlidir. Davalı bunu kabul etmezse [bile], bu sözü sebebiyle de ortağı herhangi bir şey ödemek zorunda değildir. [Bu durumda] Ortak almadığına dair ant içer.⁴⁶ Aynı şekilde ortaklardan birinin vefat edip müstevdi de ölene teslim teslim ettiğini iddia etse hüküm açıklandığı gibidir. [Hal böyleyken] Mirasçılara bilgileri olmadığına dair yemin ettirilir.

[58] Müstevdi, ölenin varislerine teslim ettiğini iddia etse, onlar da yalanlayıp almadıklarına dair yemin ederlerse malın yarısını tazmin etmek zorunda kalır. Ve bu yarı ödenek de sağ ortak ve ölü ortağın varisleri arasında yarışar paylaşılır. Müstevdi; ‘Ben, bana emaneti vermeyen ortağın vefatından sonra malı veren ortağı teslim ettim’ deyip yemin etse, ödemedi kurtulmuş olur. Yaşayanın almadığına dair yemininden sonra sağa ödeme yaptıracak bir şey olması hususunda⁴⁷ doğrulanmaz. Emanet veren ölüp müstevdi de; ‘Ben, yarısını sağ ortağı yarısını da ölünün varislerine olmak üzere tamamını size teslim ettim’ dese, onlar da bunu karşı çıksalar bile müstevdi bu sözüne

⁴³ Diyeti gerektiren bir suç işlemesi sonucu yüklendiği erş (organ diyeti) sebebiyle doğan cinayet borcu. Bk. Serahsi, XI, 305.

⁴⁴ Müstevdi; Emanet alan şahıs.

⁴⁵ Bu İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed’in görüşüdür. İmam Ebû Yusuf’a göre ise yalnızca harcayanın aleyhine sayılır. Bk. Serahsi, XI, 307.

⁴⁶ Ve borç emanet veren ortağın olmuş olur.

⁴⁷ Yüksek ihtimalle ‘müstevdi yahut başkasının sözü’ gibi arada anlamı tamamlayan bir ifade bulunmalıdır.

yemin etse borçlanmaz. Eğer ortaklardan birisi maldan yarısını teslim aldığı ikrar ederse, bu yarım da diğer taraf da ortak olur.

[59] İki ortak da yaşayıp müstevdi de; ‘Ben malı ikinize teslim ettim’ dese bunu biri ikrar edip diğeri yalanlasa borçlandırılmaz. Birinin ikrarı hem kendi hem de ortağı adına doğrulayıcıdır. Ortaklar ayrılırsalar sonra müstevdi de; ‘Malı bana verene teslim etmişim’ bundan borçlandırılmaz. Eğer [müstevdi]; ‘Ayrıldıktan sonra diğer ortağa vermişim’ deyip o da bunu yalanlarsa, malı emanet edene yarısını öder. Bu miktarda aralarında yarışar paylaşılır. [Aynı durumda] Eğer ki diğer ortak müstevdii doğrularsa, emaneti verenin tercih hakkı doğar; hakkını ister müstevdiden, isterse de ortağından talep edebilir.

[60] ‘Mufavazada; ortağının emri olmasa bile ariyet alma, yemeğini yeme, hediyesini kabul etme, davetine icabet etme ve benzeri fiillerinde bir sorun yoktur’ dedi.⁴⁸ [İstihsanen] Davetçiye ya da yemeğine ödeme yapmasına gerek yoktur. Nitekim izinli köle de yemeğe yönlendirebilir, çağırabilir.⁴⁹ Burada Selmân-ı Fârîsî(r.a.)’nin hadisini anmıştır ki şöyledir; ‘Ben, mükatebe yapmamış köle iken Rasûlullah(s.a.v.)’a bir hediye verdim o da kabul etti’⁵⁰ Ebû Useyd(r.a.)’in mevlası Ebû Saîd(r.a.)’den bir rivayette ise; ‘Ben köleyken evlendim ve içlerinde Ebû Zerr(r.a.)’in bulunduğu Rasûlullah(s.a.v.)’ın ashabından bir grubu yemeğe davet etmişim onlar da icabet etmişlerdi’ demiştir.⁵¹

[61] Mufavız, bir adamı giydirse veya ona dirhem hibe etse, bu ortağının hissesi için geçerli değildir. Altın, gümüş, mal, tahıl veya hububat hepsi aynı şekildedir. Yenilebilir olduğu için istihsanen meyve, et, ekmek ve benzeri şeylerde aynı hüküm geçerlidir. [Ortaklardan] Biri binek hayvan ödünç verip ödünç alan⁵² da binse sonra da hayvan telef olmuş olup bindiği [mesafe] konusunda ihtilafa düşseler, o mekâna kadar ödünç verilmiş kabul edilip herneyse kalanı sadaka sayılır ve müsteîrin de borcu kalmaz.

⁴⁸ Bu görüş İmam Muhammed’e aittir.

⁴⁹ Ticarete izinli köle, sahibinin haberi olmadan yemeğe çağırabilir, davet verebilir olduğu gibi ortaklar da birbirlerine aynı şekilde izinli hareket edebilirler.

⁵⁰ Bk. Serahsî, 311; Ahmed b. Hanbel, V, 439, 442-443.

⁵¹ Abdürrezzâk es-San’ânî, el-Musannef, 6, 191.

⁵² Müsteîr; birinden bir malı ödünç alan kimse.

[62] Bir adam, mufavızlardan birine bilinen bir yere kadar binmesi için hayvan ödünç verse [fakat] oraya kadar diğer ortağı binip de hayvan telef olsa, mufavızlar ortak [maldan] ödemesini yaparlar. Eğer ki kendi ihtiyaçları için binmişlerse, ödemeyi [kendi] mallarından yaparlar.

[63] Kendi ihtiyacı için binmişse, yine ikisi öder. Fakat şirket malından öderler. Ortak, [izinsiz] binen ortağından hakkını alır. Çünkü [izinsiz kullanan ortak] ticaretlerinin dışında bir şey için bindiğinde, beraber gasbettikleri bir mal yahut onun alıp diğerinin yediği bir yemek gibi olur. Parası şirket malından ödenir ve ücretin yarısı izinsiz ortak aleyhine borç olur.

[64] [Ortaklardan] Biri, belirli bir yere kadar kendi rızkını taşıması için hayvan ödünç alıp da aynı yere ortağı ister şirketin ister kendisinin aynı yükü taşırsa, biri diğerinin [anlaştığı] miktarı taşımış olması açısından ödeme yapmaz. Nitekim müsteîr, şirketin yahut başkasının dahi malını taşısa ödeme yapmaz. Dikkat et!⁵³ Bir adam, vekiliyle beraber birinden on mahtum un taşımak üzere bi hayvan ödünç alsa ama vekil yanı miktar kendi yemeğini taşısa ödeme gerekmez.

[65] Aynı şekilde mufavızlardan biri, Zût⁵⁴ yöresinin heybe⁵⁵lerini taşıması için [hayvan] kiralasa da onun yerine ortağı benzer başka heybeler taşısa ödeme yapmazlar. Ancak [heybeler yerine] sarık örtüsü⁵⁶ veya elbise taşısa tazmin ederler. Bu da ticaretlerindendir ve beraber ödeme yaparlar. Mal taşıyanın elinde bida'a ise yine beraber öderler. Ortak, taşıyandan yarı parasını ister. Çünkü [taşıyan] ğâsıb⁵⁷ konumundadır. Kişi, on mahtum buğday taşımak için alsa da ortağı on mahtum arpa taşımış olsa ödeme yapmaz.

[66] İki inan ortağı olup, biri şirketlerinin on mahtum buğdayını taşımak için hayvan ödünç alıp ortağı da şirketlerinin on mahtum arpasını taşısa ödeme yapmazlar.

⁵³ Kendisinden sonra gelen örnek ile yukarıdaki sözünü destekliyor. Yani vekil bu işi yaptığında ödeme gerekmezken mufavızlar birbirlerine vekâletten daha bağlayıcıdır. O sebeple onların zaten ödemelerine gerek yoktur.

⁵⁴ A. Bazmee Ansari, 'Zutlar', **DİA**, XXXIV, 514-515.

⁵⁵ Binek hayvanın iki yanına koyulan, yük taşımaya yarayan torba. Bk. Serahsi, XI, 312.

⁵⁶ [طيلسان ج طيالس، طيالسة] Başa sarılan sarığın omuzlar üzerine salıverilen ucu. / Başa ve boyna örtülen şal vesair. Muallim Ömer Nâcî, **Lugat-i Nâcî**, 'Taylasan'. [Puşi; Baş ve omuzları kapatan suudlar ve yahudi din adamlarında görülebilen bir örtü.]

⁵⁷ Ğâsıb: Malı ğasb eden kimse.

Eğer ki ilk [ortak] ailesinin yiyeceği buğdayı taşımaya alıp da ortağı kendisinin buğdayını yüklerse tazmin eder.

[67] Mufavızlardan biri ortağının kendisine köle sattığını iddia edip diğeri de kabul etmese, Hâkim, davacının yemin etmesini istese, o da diğerin yemin etmesini talep etse, Hâkim bilgisi olmadığına dair yemin etmesini söylese, yeminden kaçınırsa, cariyeye ücretini vererek müşteri olduğunu söyleyenidir. Ve satış iki mufavız için de gerçekleşmiş olur.

[68] Bir kimse, [diğerin kendisine] maliyetine satış, ortaklık, kiralama, borca geciktirme, şüf'a hakkıyla ev teslimi yahut benzeri işlemler yaptığını iddia etse hüküm aynı şekildedir. Davacı, bahsi geçen, ikisinin de aleyhine durumlarda iddiacı olsa, ikisinin de kesinlikle diyerek yemin teklif hakkı vardır. Herhangi biri çekinirse olay ikisinde aleyhine hükme bağlanır. Aynı durumlarda diğerin bulunmadığı halde bir iddia söz konusu ise hâzırdakinden bilgisine dair yemin istenebilir. [Hâkim] Yemin ister kayıp ortak da gelirse yine [baştaki gibi] kesinlik şeklinde yemin talep hakkı vardır. Benzer durumlarda mufavız, bir adam hakkında iddilerden birinde bulunup yemin talep etse sonra ortağından da yemin talep etme hakkı yoktur.

[69] Bir kimse, mufavızlardan biri aleyhine hatayla yaralama sonucu erş⁵⁸ gerektiren bir iddiada bulunup yemin talep etse o da etse sonra ortağının da yemin etmesini isteyemez. Ve ona [tekara] dava da açamaz. Mihir, hul'⁵⁹ ve kastî cinayet sonrası sulh bedellerinde de hüküm aynıdır.

[70] Birisi, mufavızlardan birinin kefaletten mal borcu olduğu iddia edip yemin ettirse, tekrar ortağından da yemin isteyebilir. Bu Ebû Hanife(Allah ona rahmet etsin) 'nin görüşüdür. Çünkü demiştir ki; 'Maldan olan kefalet borcunda ortaklık geçerlidir'. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise ortağa borç da ve yemin de gerekmez. [Zaten] Kefalet kendisi için ise ortağına ne kefalet ne de yemin gerekir.⁶⁰

⁵⁸ Erş: İslam ceza hukukunda şahıs aleyhine işlenen ve ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenmesi gereken mali karşılığı ifade eden terimdir. Ali Şafak, 'Erş' **DİA**, XI, 307-308.

⁵⁹ Hul': Muhâlea, karı-kocanın anlaşarak ayrılması sonucu hanımın mihirden vazgeçerek yahut vererek ödediği maddi bedel. Fahrettin Atar, 'Muhâlea', **DİA**, XXX, 399-402.

⁶⁰ Bu konu ittifakla sabittir. Bk. Serahsi, XI, 317.

[71] Müslim ile zimmi⁶¹ arasında mufavaza akdi; Ebû Hanife'ye göre caiz değil, Muhammed'e göre caiz, Ebû Yusuf'a göre mekrûhtur. Hür ile köle, iki köle, hür ile mükateb⁶² köle, mükatebler veya babaları izin verse dahi çocuklar arasında mufavaza caiz değildir. Çünkü tazmin içermektedir.

[72] Eğer ki iki köle yahut müslimle zimmi veya benzerleri mufavaza ortaklığı kursalar dahi bu inan şirketi olur.

[73] [Ancak] İki zimmi mufavaza akdi yapsalar caizdir. Biri nasrânî biri mecûsî olsa dahi.

[74] Bir müslüman, mürted ile inan yahut mufavaza ortaklığı kursa –Ebû Hanife'ye göre- mevkûftur; mürted ölürse veya dar-ı harbe sığınırca geçersiz, müslüman olursa geçerlidir. Ebû Yusuf ve Muhammed ise inan şirketi olduğunu söylemiştir; öldürülür veya dar-ı harbe sığınırca şirketi kopar. Mufavaza'ya gelince Ebû Hanife ile aynı görüştedirler.

[75] Bir müslüman, mürted bir bayanla mufavaza veya inan ortaklığı kursa inan geçerli, mufavaza ise kadın müslüman olmadıkça geçersizdir. Kadınla ortaklığı mekrûhtur.⁶³ Ebu Yusuf'un görüşüne kıyasla; mufavaza ortaklığı mekrûhen caiz olması gerekir. Mufavızların her biri, ticaretini yaptıkları her bir köleyle mükatebe akdi yapabilir ve onlara ticaret yapabilme izni verebilirler. Mufavızların hiçbirisi, şirketin kölelerini bedelli de olsa hür bırakamaz ve evlendiremezde. Ancak bayan köleyle evlendirebilir. İnan ortağının mükatebe yapma veya bayan köleyle evlendirme hakkı yoktur. Mudarib de öyledir.

[76] Mufavızların ticarete izin verdikleri köleleri olup [ortaklardan] biri ona ticaret için şirket malından borç verse bunun için herhangi bir şey gerekmez.

[77] Alım-satım üzerine kurulu inan şirketinde de hüküm aynıdır. İki ortağın kendilerine has olup ticarete izin verdikleri köleleri olsa sonra her ikisi de borç vermiş olsalar, her birinin verdiği diğer arkadaşının hissesinin yarısında geçerli olur.

⁶¹ Zimmi: İslam ülkesinde haraç vererek bazı haklara sahip yaşayan gayr-i müslim kişidir.

⁶² Mükateb: Belli bir miktara sahibiyile özgürlüğü üzerine anlaşmış köledir.

⁶³ Ebû Hanife ve Muhammed'e göre mekrûhtur. Bk. Serahsi, XI, 320.

Mufavızların ticarete izin verdikleri köleye [ortaklardan] biri varislerinden miras kalmış bir elbiseyi satsa bu borcun yarısı diğer [ortağın] hakkında da geçerli olur. Köle [ortaklardan] birine miras kalmış olup da diğerinin ona alış-veriş izni vermesi geçerli olmaz. Sahibi izin verir de diğeri de kendi mirasından borç verirse bağlayıcı olur. Eğer ki ticaret mallarından borç verirlerse bunun yarısı borcu veren için geçerli olur.⁶⁴

[78] Mufavızlardan biri, ticaretleri için bir adam, bir hayvan veya benzeri bir şey kiralasa, kiracı ücreti istediğinden talep edebilir.

[79] Yahut kendi işine veya Mekke'ye hac için deve kiralayıp kullansa, aynı şekilde kiracı ücreti istediğinden alır. Tabi ki kendi parasından verirse ortağından alır. Ancak inan şirketinde kiralamayan ortak para isteyemez.⁶⁵

[80] Mufavızlardan biri, ticaretlerinden bir köleyi kiraya verse diğeri de ücreti alabilir. Kiralayan da diğer ortak [aynı şekilde] köleyi talep edebilir.

[81] Mufavızlardan biri, mirastan kalmış kendine has köleyi kiraya verse diğeri parayı alamaz. Kiralayan [aynı sebeple] köleyi diğerinden isteyemez. Dirhem ya da dinar ücreti teslim alana kadar mufavaza ortaklığı bozulmaz. Ne zaman ki [sahip] parayı aldı o zaman bozulur.⁶⁶ Yine her ortağın kendi malından olan bir şey satılıp da diğer ortak [ücreti] talep edemez. İzimli ya da izinsiz mufavızlardan biri, başka birisiyle inan ortaklığı kurarsa diğeri için de geçerli olur.

[82] Ortağının izni dâhilinde başkasıyla mufavaza akdi yaparsa ikisi hakkında da caizdir. Eğer ki izni olmazsa mufavaza değil inan ortaklığı kurmuş olur. Ortaklığı ister babası veya oğlu ister de yabancı biriyle yapsın aynıdır.

[83] Mufavızlardan biri kendine bir şeyi koruması, taşıması, elbise dikmesi, parasıyla iş yapması için [köle] kiralasa yahut bir şekilde para kazansa aralarında ortaklık. Fakat şirketlerinden olmadığı müddetçe inan ortağı bir kazanç elde etse kendisininindir. Mufavızlardan biri, -ortağının izni olmasa da- mallarından bir köleyi

⁶⁴ Geri kalan yarısı da diğer ortak için geçerli olur. Kölenin sahibi diğer ortağın payını ödemekler yükümlü olur. Bk. Serahsi, XI, 323, 324.

⁶⁵ Kefalet mufavaza da geçerli; inanda değildir.

⁶⁶ Çünkü mufavaza ortaklığının gereği olan tam eşitlik bozulmuş olur.

ortaklık borçları veya kendisinin mihir yahut başka borcu için rehin verebilir. Mufavaza borcu için -kıymeti denk- kendi kölesini rehin verip telef olsa –o kendinden olduğu için- ödemenin yarısını ortağından talep eder.

[84] Ticaretlerinden bir adamın borcu olup mufavızlardan biri ondan rehin alsa geçerlidir. Ancak inan ortaklığında ortakların her birinin; kendi borcuna şirket malını diğerinin izni olmaksızın rehin veremez.

[85] İnan şirketinin bir adama borcundan dolayı; alış-verişi yapan yahut onun izin vermesinin dışında ortaklar rehin bırakamazlar. Ortak üstlendikleri bir borç için de birinin rehin kabul etmesi olmaz. Eğer öyle yapar da rehin telef olursa kıymeti borç ile denkse borcun yarısı düşer ve rehnin yarısını da kendi malında öder. Borçtaki diğer ortağın yarı hakkı durur.⁶⁷

[86] Mufavızlardan herhangi birinin rehin verip-almada ki ikrarları geçerlidir. Eğer ki ikrarı; ayrıldıktan veya birinin vefatından sonra olursa, ortağı adına geçerli olmaz. İnan ortağının gerçekleştirdiği bir [alış-veriş] için rehin alması arkadaşı adına da geçerlidir. Mufavızlardan birinin gasb veya telef ettiğini, malı gasbedilen⁶⁸ istediğine ödetebilir. [Ancak] Bedel, failin hesabından düşer. Mufavızlardan birinde emanet mal olup onu işletse yahut mudarabe olup [anlaşmaya] aykırı hareket etse [bile] kazanç, iki ortağındır. Mal sahibi ise istediğine ödetebilir.

[87] İnan ortağı bir şeyi gasb veya telef ettiğinde diğer ortaktan istenmez. İnan ortağı fasit bir akitle bir mal alıp da telef olduğunda tazmin etse, yarısını ortağından isteyebilir.

[88] Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre; Mufavızlardan birinin, başka bir adamın mihir veya cinayetten erş borcuna kefil olması diğer ortağı bağlamaz.⁶⁹ Mufavızlardan hiç biri, ortağının -bunamış hariç- eşine olan yahut hâkimin akrabalar lehine karar verdiği nafaka borcunu ödemez.

⁶⁷ Mal da telef olduğu için rehin alıp telef eden ortak, ortağının yarı miktarını kendisine öder.

⁶⁸ Mağsûb: Malı gasbedilen şahıs.

⁶⁹ Ebû Hanife'ye göre ise kefalet borcu diğerinden de istenebilir. Bk. Serahsi, XI, 330.

[89] Birisi, hanımına mihir harici alış-veriş ya da borçlanma sebebiyle olan ödemesi olduğunu kabul etse, -Ebû Hanife'ye göre- hiçbiri ortağını bağlamaz. Kabullenme sadece kendisi adınadır. [Yine] Kişinin, tanıklığı kabul olmayan; ebeveyni, çocukları, mükatebi gibi herkes için aynıdır. -Ebû Hanife'ye göre- İddet bekleyen bâin talakla boşanmış eş de aynıdır.

[90] -Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre ise- Mükateb ve normal kölesi haricinde diğerleri lehine böyle bir borç ikrarı ortağını da bağlar.

[91] Nikâh fasit ve zifaf da gerçekleşmişse [kocanın kadın lehine mihir ikrarı] geçerli olur, [mufavız] ortağını ise bağlamaz. Aynı koca mihir dışında bir borç ikrar ederse ikisi için de geçerlidir. Aynı şekilde çocuk doğurup azad etmiş cariyesinin (ümm-i veled) lehine borç ikrarında bulunsa bu ikisini de bağlar. Çünkü kocanın, -iddet bekliyor olsa dahi- bu kadın için tanıklığı geçerlidir.⁷⁰

[92] Kendisinden bain talakla boşanmış normal eşi için şahitliği geçersizdir.⁷¹

[93] Nitekim [normal] eş, evinden çıkmaz ve [eşinin geri dönmesini] ummaz. Ancak ümm-i veled çıkabilir de, umabilir de ve [hatta] eş dörde kadar evlenebilir de. Karısının annesi ve başka kocadan olma çocuğu lehine ikrarı geçerlidir.⁷²

[94] Mufavız bayanın eşi hakkında borç ikrarı ortağını bağlamaz. Eşinin ebeveynleri veya başkasından olan çocuğu lehine yaptığı borç ikrarı kendi ve ortağı adına geçerlidir. Mufavızlardan biri, şirketlerinden bir köleyi azad etse bu durumda ortaklık dışı olaylarda kimin sözü geçiyorsa kabuldür.

[95] Mufavızlar ayrıldıktan sonra birisi 'Ben bu köleyle ortaklıktayken mükatebe akdi yapmışım' dese sözü kabul görmez. Diğerinin, mükatebi reddi için 'Ortakken kitabet yaptığını bilmiyorum' şeklinde bilgisine dair and içmesi gerekir. Şirket devam ederken de köle azadına dair ikrarı aynı şekildedir.⁷³ Mufavızlar ayrılrsa ve ortaklığın her şeyinden temizlendiklerine dair birbirlerine tanıklık etseler de sonra

⁷⁰ Burda eşin sanki yabancı bayan gibi olduğunu anlatmak suretiyle hakkındaki ikrarın geçerliliğine delil getirmektedir. Bk. Serahsi, XI, 332.

⁷¹ Bu görüş Zâhirü'r-Rivâye'ye göredir. Bk. Serahsi, XI, 332.

⁷² Bu görüş; yine tanıklığa kıyasla mufavızlardan her biri için geçerlidir.

⁷³ Bu durumlarda ikrar kendi payına geçerlidir. Ortağından yemin istenmez. Bk. Serahsi, XI, 333.

birisi; ‘Ben, şu köleyi şirket varken azad ettim ve onun değerinin yarısı senin payına geçti’ dese ve diğeri de azad edildiğini doğrulayarak; ‘Ben, çalışarak borcunu ödemesini istemiştım’ dese, azad etmeyenın sözü geçerli sayılır. Ebû Hanife’ye göre; [inkâr eden ortağın] yemininden sonra köleden [çalışmayı söyleyen] ortağa hariç diğerines borcunu ödemesi istenir. [Özgür kılmayan] Derse ki; ‘Ben senin ödemeni istemiştım’ temize çıkarmış oldukları için ödemededen kurtulur. Kölenin aleyhinde herhangi bir ödeme olmaz.

[96] ‘Ben bir tercihte bulunmamıştım seçim hakkım sabittir’ derse, köledeki hakkını isteyebilir ancak ortağının beraatinden dolayı bir şey isteyemez. Yahut da ‘Sen onu ayırdıktan sonra azad etmişin’ derse onun sözü esastır.

[97] Azad eden, mufavızken özgür bırakıp yarısını da ödediğine dair delil sunsa, diğeri de ortaklıktan sonra serbest bırakıp kölenin çalışmasını istediğini delillendirse, azad edenin sözü geçerlidir. Azad eden de köle de yarı ödemededen kurtulurlar.

[98] Ortaklardan biri, bin dirheme şirket devam ederken bir köle ile mükatebe yapıp parayı teslim aldığını ikrar etse ve köle de ölmüş olup; ‘Beni temize çıkardığın mallara dâhildir’ dese, diğeri de; ‘Aksine sen, şirketten sonra mükatebe yaptın’ derse, mükatebe yapmayanın sözü geçerli olur. Köle ölmüş ve geride çok malı bırakmış ise, mükatib; ‘Ben onunla ayırdıktan sonra mükatebe yaptım, varışçisi benim’ diğeri de; ‘Mükatebeyi ortakken yaptık beraber varışçisiyiz’ dese, köle de bir şey ödememiş olsa, mükatebe yapmayanın sözü esastır. O aralarında mükatebdır. Mükatebe borcunu alırlar kalan da aralarında mirastır.

Mufavızlar vefat edip de miraçılar tüm bıraktıklarını paylaşırsalar sonra da gizli mal veya para bulup bir grup; ‘Bu bizim hakkımızdır’ dese, delilsiz sözleri kabul görmez. Birbirlerinin beraetine şahitlik edip de ellerinde delilleri olursa [sözü] doğru kabul edilir. Karşılıklı beraetlerine şahitlik etmemişlerse, diğerlerinin; ‘Bu onların hakkından sayılmaz’ diye yemin etmelerinden sonra tamamına birlikte ortak olurlar. Taraflar, birbirlerini şirket hususunda beraet ettirip de birinde mal bulursa; ‘Bu mufavazadan önce babamızıındı’ dese kabul olmaz. Beraet, şirket ve diğer hususlarda

olursa, mal hepsinindir. Çünkü beraet; mufavızların ticaret veya başka herhangi yaptığı alım-satımın hepsi için geçerliydi ve mal onunla ortağı arasındaydı. Ancak ben bu durumda istihsanen; kendisinin ve ailesinin; giyeceği ve -yemek ve katık olarak-yiyeceğini ortaklıktan ayrı tutarak kendine has kılınmasına hükmederim.⁷⁴ Mallar birinin elinde olup mufavazayı kabul etmese, inkârından dolayı ayrılık gerçekleşmiş olur. Mufavazaya dair delil sunarsa, malın yarısını ona öder. Nitekim emanet alanın kefil olması gibi, bu da inkâr ettiğinde öder. İnkâr edenin vefatıyla mirasçıların da kabul etmemesi durumunda aynı hüküm geçerlidir. Ortaklar vefat edip de her biri, bir adamı vâsî atamış olsa, her bir vasi ortağının alış-verişinden doğanı talep etme hakkına sahiptir.

[99] Mufavızlardan biri, arkadaşının da bilgisiyle ilişkiye girmek için kendine has bir cariye alsa, satıcı parayı istediğinden alabilir. Ortak, şirket malından öderse, satın alan ortaktan kendi payını alır. Ailesi için aldığı yiyecek ve giyecek de aynı şekildedir.

[100] Eğer cariyeyi ortağının izni olmaksızın almışsa, kölede ortaklıklar ve ilişkiye girme hakkı olmaz. Cami'ü's-sağîr'de geçtiği üzere; Ebû Hanife'ye göre; Mufavızlardan biri, ortağına -ilişkide bulunmak için- cariye konusunda izin verip o da alsa, o onundur ve arkadaşına da bir şey ödemesi gerekmez. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise; ortağının ücretteki hakkını teslim eder.⁷⁵ Mufavız, ortağının izni ile cariye alıp ilişkiye girse sonra da sahibi çıkagelse ukr⁷⁶ bedelini ortaklardan isteyebilir. Çünkü ticaretlerinden oluşan bir borçtur.

[101] Mufavızlardan biri, veresiye olarak ticaretini yaptıkları bir cariyeyi satsa, hiçbir ortağın cariyeyi bu fiyattan aşağı geri alma hakkı yoktur. Ancak müşterinin borcunu hibe eder veya silerse -Ebu Hanife ve Muhammed'e göre⁷⁷- caiz olur. Ve ortağının hakkını da verir.

⁷⁴ Bu görüş İmam Muhammed'e aittir. Hâkim-i Şehid de aynı görüşü tercih etmiş olacak ki; 'ben' demektedir.

⁷⁵ Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 202, Beyrut, Dâr İbn Hazm, 2011.

⁷⁶ Ukr; Şüphe veya gasp yolu ile bir kadına ilişkiye girildikten sonra verilen mihr-i misil parasına denir.

⁷⁷ Ebu Yusuf'a göre ise; 'Vekil alıcıyı borçtan kurtaramaz' mufavızlar da burada birbirlerinin işlerini vekâleten yaptıkları için geçerli olmamaktadır.

[102] Hibeyi diğer ortak yaparsa bu kendi payında geçerli olur. Yine diğer ortak müşteri ile anlaşmalı olarak satışı bozarsa (ikâle), bu kendi ve satışı gerçekleştiren adına geçerlidir. İnan'da da durum böyledir. Hatta veresiye alıp peşin satsa (iyne) yahut mahsül için veresiye satışa anlaşsa bundan ikisi de sorumludur. Aynısı inan ortakları için geçerli değildir. Mufavızlardan biri, veresiye bir köle satın sonra ölse, bu konuda arkadaşına dava açamaz. Müşteri yarı ücreti öderse kurtulmuş olur.

[103] Ortaklardan biri, şirkete ait kumaşı kesip gömlek yapması için diğerine satabilir. Aynı şekilde ilişki için cariye veya ailesinin yiyeceğini satsa ücreti alan ortak öder. Yarısı kendi yarı ortağının hakkıdır.

[104] Bu sayılanlardan birini ticaret için satın alsa batıl olur. Birinin mirastan kölesi olup diğeri ticaret için alırsa olur. Mufavızlardan biri dinini terk edip dar-ı harbe sığınmırsa ortaklık biter. Ancak hâkim hakkında karar vermeden evvel müslüman olarak geri dönerse şirket devam eder. İnan şirketinde de durum böyledir. Fakat hâkim karara bağlar da ölü hükmünde sayıldıktan sonra müslüman olarak dönerse ortaklıkları bitmiş sayılır.

[105] Ortak dinini terk etmiş ancak dar-ı harbe sığınmamış sonra borç ikrarında bulunup mürted olarak öldürülse; Ebû Hanife'ye göre bu borç diğerini bağlamaz. Ebû Yusuf ve Muhammed ise; 'İnan şirketinde bağlayıcı olduğu gibi mufavazada da bu borçtan sorumlu olur' demişlerdir. Ve o ikisi; [mürted] öldürülmediği, dar-ı harbe sığınmadığı veya ilhakına hüküm verilmediği müddetçe inan ortaklığı olarak devam ederler.

[106] Herhangi birinin borç ikrarında bulunması veya alım-satımı ikisi için de geçerlidir. Ebu Hanife; 'Müslüman ortak borç ikrarında bulunursa kendisi bağlar. Fakat mürted için askıdadır. İslam'a girerse müslümanın ikrar ettiği borç onun için de geçerli olur' demiştir. Aynı şekilde mürtedin ikrarı da mevkuftur. Müslüman olursa ikisini de bağlar, öldürülürse satış batıl olur. Alım satımda da durum aynıdır.

[107] Mufavızların biri, bir mal sattıktan sonra ayrılırsalar, satın alan da bundan habersiz olsa [getirip verse], her birinin paranın tamamını alma hakkı vardır.

[108] Alan adam, ayrıldıklarını bilmeksizin herhangi birine borcunu verirse geçerli olur ve kurtulur. Ayrıldıklarını bilirse borcun tamamını satın aldığı ortakdan başkasına ödeyemez.

[109] Yine alıcı, malda bir kusur bulduğunda, satışı yapandan başkasını dava edemez. Tabi o da yarısını ortağında tahsil eder. Ayrılıklarından evvel ayıbından dolayı malı iade edip kendi lehine ve ortaklar aleyhine ücret veya ayıb eksığının ödenmesi hükmü verilir sonra ayrılık gerçekleşirse, alıcının onu istediğinden alma hakkı vardır.

[110] Alınan kölenin ayrılıktan sonra sahibi çıkagelse ve parası öncesinde ödemiş olsa, alıcı ücreti dilediği ortakdan tahsil eder.

[111] Bir adam, terziye bizzat dikmesi için bir kumaş verse, onun da dikiş konusunda mufavaza ortağı olsa, fakat sonra ayrılırsalar, kumaş sahibinin diğer mufavızdan dikimini isteme hakkı yoktur.

[112] Yine bir adam, terziye bizzat dikmesi için bir kumaş verse ve ondan kefil alsa geçerli değildir. Dikimi bizzat yapmasını şart koşmasaydı kefalet geçerli olurdu. Terzi ölürse kefil borçtan kurtulur. Çünkü hizmet akdi kopmuş oldu.

[113] Deve kiralarken de; deveci ölürse kefil kurtulur. İki adam, bir kür buğday ve bir kür arpa ortak sahip olsalar -adamlardan biri diğerinin satımına izin vermese- ve içlerinden biri buğday taşımaya binek hayvan ariyet alıp da diğeri izinsiz arpayı taşısa, hem hayvanın hem de arpadaki arkadaşının payını ödemeyi üstlenmiş olur. Bu, inan veya mufavaza ortağı gibi değildir. Çünkü onun arkadaşının izni olmadan taşıma hakkı yoktur. Allah teâla en doğrusunu bilir.

d) Bozuk Şirketler Kısmı

[114] İki kişi, aralarında odun toplayıp birlikte sattıktan sonra satılanların yarışar paylaşımına dair ortak olsalar; bu fasit bir şirkettir. Her birinin topladığı ve sattığı kendine aittir. Ancak biri diğerine bir konuda yardımcı olur da ona emsal işçilik ücreti öderse olur. Ebu Yusuf'a göre onun ücreti yarıyı geçemez.

[115] Muhammed'e göre ise kira ücreti ne kadar olursa olsun emsal ücret neyse verilir. Nitekim o, ona yardım etmiştir, herhangi bir şey kazanmasa bile çalışma ücretini ödeyecektir.

[116] Ot toplamak ya da dağlardan ve vadilerden fıstık, ceviz gibi meyve toplamak üzerine kurulan şirket de aynıdır. Bu şekilde çalışır ve malları karıştırıp satarlarsa, ölçülen veya tartılan cinstense her birinin hakkı kendi miktarınca paylaşılır. Yok, eğer böyle değilse her birinin kıymetine göredir. Miktarı bilmiyorlarsa her birinin yarıya sahip olduğuna dair sözleri doğru kabul edilir. Hiç birinin delil getirmedikçe fazlalığına sözü geçerli olmaz. Çünkü mal ellerinde ortaktır.

[117] İkisinin de sahibi olmadıkları çamur, kireç, tuz, sürme veya benzerinin bir yerden taşınıp satılması üzerine ortaklık kursalar aynıdır.

[118] Yine herhangi bir kimsenin sahibi olmadığı çamurdan tuğla veya pişirip kiremit yapma yahut hazine arama ya da avlanma hususunda ortaklık kursalar aynıdır. Kireç taşının sahibi olsa dahi onu alıp pişirme üzerine ortaklık yapsalar bu da caizdir.

[119] Cam kumu⁷⁸ da aynıdır. Satın alacakları herhangi bir şey için ortak kurmaları caizdir. Ancak satın almayacağı mal için ortaklıkları geçerli olmaz.

[120] Birinin devesi diğerinin katırı olan iki adam kiraya verip de Allah'ın onları rızıklandığını yarışar ortaklığa anlaşırsalar bu fasittir. İki belirlili bir iş için kiralansa, ücret aralarında deve ve katırın emsal bedellerine göre paylaşılır. Ancak deve ve katır kiralamadan taşıma işi için belirlili bir ücretle nakliye yapsalar ücret aralarında yarımsardır. Eğer sadece katır kiralanırsa ücret sahibinindir. Yahut diğeri kiralana taşıma veya hayvanlar konusunda yardım etse ona emsal ücret ödenir. Emsal ücret; Ebu Yusuf'a göre alınan kira bedelinin yarısından fazla olmaz, Muhammed'e göre ise emsal ücret her ne kadarsa verilir. Hayvanların kiralınmasıyla yapılan ortaklık ile bizzat el emeğiyle yardımlaşarak olan ortaklık bir değildir.

⁷⁸ 'سَيْلَةُ الرَّجَاجِ' Sahile suyun getirdiği cam imalatı için kullanılan kum. Fîrûzâbâdî, 1017.

[121] İki terziden yahut diğerk zanaatkârlardan birinin araçları diğerknin dükkânı olup ortaklık kursalar bir taraf aletleriyle diğeri dükkânıyla destek çıksa ve kazanç aralarında ortak olsa bu caizdir.

[122] İki adamdan birinin hayvanı diğerknin semer ve çuvalı olsa ve kirayla mal taşıyıp kârı yarışar olacak şekilde ortaklık kursalar bu fasittir. Hayvanı kiralarsa ücret hayvan sahibinindir. Ve beraberinde [semer ve çuval sahibi] dahil olursa -Ebû Hanife ve Muhammed'e göre- emsal ücret alır. Ebû Yusuf ise ecr-i misli kira ücretinin yarısını aşamaz. Muhammed ise; 'Emsal ücreti her ne ise o verilir' demiştir.

[123] Bir adam, diğerkne kiralayıp onun kazancını da yarıya olacak şekilde hayvanını verirse bu fasit şirkettir. Kira bedelinin tamamı hayvan sahibinindir. Kiraya veren ise çabasına karşılık emsal ücrete hak kazanır. Ev yahut gemi de aynı şekildedir. Yine birine üzerinde buğday ve yemek satması ve karın da aralarında yarımşar olması üzere hayvanı teslim etse fasit şirkettir. Kâr; buğday ve yiyecek sahibinindir. Hayvan sahibine ise emsal ücret verilir. Ev ve gemi ile yapılan aynı işlemde de hüküm böyledir

Şirket Kitabı'nın sonu.

III. METNİN TAHLİLİ VE MERVEZÎ’NİN İHTİSAR ÜSLÛBU

Belirtildiği üzere *el-Kâfi* muhtasar bir eserdir. Bu bölümde Mervezî’nin bir müellif olarak *el-Kâfi*’deki ihtisar üslubu hakkında bilgiler verilecektir. *el-Kâfi*’nin kaynak olarak hangi eserlerden faydalandığı, *el-Asl*’dan ne kadar ve nasıl özetlediği gibi konular açıklanacaktır.

Eser hakkında birinci bölümde verilen bilgilere ek olarak burada *el-Kâfi* şirket bölümü çerçevesinde tahlil edilecektir. Tahlile konu olan alan; *el-Kâfi*’nin Şirket Hukuku yani 21. Sıradaki ‘*Kitâbü’ş-Şerike*’ bölümüdür. metnin tahkiki ikinci bölümde verilmiştir.

A. Yapısal Özellikleri

Yapısal özellikler olarak; Delil, İctihat, Kaynak, Mesele, Istılah, Kaide başlıkları bulunmaktadır. Bunların her biri açısından tahkiki metin tahlil edilecektir.

a) *Delil*

Mervezî’nin metninde ayet veya hadis delillerine fazla yer vermediği müşahade edilmektedir. Mervezî’nin *el-Kâfi*’de muhtasar metinlerin genel özelliği olarak, icthad delillerini ise az belirttiği ve bu delilleri de konu başlarında yazdığı görülmektedir.⁷⁹ Mervezî’nin eseri telif ederken; bu eseri okuyan kişilerin ayet ve hadis yönünden konuya vakıf olarak eserden faydalandıklarını düşündüğü anlaşılmaktadır. Delilden çok mezhebin icthadlarını derlemiş olan bir eserin özeti olması da delilleri az zikretmesinde etkili olmaktadır.

Metinde hadislerin senet değil sadece ilk ravisi yazılmıştır. Mervezî, bir delil zikrettiğinde zamanın -Hanefi furu-i fikh klasik dönem⁸⁰- metin yapısına uygun olarak sadece kavlin sahibini belirtmektedir.⁸¹ Hanefi mezhebinde maruf icthadlar için kavi sahibinin ismini vermeden de kullandığı görülmektedir.⁸²

⁷⁹ Bk; İkinci Bölüm, 56 (41. Paragraf); 64 (60. Paragraf).

⁸⁰ Hanefi Furu-i Fikh Klasik Dönem kavramı için Bk.: Bedir, 127.

⁸¹ Bk.: İkinci Bölüm, 56 (41. Paragraf).

⁸² Bk.: İkinci Bölüm, 52 (19. Paragraf).

Mervezî, kavillerin kaynaklarını isim isim belirtmemektedir. Ancak *el-Kâfî*'nin kullandığı metinler eserin girişinde Mervezî tarafından belirtilmiştir.⁸³

Kendinden önceki sahabi ya da fakîhlerden konuyla ilgili sözlerini de bâb başlarında açıkladığı görülmektedir. Bu sözlerden anlaşılması güç ifadeler içeren olursa hakkında açıklamalar yapılmıştır. Mesela; *Mufavaza Şirketi Kısmı*'nın girişinde tahkikin 41 numaralı paragrafından İbn Sîrîn, Şa'bî ve Hz. Ali'nin sözleri zikredilmiştir. Bunlardan Hz. Ali'nin sözünü açıklanmıştır.⁸⁴

b) İctihat

el-Kâfî, İmam Şeybânî'nin eserlerinin bir özeti olduğu için eserde Mervezî'nin görüşleri belirtirken de Şeybânî'nin telif üslubunu takib ederek İmam Ebu Hanife, İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'un isimlerini de zikrederek sırasıyla kavillerini verdiğini görüyoruz. İhtilaflar belirtilmemesi durumunda *el-Asl*'de bu görüşün üçüne ait olduğu anlaşıldığı gibi *el-Kâfî*'de de durum aynıdır.

el-Kâfî ihtilaflı meselelerde tercih etmemiş olsa dahi Muhammed ve Ebû Yusuf'un icthatlarını iletmemektedir. Birkaç yerde Ebu Hanife, Muhammed ve Ebu Yusuf haricindeki fakihlerin görüşlerini de belirtmektedir. Tahkikli metnin 13. ve 17. paragraflarında İsâ b. Ebân, Muhammed'e tercih edilmektedir.⁸⁵ Mervezî, bazı meselelere itiraz edildiğini belirterek ihtilaflar hakkında kısa açıklamalar yapmaktadır.⁸⁶ Mervezî'nin ihtilaflı meselelerde mezhebin müreccah görüşünü belirtmenin yanında bazen tarafların kavillerini açıkladıktan sonra, kendine göre doğrusunu tercih etmektedir.⁸⁷ Mervezî'nin Ebu Hanife ve Muhammed'e Ebu Yusuf'u yahut Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a Muhammed'i tercih ettiği de olmaktadır.

Mervezî açıklamalar için 'Nitekim, Görmez misin, Dikkat et' anlamlarına gelebilecek (ألا ترى) lafzını kullanmaktadır.⁸⁸ Mervezî tahkikli şirket bölümünde bir

⁸³ Bk.: Birinci Bölüm, 12.

⁸⁴ Bk.: İkinci Bölüm, 56 (41. Paragraf).

⁸⁵ Bk.: İkinci Bölüm, 50 (13. ve 17. Paragraf).

⁸⁶ Bk.: İkinci Bölüm, 50 (12. Paragraf).

⁸⁷ Bk.: İkinci Bölüm, 52 (19. Paragraf).

⁸⁸ Bk.: İkinci Bölüm, 58 (48. Paragraf); 60 (52. Paragraf) vd.

yerde ‘Ebû’l-Fadl’ kaydıyla kendi görüşünü yazmaktadır.⁸⁹ Mervezî istihsânen verilen hükümleri ahsen(استحسن) lafzı veya türevleri ile belirtmektedir.⁹⁰

Sonuç olarak; Mervezî’nin, *el-Kâfî*’de *el-Asl*’ın sistemini devam ettirmektedir. Zikrettiği icthatlar Hanefî mezhebinin görüşleridir. Mezheb dışı görüşlere en azından şirket bölümünde başvurmamaktadır.

İhtilaflı meselelerde ki tercihlerde Hanefî müellifler arasında farklar vardır. Ebu Hanife’nin tek kalıp İmâmeynin beraber olduğu konuların telifinde iki farklı usul bulunmaktadır. Birincisi, ihtilaflı konularda İmameyn’i Ebu Hanife’ye tercih edip o görüşü yazarlardır. Mervezî’nin de *el-Kâfî*’de bu minvalde ilerlediğini söyleyebiliriz. Diğer üslup ise, Ebû Hanife’nin görüşünü diğer talebeleriyle veya fakîhlerle destekleyerek yazarlardır. Buna da Kerhî’nin *el-Muhtasar*’ını örnek verebiliriz.⁹¹

c) Kaynak

el-Kâfî’nin kaynak metinleri hususu birinci bölümde açıklanmıştır.⁹² Şirket bölümü için ise meselelerin büyük bir çoğunluğunun *el-Asl*’da zikredilen konular olduğu görülmektedir. Metinde bir yerde ismi de ziredilerek *el-Camiu’s-sağîr*’den alıntı yapılmıştır.⁹³ Çoğunlukla eser isimleri kaynak olarak belirtilmemiştir.

d) Mesele

el-Kâfî’de meselelerin şartları ve kayıtları açıklandıktan sonra hükmü zikredilmiştir. Mervezî, şartlar ve kayıtları anlatırken sözcük tekrarı yerine mana akışını devam ettirmektedir. Mervezî aynı konu ve bağlamda olan meseleleri bir yerde sıralayıp mükerrerleri atarak eseri telif etmiştir. Bir diğer ifadeyle konu bütünlüğü korunmuştur. Bu sebeple Mervezî *el-Kâfî*’de ihtisar ettiği *el-Asl*’dan farklı metin telif etmiştir denebilir. *el-Kâfî*’de diğer kitab veya bablarda açıklanmış olan meseleler, tekrar edilmemektedir. Bu aynı zamanda kitabın uyum içinde ve sistemli olduğuna delildir.⁹⁴

⁸⁹ Bk.: İkinci Bölüm, 52 (19. Paragraf).

⁹⁰ Bk.: İkinci Bölüm, 49 (8. Paragraf); 54 (30. Paragraf) vd.

⁹¹ Ençakar, 70,71.

⁹² Bk.: Tez, Birinci Bölüm, 12.

⁹³ Bk.: Tez, İkinci Bölüm, 74 (100. Paragraf).

⁹⁴ Bk.: Tez, Birinci Bölüm, 22.

el-Kâfi'de meseleler *el-Asl*'a göre daha kısa cümlelerle açıklanmıştır. Mesele açıklandıktan sonra da ihtimalleri üzerinde durulmaktadır.

Sonuç olarak Mervezî *el-Kâfi*'de büyük çoğunlukla *el-Asl*'dan meseleleri alarak tertip etmiş ve kısa cümlelerle açıklamakla beraber meselenin tüm ihtimallerini de izah ederek metni telif etmiştir. *el-Kâfi*'de yeni bir mesele eklemesi görülmemiştir.

e) Istılah

Bir metni ihtisar ederken terim kullanımının müellife desteği izahtan varestedir. *el-Kâfi*'de özellikle bir terim geliştirme çabası görülmemekle beraber asıl amaç özet olması sebebiyle bazı terimsel cümleler görülmektedir. Tam manasıyla olmasa da bazen müellifin kullandığı ifadelerin şerhi olan *el-Mebsût*'ta da tekrar edildiği müşahade edilmiştir. Bu bir bağlamda terimselleştirmeye başlangıç sayılabilir.

Mervezî 'nin *el-Kâfi* 'de kullandığı şirket ile alakalı kavramlardan bazıları şunlardır: Fâsit, 4. Paragrafda; Mudârib, 6. Paragrafda; Urûz, 9. Paragrafda; Müsaveme, Mürâbaha ve Vazîa 36. Paragrafda; Tevliye, 33. Paragrafta, Mufâvaza, 42. Paragrafta; Mufâvaza A'mâl ve Mufâvaza Vücûh 46. Paragrafta.

f) Kâide

el-Kâfi'de amacın ihtisar olması hasebiyle kısa ve öz cümleler tercih edilmiştir. Mervezî, kitap ve bâb başlarında genel hüküm ve meseleleri ardından ihtilaflı veya dönemin ihtiyacı olan meseleleri açıklamak kaydıyla konuları sıralamıştır. Genel konulardan sonraki kısımda meseleleri çeşitli yönleriyle ele almıştır. Bu açıklamaları yapmaya kendisini yönlendiren sebebin; Buhârâ'da kadılık yaptığı dönemde karşılaştığı meseleler olduğu söylenebilir.⁹⁵ Aynı zamanda bu şekilde meseleleri farklı ihtimalleriyle ele almak, Hanefî fıkhnın en önemli özelliklerindendir. *el-Kâfi*'de de takip edilen ve farazi fıkhn olarak isimlendirilen bu usul meselenin illetinin kavranmasına yardımcı olmaktadır. Genel açıklamalardaki öz ifade hali ve illetin idraki edilebilmesi ileride kavâid, furûk, eşbah ve nezair ilimlerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

⁹⁵ Bk.: Tez, Birinci Bölüm, 3.

B. Muhteva Tahlili

Bu bölümde el-Kâfi'nin çalışmamızda tahkikli metni sunulan şirket bölümünün muhtevası bazı kitaplarla mukayese edilerek tahlil edilmiştir.

İslam'da şirket hukuku konuları klasik fıkıh kitaplarında; şirketin genel meselelerini anlatan '*Kitâbü's-Şerike*', sonlandırma konularını içeren '*Kitâbü'l-Kısmet*' ve çeşitli örneklerini açıklayan '*Kitâbü'l-Mudârame*', '*Kitâbü'l-Müzâra'a*', '*Kitâbü'l-Müsâkât*' başlıkları altında toplanmıştır.

Klasik fıkıh kitaplarının '*Kitâbü's-Şerike*' bölümünde ortak olabilecek şahıslar, ortaklık sınırları, ortak olunan mallar, ortaklık yönleri ve bunların durumları açıklanmaktadır. '*Kitâbü'l-Kısmet*' bölümünde ise ortaklıktan ayrılma, mal paylaşımı, ortakların hakları anlatılmaktadır. Yine '*Kitâbü'l-Mudârame*', '*Kitâbü'l-Müzâra'a*' ve '*Kitâbü'l-Müsâkât*' çeşitli ortaklıkların özel isimleridir. Bunlar çokça kullanıldığı için şirketten ayrı bir kitab isimiyle anlatılmıştır.

Çalışmamızda tahkikli metni sunulan *el-Kâfi*'nin '*Kitâbü's-Şerike*' bölümünde; Ortaklar, hakları, şartları, görevleri, ortak mal, sermaye, miktarları, kullanımı, kar ve zarar oranları, yapabilecekleri ticaret türü, alım-satım, davalık olma ve sonuçlarını açıklanmış. '*Kitâbü'l-Mudârame*', '*Kitâbü'l-Müzâra'a*' ve '*Kitâbü'l-Kısmet*' konusu *el-Kâfi*'de ayrı bir kitab olarak işlenmiştir.

Muhtevası kıyaslanacak eserler; *el-Asl*, *el-Muhtasar* (Muhtasar-ı Tahâvî) ve *el-Mebsût*'tur. Bu eserlerde şirketle alakalı bölümlerin konumları aşağıdaki tablodadır.

Bölümler	Kitaplar	el-Kâfi	el- Asl	el-Muhtasar	el-Mebsût
Kitâbü’ş-Şerike		21. Kitâb	14. Kitab	13. Kitâb	27. Kitab
Kitâbü’l-Kısmet		32. Kitab	11. Kitab	53. Kitâb	35. Kitab
Kitâbü’l-Mudârabe		43. Kitâb	15. Kitab	19. Kitâb	46. Kitab
Kitâbü’l-Müzâra’a		44. Kitâb	49. Kitab	22. Kitâb	47. Kitab
Kitâbü’l-Müsâkât		X	X	20. Kitâb	X

Şekil 4: Şirket Konularının Yerleri

Burada da gördüğünüz üzere konu başlıkları her zaman birbiri ardına gelmemektedir. Bu sıralama eserlere göre değişiklik göstermiştir.

C. Temel/Diğer Bazı Eserlerle Mukâyesesi

Bu başlıkta *el-Kâfi*’nin tahkikli metni sunulan ‘*Kitâbü’ş-Şerike*’ bölümü diğer metinlerle mukayese edilecektir.

Mukayese için *el-Kâfi* ile ilişkisi bulunan öncesi, zamanı ve sonrası dönemlerinden seçilen üç eser belirlenmiştir. Bunlar; *el-Asl*, *el-Muhtasar* (Muhtasar-ı Tahâvî) ve *el-Mebsût*’tur. *el-Asl*, *el-Kâfi*’den tarihsel olarak öncedir ve onun asıl özetlediği metindir. Bu mukayesede müellifin meseleleri ihtisar üslûbu açıklanmıştır. Tahâvî’nin *el-Muhtasar*’ı, *el-Kâfi*’nin muâsırı sayılabilecek bir kitaptır. Bu mukayesede *el-Kâfi*’nin döneminin diğer muhtasarlarına göre farkı açıklanmıştır. Serahsî’nin *el-Mebsût*’u, *el-Kâfi*’nin en önemli şerhidir. Bu mukayesede ise *el-Kâfi*’nin kısa olan yönleri açıklanmıştır.

Kıyasladığımız bölüm *el-Kâfi*’nin ‘*Kitâbü’ş-Şerike*’ bölümüdür. Mukayese edilen alan, tahkikli metni sunulan şirket bölümünün başından üçüncü bâbı ‘*Bâbü Husûmeti’l-Mütefâvizayni Fîmâ Beynehumâ*’ya kadardır. Üçüncü bâb tartışmalar ve davalık hususlar konusu ve devamı mukayeseye dahil edilmemiştir.

Sunulan tüm tahkikli metnin yaklaşık yarısı başka eserlerle mukayeseye tabi tutularak açıklamalar verilmiştir. Bu mukayesede edilen alan *el-Kâfi*'de, Molla Çelebi⁹⁶ nüshasında yaklaşık 4 varak ve 116 satırlık bölüme tekabül etmektedir. Çalışmamızda sunulan tahkikli metinde ise kendi verdiğimiz paragraf numaralarından elli ikinci aragrafa kadar olan yaklaşık 13 sayfa ve 210 satırlık alana denk gelmektedir.

a) *el-Asl*

el-Asl, Şeybânî tarafından hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerini toplamak için yazılmış bir eserdir. *el-Kâfi* ise nadiren diğer zâhirür'r-ivâye eserlere de başvurarak Mervezî tarafından yapılan *el-Asl*'ın özetidir. Şeybânî ile Mervezî arasında yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem ve mezhep birikmi bulunmaktadır.

Mukayesede *Kitâbü'l-Asl* için Mehmet Boynukalın'ın tahkikiyle Daru İbn Hazm yayınlarından Beyrut, 2012/1433 yılı baskısını kullanılmıştır.⁹⁷ *el-Asl*'dan mukayese ettiğimiz alan zikri geçen baskıda yaklaşık 22 sayfa, başka bir ifadeyle 460 satır olarak görünmektedir.

el-Asl, *el-Kâfi*'nin birincil kaynağıdır. *el-Asl*'da bulunan hüküm, mesele, ictihat ve ihtilafların tamamı *el-Kâfi*'de bulunmaktadır. Örnek ve mesele adedlerini yaklaşık olarak aynı kabul edilebilir. *el-Kâfi*'de şirket konusunun bâbları ve bâb içi paragraflandırmadaki sıralaması dahil birkaç istisna hariç *el-Asl* ile aynı sırayla ilerlemektedir.

el-Kâfi'nin, konu başlarındaki açıklamaları *el-Asl*'dan aynen aldığını görülmektedir. Mervezî çok geniş açıklamalar yapmamaktadır. *el-Asl*'ın uzun cümlelerle anlattığı meseleyi *el-Kâfi*'nin daha kısa cümlelerle birbirine bağlayarak özetlediği görülmektedir.⁹⁸ Genelde kısaltma şeklinde olsa da *el-Kâfi*'nin *el-Asl*'da bulunan bir meseleyi farklı yönleriyle de açıklayarak genişlettiği de görülmektedir.⁹⁹ Aksine *el-Kâfi*'nin *el-Asl*'daki bazı açıklama veya paragraflara hiç değinmediği de

⁹⁶ Bk.: Tez, Birinci Bölüm, 17.

⁹⁷ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, **el-Asl**, Lübnan: Daru İbn Hazm, 2012.

⁹⁸ Bk.: İkinci Bölüm, 48 (1. Paragraf); 50 (12. Paragraf); 51 (17. Paragraf); 52 (20. Paragraf); 54 (26. Paragraf) vd.

⁹⁹ Bk.: İkinci Bölüm, 59-60 (51. Paragraf) vd.

görülmektedir.¹⁰⁰ Üslup farkından dolayı kelime ve ibare değişiklikleri de görülmektedir.¹⁰¹

el-Asl ile *el-Kâfi*'nin şirket bölümlerinde aynı konuları işlediklerini varak sayılarına bakıldığında ise metnin yarıya düştüğünü görmekteyiz. *el-Asl*'daki bölüm içinde dağınık meseleler, *el-Kâfi*'de uygun konu bağlamında aradarda beraber bulunmaktadır.¹⁰²

Sonuç olarak; *el-Asl*'ın konuları dağınık, *el-Kâfi*'nin ise düzenli ve sistemli bir şekilde işlediği görülmektedir. *el-Asl*'ın uzun, *el-Kâfi*'nin kısa, öz ve sade bir anlatımı müşahade edilmektedir. Meselelerin adetlerinin aynı olduğu söylenebilir. *el-Kâfi*'de *el-Asl*'a nisbeten terimleştirmeye yönelim ve genel hükümler belirleme çabası görülebilmektedir. Mervezî'nin, *el-Asl*'da bulunan icthatları ve ihtilafları açıklayıp, bir fakih olarak tercih yaparak veya görüş belirterek bazen metne dahil olduğu görülmektedir.

b) *el-Muhtasar*

Mısırlı hanefî bir fakih ve muhaddis olan Tahavî¹⁰³ hicrî 321 yılında vefat etmiştir. Eseri *el-Muhtasar* ise Hanefî mezhebinin tarihsel olarak ilk muhtasarıdır. Tahavî ile Mervezî muasırlardır ve aralarında 13 yıl bulunmaktadır. Ancak farklı bölgelerin Hanefî âlimleridirler. Tahavî Mısır'da; Mervezî ise Mâveraünnehir'de yaşamıştır.

Tahavî'nin, Efgânî'nin tahkikiyle Mısır'da basılan *el-Muhtasar*'ında '*Kitâbü's-Şeiketi*' bölümü yaklaşık 1,5 sayfa başka bir ifadeyle 34 satır olarak yer almaktadır.¹⁰⁴ Bu bölüm *el-Kâfi*'de 13 sayfa ile anlatılmıştır.

¹⁰⁰ Bk.: İkinci Bölüm, 50 (13. Paragraf); 56 (38. Paragraf); 56 (40. Paragraf) vd.

¹⁰¹ Bk.: İkinci Bölüm, 56 (41. Paragraf) vd.

¹⁰² Bk.: İkinci Bölüm, 48 (2. Paragraf); 53 (23. Paragraf); 54 (31. Paragraf); 55 (32. Paragraf); 57 (44. Paragraf); 57 (45. Paragraf); 59 (51. Paragraf) vd.

¹⁰³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahavî (ö. 321/933).

¹⁰⁴ Ebû Ca'fer Tahavî, **Muhtasarü't-Tahavi**, Thk: Ebû'l-Vefâ el-Efganî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, h.1370.

Tahavî, *el-Muhtasar*'ında şirket konularından; mufavaza, inân, emvâl ve a'mâl(sına'a) şirketlerini terimsel olarak açıklamaktadır. *el-Muhtasar*'daki konuların sıralaması ile *el-Kâfi*'deki sıralama aynı ancak *el-Muhtasar* daha kısa ve taksim sistemini değiştirilerek anlatmaktadır. *el-Muhtasar*'da mülk ve ibâha şirketi hakkında ise bilgi bulunmamaktadır.

el-Muhtasar'da konuların işlenme sırası başta kavramların tanımı sonra şartlar ve rukünların açıklanması şeklinde ilerlemektedir. Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı Mervezî'nin *el-Kâfi*'sine göre şirket konularını yüzeysel anlatmakta, ihtilaflı meseleler ve tafsilatlı açıklamalar içermemektedir. Tahavî, sadece bir yerde Ebû Yusuf'un ikinci görüşü için 'alırız' (نأخذ) ifadesini kullanıyor. O da; altın, gümüş ve madeni paralar haricinde tedavülde olmayan paranın inan şirketinde kullanımı hususundadır. Ebu Hanife ve Muhammed'in bu konuda cevaz verdiğini Ebû Yusuf'un ise önce onlara katılıp sonra görüşünü değiştirdiğini iletiyor. Tahavî, hüküm olarak altın ve gümüş haricinde paralarla -tedavülden kalkıp şüphe bulunması hasebiyle- inan şirketinin kurulmasını Ebu Yusuf'a uyarak caiz kabul etmediğini açıklıyor ve onun görüşünü tercih ediyoruz diyor.¹⁰⁵

Sonuç olarak; Tahavî ve Kudûrî gibi eserler *el-Kâfi*'ye göre daha kısa metinlerdir.¹⁰⁶ Aynı şekilde şirket hukuku konularını da *el-Kâfi*'ye göre daha az açıklamışlardır. Zikri geçen iki eser, *el-Kâfi*'ye nisbeten Hanefî edebiyatındaki muhtasar eser¹⁰⁷ terimine daha uygun görülmektedir. Çünkü *el-Kâfi*, *el-Asl*'a nisbeten sistem ve tarzıyla özet olduğundan onun muhtasarı ismini almış bir eser olsa dahi zikri geçen iki eserdeki şirket konularına göre daha çok konu, mesele, ictihat ve ihtilafı barındırmaktadır. *el-Kâfi*'nin Hanefî edebiyatındaki 'muhtasar' terimine uygun bulunan eserlerle kıyaslanmaya girmeyecek derecede geniş bir metin olması, onu muhtasar tanımlamasından uzaklaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle *el-Kâfi*; bir çeşit kadı ve fakihlerin kullanacağı *el-Asl*'ın muhtasardır, okutmak amaçlı ders muhtasarı değildir.

¹⁰⁵ Tahavî, 108.

¹⁰⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 131-133, İstanbul, 2015.

¹⁰⁷ Bk.: Tez, Birinci Bölüm, 22.

c) *el-Mebsût*

el-Mebsût'un müellifi Serahsî¹⁰⁸, orta asya Hanefi âlimlerindendir. Serahsî ile Mervezî arasında yaklaşık 150 yıl bulunmaktadır. *el-Mebsût*, *el-Kâfî*'nin şerhlerinden en ünlüsü, aynı zamanda Hanefi edebiyatındaki benzer isimli eserler arasında da en tanınmışıdır. Serahsî, *el-Mebsût*'ta, *el-Kâfî*'yi lafzen değil ma'nen şerhetmektedir. Serahsî'nin *el-Mebsût*'unda yaklaşık 33 sayfa¹⁰⁹ yer tutan şirket bölümü, *el-Kâfî*'nin 13 sayfalık bölümüyle kıyaslanmıştır.

el-Mebsût'un *el-Kâfî*'ye nisbeten konuları daha geniş açıklamaktadır. Serahsî, *el-Mebsût*'ta *el-Kâfî*'den fazla olarak önce şirketler hakkında genel ve uzun bir giriş ile 'Kitâbü's-şerike'ye başlamaktadır. Bu giriş bölümünde ve dahi devamında da şirket konuları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, sadece fıkhi anlamda değil lügavî ve tarihî gibi birçok ilmi çerçevedeki açıklamalardan oluşmaktadır. Serahsî, konu ile alakalı genel hükümleri bâb başlarında açıklasa dahi sonra gerekli yerlerde aynı bilgileri tekrar edebilmektedir. Bunun yanında *el-Mebsût*'un örneklerinin *el-Kâfî*'ye oranla şirket bölümünde daha az olduğu söylenebilir. Kavâid edebiyatı açısından ise *el-Mebsût*'ta *el-Kâfî*'ye göre daha kapsamlı ve düzgün ibareler bulunmaktadır. Bu konuda aralarındaki yüz elli yıllık süreçte gelişen kavâid ilminin de etkisi düşünülmelidir.

Serahsî, *el-Mebsût*'ta konu ile alakalı ayet ve hadis delillerini zikredip açıklamaktadır. *el-Kâfî*'de ise deliller bu kadar geniş açıklanmamaktadır.¹¹⁰ Serahsî'nin icthatların delillerini belirtip onlar hakkında açıklamalar yaptığı ve birbirleriyle karşılaştırarak tercihler yaptığı görülmektedir. Mervezî'nin ise *el-Kâfî*'de ihtilaflardan bahsettiği ancak farklı görüşlerin delilleri ve onlar hakkında ki açıklamaları belirtmeden tercihte bulunduğu görülmektedir.¹¹¹ Serahsî icthatları karşılaştırırken yaptığı açıklamalarda 'çünkü', 'sebebiyle' gibi ifadelerle konuyu derinlemesine irdeleyerek fakihlerin hatalarından veya farklı bakış açılarından bahsetmektedir. Binâenaleyh *el-Mebsût* mezheb görüşünün idrak edilebilmesi ve illetin farkedilmesi gibi hususlarda *el-Kâfî*'ye nisbeten daha fazla bilgi sunmaktadır.

¹⁰⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?])

¹⁰⁹ Serahsî, 151-184.

¹¹⁰ Bk.: Tez, 103.

¹¹¹ Bk.: Tez, 104.

el-Mebsût'ta ictihatlar sahibinin ismi ile zikredilmektedir. Serahsi, *el-Mebsût*'ta Ebû Hanife'nin yanında Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve diğer müctehidlerden de görüş bildirmektedir. Birkaç yerde İsb b. Ebân'ın da ictihatları açıklanmaktadır. Ancak *el-Kâfî*'de ictihatlar bu derece ve sahibinin ismi ile zikredilmemektedir. Bu konuda *el-Mebsût*'un *el-Kâfî*'den farklı bir diğer özelliği de mezheb dışından özellikle Şafi'i'den, Mâlik'den ve Ahmed b. Hanbel'den meseleler hakkındaki ictihatlarını ve delillerini açıklamalarla bildiriyor olmasıdır. *el-Kâfî*'de mezhebin dışından görüş bulunmamaktadır.¹¹²

el-Mebsût, *Zâhir'ü-rivâye* ve *Nâdir'ü-rivâye* eserlerden isimlerini de zikrederek alıntılar yapmaktadır. Bu konuda *el-Asl* öne çıkmaktadır. Ancak bazı yerlerde *Câmiü's-sağîr*'in de ismi geçmektedir. *el-Kâfî*'nin ise aynı kaynaklardan ancak isimlerini zikretmeden faydalandığı görölmektedir.¹¹³

el-Mebsût'ta bahsi önceden geçmiş olsa dahi yeni konu bağlamında açıklamalar tekrar edilebilmektedir. Ancak *el-Kâfî*'de konu devamlılığı sürdürölmüştür.

el-Mebsût ve *el-Kâfî*'nin şirket bölümü içindeki bâb ve konu dağılımı *el-Asl* ile benzer sırayla ilerlemektedir. *el-Kâfî*'nin karşılaştırılan bölümünün metni *el-Mebsût*'ta manen tamamı bulunmaktadır. Ebu'l-Vefâ Afgâni'nin *el-Mebsût* neşrinde, *el-Kâfî*'nin metni parantez işaretleri ile ayırt edilmiştir. Bu sebeple bazen kelime değışikliği, ibare farkı, eksik yahut fazla cümleler şeklinde *el-Kâfî*'nin metninden farklılıklar görölmektedir.¹¹⁴

Şirket konularından, *el-Kâfî*'de işlenenlerin haricinde *el-Mebsût* mülk şirketini de açıklamaktadır. Serahsî bazı meselelerde yeni ihtimalleri de değerdendirilip, araştırarak hükme bağlamıştır. Misal; Vücûh şirketinde şeriklerin davalık olması durumundaki meseleler hakkında *el-Kâfî*'de bir hüküm bulunmamasına rağmen *el-Mebsût*'ta açıklamalar bulunmaktadır.¹¹⁵

¹¹² Bk.: Tez, 104.

¹¹³ Bk.: Tez, 106.

¹¹⁴ Bk.: İkinci Bölüm, 50 (10. Paragraf); 74 (102. Paragraf) vd.; Serahsî, XI, 151-184.

¹¹⁵ Serahsî, XI, 151-184.

Sonuç olarak; *el-Mebsût*, *el-Kâfi*'nin ma'nen bir şerhidir. Serahsî, *el-Kâfi*'nin konularını farklı ilim dallarından faydalanarak açıklamaktadır. *el-Mebsût*'ta Hanefi mücterhidlerin görüşleri yanında diğēr mezheb imamlarının görüşlerine de yer verilmiştir. *el-Mebsût*'ta mesele bağlamında *el-Kâfi*'yr ek olarak baı eklemeler yapıldığı görölmektedir.

Maverâünnehir'de *el-Kâfi*, *el-Asl*'ın yerine, telifinden sonra yukarda belirtilen özellikler sebebiyle *el-Mebsût* da aynı bölgede *el-Kâfi*'nin yerine kullanılmıştır.

SONUÇ

Çalışmamız Mervezî'nin *el-Kâfî* adlı eseri üzerinedir. Günümüzde tahkikli neşri bulunmayan *el-Kâfî* adlı eser, şirket hukuku bölümü özelinde konu edinilmiştir. Muhtasar bir kitap olan *el-Kâfî*'nin ihtisar üslubunun tahlili yapılmıştır.

Birinci Bölümde; *el-Kâfî*'nin müellifi Hâkîm eş-Şehîd Mervezî'nin hayatı ve *el-Kâfî* adlı eseri konu edilmiştir. Mervezî'nin yaşantısı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Mervezî (v.334) yaşadığı dönem h. IV. asırda Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebinin önde gelen temsilcilerindendir. Mervezî, hocalık vasfı yanında fakîh, muhaddis, hâkim(kâdı), vezîr, âbid ve şehîd sıfatlarıyla anılan bir âlimdir. Müellif Mervezî'nin dokuz adet eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin içinde en önemlisi *el-Kâfî*'dir. Her ne kadar *el-Kâfî*, Hanefî mezhebinin birincil kaynakları 'Zâhirür'-r-ivâye' metinlerinin özeti kabul edilse de aslında büyük oranda *el-Asl*'ın özeti olduğu anlaşılmıştır. Birinci bölümde eserin kaynakları, nüshaları, şerhleri ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. *el-Kâfî*'nin bulabildiğimiz yirmi beş nüshası bulunmaktadır. Çeşitli hatalar olsa da kaynaklara göre elimize ulaşan-ulaşmayan altı şerhi ve bir muhtasarı olduğu belirtilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, *el-Kâfî* şirket bölümü çerçevesinde tahlil edilmiştir. Bu bölümde önce İslam hukukunda şirket hakkında hanefî klasik kitaplarından bilgiler verilmiştir. Ardından *el-Kâfî*'nin üç nüshası üzerinden hazırlanan 'Kitâbu's-Şerike' bölümünün tahkikli metni verilmiştir. Yine aynı bölümün tercümesi de çalışmamızda tahkikli metnin ardına eklenmiştir. İkinci bölümün sonunda *el-Kâfî*'nin

şirket bahsi; Şeybânî'nin *el-Asl*'ı, Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı ve Serahsî'nin *el-Mebsût*'undaki şirket bölümleriyle mukayese edilmiştir. Tahlil bölümünde zikri geçen üç eser çerçevesindeki mukayeselerle *el-Kâfî*'nin ihtisar üslubu hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu tahlillerin sonucu olarak; *el-Kâfî*, bir muhtasardır. Ancak sonraki dönemlerdeki kullanılan kavram manasıyla ders veya talebe muhtasarı değil bir hoca veya alim muhtasarıdır. *el-Kâfî*, dönemindeki mezhep mesâilinin bir özeti olmasınasebiyle bu şekilde tanımlanabilir. Mervezî, Şeybânî'nin *el-Asl*'ını özetlemiştir. Eserinin mukaddimesinde Mervezî'nin belirttiği gibi: *el-Kâfî*, Şeybânî'nin kitaplarının mana olarak özetini içermektedir. Bu ihtisar eser için taşıma ve ezberleme kolaylığı sağlamıştır. Zikri geçen sebeplerle *el-Kâfî*, Hanefi çevrelerce çok kabul görmüştür. *el-Kâfî* Hanefi mezhebinde ikinci derecede bir başvuru kaynağı olmuştur.

Çalışmamızdaki *el-Kâfî*'nin şirket bölümü üzerinde yapılan tahliller sayesinde ulaşılan sonuçlara göre *el-Kâfî* genel bir incelemede *el-Asl*'ın manen bir özetidir. Ancak derinlemesine bir araştırmada zâhirü'r-rivâye kitaplarından ve nâdirü'r-rivâye eserlerinden faydalandığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle *el-Kâfî*, kendi dönemine kadar olan mezhep birikiminin önemli bir çoğunluğunu içermektedir.

el-Kâfî Maverâünnehir'de şerhi *el-Mebsût*'a kadar hanefi alimlerce *el-Asl*'ın yerini alacak kadar kabul görmüştür. *el-Mebsût*'tan sonra da *el-Kâfî*'ye atıflar yapılması eserin makbûliyetinin devam ettirdiğini göstermektedir. Ayrıca *el-Kâfî*, mezhep mesailinin Irak'tan Mâverâünnehir'e aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Çalışmamızın ilim camiasına faydalı olmasını temenni ederiz. Başarı Allah'tandır. Hata ve kusur varsa bizdendir.

EKLER

Bu bölümde çalışmamızda kullandığımız *el-Kâfi* nüshalarından örnek resimler verilmiştir.

- **EK 1:** Molla Çelebi Nüshası, Şirket Bölümünün İlk Sayfası.
- **EK 2:** Süleymaniye Nüshası, Şirket Bölümünün İlk Sayfası.
- **EK 3:** Hacı Beşir Ağa Nüshası, Şirket Bölümünün İlk Sayfası.

KAYNAKÇA

- (1) Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.
- (2) Ansay, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 2. Bs. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1954.
- (3) Atar, Fahrettin, **İslâm'da Şirketler Hukuku Üzerine Kısa Bir Etüd**, Ankara: Diyanet Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 5-6, 1976.
- (4) Aydın, M. Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2010.
- (5) Bağdatlı, İsmail, **Hedyyetü'l-Ârifin**, İstanbul: Müessesetü Tarihi'l-Arabî, 1951.
- (6) Bedir, Murteza, **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2. bs. 2014.
- (7) Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- (8) Boynukalın, Mehmet, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin **Kitabü'l-Asl adlı eserinin tanıtım ve fıkıh usulü açısından tahlili**, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009.
- (9) Brockelmann, Carl, **GAL**, Leiden: E.J. Brill, 1942.
- (10) Cevheri, Ebu Nasr, **es-Sıhah** tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye, Thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1990.
- (11) Cube, Nazmi, **Fihrisü Mahtûtât el-Mektebetü'l-Halidiyye-Küdüs**, c.1, London: el-Furkan, 2006.
- (12) Çeker, Orhan, **Fıkıh Dersleri 1**, Konya: Ensar Yayıncılık, 2005

- (13) Çelebi, Kâtib, **Keşfü’z-Zunûn** an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, Hazırlayanlar: Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Lübnan, Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1990/1378.
- (14) Cevdet, Ahmed, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300.
- (15) Dâmâd, Şeyhîzâde, **Mecmeu’l-Enhur**, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, 1998.
- (16) Domaniç, Hayri, **Şirketler Hukuku**, 2. Baskı, İstanbul: 1968.
- (17) Ençakar, Orhan, **Kerhî’nin Muhtasar’ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi - Kudûrî’nin Muhtasar’ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde**, Tez(Yüksek Lisans) Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2013.
- (18) Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 8.Baskı, 2005.
- (19) Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay, **Zeynü’l-Ahbâr**, Arapçaya Trc.: Affan Seyyid Zeydan, Kahire: Meclisü’l-A’la li’s-Sekâfe, 2006.
- (20) Habeşî, Abdullah Muhammed, **Câmiü’s-ş-şuruh ve’l-havaşi: mu’cemun şamilün li-esmai’l-kütübi’l-meşruha fi’t-türâsi’l-İslâmî ve beyânî şuruhiha**, Ebûzabi: el-Mecmaü’s-Sekafî, 2004/1425.
- (21) Hafîf, Ali, İslam Hukukuna Göre **Hukukî İşlemler ve Hükümleri**, Trc: Rahmi Yaran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- (22) Haydar, Ali, **Dürerü’l-hükkâm** şerh-i Mecelleti’l-ahkâm, İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, 1330.
- (23) Heyet (:Muhammed Ebû Bekr b. Ali, Ahmed Ayış el-Ani, Cemâl Muhammed Seyyid, Mustafa Müflih Kudat, Hassan Casim el-Hays), **el-İstidrâkât** alâ Tarihi’t-Türâsi’l-Arabî: Kısmü’l-Fıkh, Cidde: Dâru İbni’l-Cevzi, 1422.
- (24) Heyet (:İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyâd, Hâmid Abülkâdir, Muhammed Ali en-Neccâr), **el-Mu’cemü’l-Vasît**, Mecmeu’l-Luğati’l-Arabiyye, 3. b, 1960.
- (25) İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki, **Mecmûa** Resail-i İbn Abidin, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 1252/1836.
- (26) İbn Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân, **el-Muntazam** fi tarihi’l-müluk ve’l-ümem, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiye, 2. bs, 1995.

- (27) İbn Hümam, Kemâleddin, **Fethü'l-kadir**, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1316.
- (28) İbn Kesîr, İsmail, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Katar: Vûzaratü'l-Evgâf, 2015
- (29) İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn), **Tacü't-Teracim**, Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, 1962.
- (30) Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr, **Bedaiü's-Sanâi'** fî tertibi's-şerâi', 2. Baskı, Lübnan: Dârü'l-kütübü'l-ilmiye, 1976.
- (31) Kaya, Eyyüp Said, **Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl**, Tez (Doktora), Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2001.
- (32) Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l- Müellifin**, Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.
- (33) Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, **el-Muhtasar**, İstanbul, 1315
- (34) _____, **el-Muhtasar**, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2015.
- (35) Kuraşî, Muhyiddin, **el-Cevâhiru'l-Mûdîyye** fî Tabakâti'l-Hanefiyye, Kahire: Mektebetü'l-Hicr, 2. Baskı. 1993/1413.
- (36) Leknevî, Abdülhay, **el-Fevâidü'l-Behiyye**, Tashih ve Talik: Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Na'sani, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324.
- (37) _____, **Mukaddimetü'l-Hidâye** (el-Hidâye içinde), Pakistan: İdaratü'l-kurân ve'l-Ulûmü'l-İslâm, H.1418.
- (38) Merğînânî, Burhânüddîn Alî, **el-Hidâye**, Pakistan, İdaratü'l-kurân ve'l-Ulûmü'l-İslâm, H.1418.
- (39) Mevsîlî, Abdullah, **el-İhtiyar** li-ta'lili'l-Muhtar, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409-1989.
- (40) Özel, Ahmet, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, 3.Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.
- (41) San'ani Abdürrezzâk, **el-Musannef**, thk. Habiburrahman A'zami, 2.baskı, Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983.
- (42) Sem'ani Abdülkerîm, **el-Ensâb**, Nşr: Şerefeddin Ahmed. Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1980/1400.
- (43) Serahsî, Şemsüleimme, **el-Mebsut**, Daru'l-Marife, Beyrut: 1989.
- (44) _____, **Mebsut**, Ed: Mustafa Cevat AKŞİT, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2008.

- (45) Şeybânî, Muhammed b. Hasen, **el-Asl**, Nşr. Mehmet Boynukalın, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- (46) _____, **Kitâbü'l-Asl** el-ma'ûf bi'l-Mebsût, tashih: Ebu'l-Vefâ Afgânî, Daru'l-maarifi'n-nu'maniyye, Lahor.
- (47) _____, **el-Câmiu's-sağîr**, Nşr. Mehmet Boynukalın, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2011.
- (48) Sezgin, Fuat, **Târîhu't-Turasi'l-Arabî**, Medine: 1991.
- (49) Tehanevi, Muhammed A'la, **Mevsuatu Keşşafî ıstılahatî'l-fünun ve'l-ulum**, 1158/1745, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev.ler Corc Zeynati, Abdullah Halidi, Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996.
- (50) Tahâvî, Ebû Ca'fer, **Muhtasarü't-Tahavi**, Thk: Ebü'l-Vefâ el-Efganî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, h.1370.
- (51) Tahavi, Ebû Ca'fer, Mukayeseli Hanefî fikhî: **Tahavi Muhtasarı**, Trc: Soner Duman, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2013.
- (52) Temîmî, Takıyyüddîn, **et-Tabakâtü's-Seniyye** fî Terâcimi'l-Hanefiyye, Riyaz: Darü'r-Rüfâî, 1983.
- (53) **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-2013.
- (54) Yılmaz Okan Kadir (Proje Koordinatörü: Suat Mertoğlu) **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018.
- (55) Ziriklî, Hayrettin, **el-Â'lâm**, 15. Baskı, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002.
- (56) Zühaylî, Muhammed, **Mercaü'l-ulumi'l-İslâmiyye**: tarifuha-târîhuha-eimmetuha-ulemauha-mesadiruha-kütübuha, Dımaşk: Dârü'l-Ma'rife.
- (57) ez-Zühaylî, Vehbe, **el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh**, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1405/1985.